

O b e c n á k r o n i k a

Obec: Rajecké Teplice
Okres: Žilina.
Kraj: Stredoslovenský.

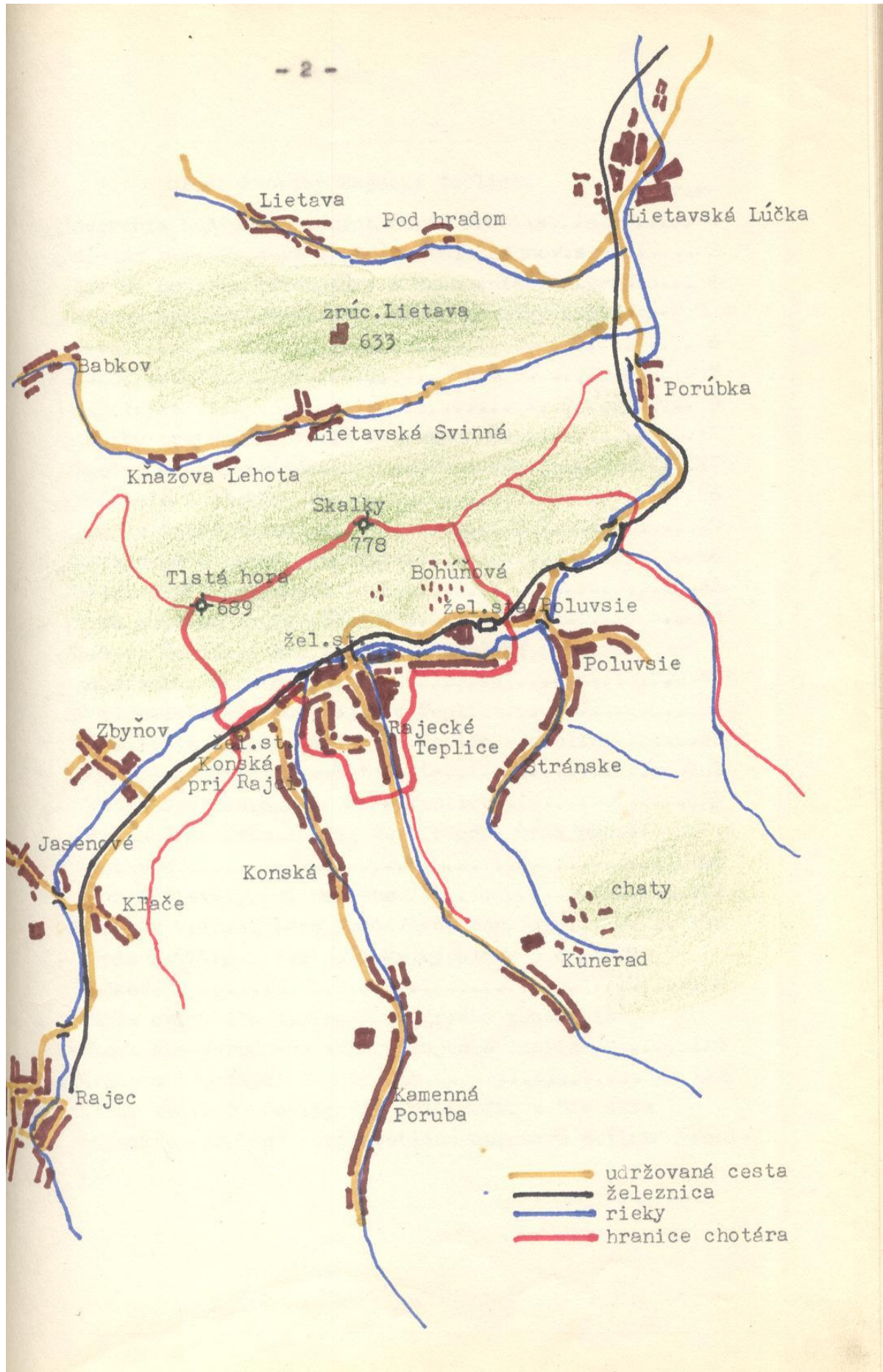
Táto obecná kronika obsahuje 125, slovom
jednostodvadsaťpäť číslovaných strán.

V Rajeckých Tepliciach dňa 30. apríla 1975,
v deň 30, výročia oslobodenia Rajeckých Teplíc
slávnou Sovietskou a Československou armádou.

.....
člen rady

Kopta Ján v.r.
.....
predseda MNV

.....
člen rady

Obsah kroniky Rajecké Teplice

- 1) Overenie počtu napísaných strán kroniky
- 2) Chotár obce Rajecké Teplice podľa najnovšieho stavu
- 3) Zoznam použitej literatúry a dokumentačného materiálu
- 4) Zoznam občanov, ktorí pri písaní kroniky spolupracovali
- 5) Úvod
- 6) Životopis kronikára
- 7) Krátky prehľad histórie Rajeckých Teplíc
- 8) Dnešný stav obce - výsledok stáleho vývoja
- 9) Podnebie Rajeckých Teplíc
- 10) Lesy a živočíšstvo
- 11) Slovenské národné povstanie
- 12) Oslobodenie Rajeckých Teplíc
- 13) Prvá svetová vojna 1914 – 1918
- 14) Róbert Ševčík z Rajeckých Teplíc, zastrelený pred kragujevackou vzburou
- 15) Z minulosti kúpeľov Rajecké Teplice
- 16) Najstaršie dejiny Rajeckých Teplíc a okolia
- 17) Čary, čarodejníctvo, začítovanie
- 18) Drevoindustria, n. p. Rajecké Teplice
- 19) Ako sa líši kronika Rajeckých Teplíc od kroník okolitých obcí
- 20) Pohreb a zvyky pri pohrebe
- 21) Výpis z knihy: Urbáre feudálnych panstiev
- 22) Výpis z knihy: Právo poľovky, rybolovu a chytanie vtákov
- 23) Opis originálu zápisnice z prvého zasadania Miestneho národného výboru Rajecké Teplice
- 24) Škola v Rajeckých Tepliciach
- 25) Album všetkých dostupných fotografií z histórie Rajeckých Teplíc tvorí osobitnú obrazovú prílohu kroniky.

Zoznam použitej literatúry – dokumentačných prameňov o dokázateľnosti pravdivosti tu napísanej kroniky o histórii obce Rajecké Teplice.

- 1) Slovenské pohľady z roku 1883, ročník III. a z roku 1885, ročník V.
- 2) Andrej Kavuljak: Lietava – podnik feudálno-hospodárskeho systému. Martin 946.
- 3) Archív zámku Oravského
- 4) Žilina v minulosti a dnes. Stredoslovenské vydavateľstvo 1963.
- 5) Katolícke Slovensko - Spolok sv. Vojtecha 1933.
- 6) Vlastivedný zborník Žilinského kraja – Osveta Martin zv. I. – XI.
- 7) Kanonická vizitácia fary Kanská, Rajecká Lesná, Fačkov, Čičmany.
- 8) Štátny archív v Bytči – zápis o deľbe kúpeľov Raj. Teplice.
- 9) Vlastivedný zborník Považia X. – Pov. múzeum v Žiline 1970 str. 83 – 120.
- 10) Slovenské dejiny. Slovenská akadémia vied Bratislava 1971 str. 406 – 409.
- 11) Urbáre feudálnych panstiev na Slov. SAV Bratislava 1959, strana 240.
- 12) Karol Rebro: Urbárske regulácie Márie Terézie. – SAV 1959, strana 464.
- 13) Jozef Cincík: Rajecké Teplice 1967.
- 14) Ľudovít Mutňanský: Rajecké Teplice 1943.
- 15) Strážovská hornatina. – Šport Bratislava 1964, strana 23.
- 16) Malá Fatra: Šport 1965, strana 31 – 34.
- 17) Čejka: Klípa. Za svobodu Československa – boje o Malú Fatru, strana 477 – 512.
- 18) Slovenská vlastiveda II. strana 69, vydaná 1943 SAV Bratislava.
- 19) Kronika školy v Raj. Tepliciach, vedená od r. 1950.
- 20) Hodnoverné záznamy a pamättnosti kronikára a najstarších občanov Rajeckých Teplíc.
- 21) Dušan Halaj: Prípravy a priebeh SNP v Žilinskom okrese

vydané domom kultúry v Žiline v roku 1969.

- 22) Dušan Halaj: Priebeh oslobodzovacích bojov v priestore Malá Fatra.
- 23) Originál zápisnica zo založenia školy v Rajeckých Tepliciach.

Zoznam občanov, ktorí pri písaní kroniky
obce Rajecké Teplice spolupracovali:

1. Ľudmila Dolinayová, nar. 4. XII. 1932, pracovníčka administratívy MNV. Raj. Teplice.
2. Berta Čerňancová, nar. 12. VI. 1936, admin. pracovníčka MNV.
3. Štefan Sandanus, nar. 27. VIII. 1895, robotník, teraz dôchodca.
4. Michal Sandanus, nar. V roku 1898, horár, teraz dôchodca.
5. Milan Sandanus, robotník, nar. 6. I. 1926. (o SNP)
6. Júlia Sandanusová, rodená Ledická, nar. 22. VI. 1898.
7. František Folovský, nar. 4. X. 1895, podklady pre históriu pily – Drevoindustira.
8. Ján Hodás z Porúbky podal informáciu o Róbertovi Ševčíkovi, zastreleného v Kragujevci pred vzburou.
9. Nebohý Karol Sandanus, narodený v roku 1893.
10. Nebohý Alfonz Hölbling, otec, narodený v roku 1877.
11. Nebohý Alfonz Hölbling, syn, narodený 24. XII. 1900.

Ú v o d

Milý čitateľ!
 Keď budeš čítať túto kroniku,
 čítaj ju s takou láskou s akou
 láskou bola písaná.
 Nekritizuj, ale ak si prišiel
 na nový dokázateľný prameň histórie
 tejto obce, doplň ju, prispej aj Ty
 k jej dokonalosti.

Poslaním našich kroník je zvečniť pre budúcnosť to, čo nemôžu zachytiť súhrnné dejiny, ale aj popularizovať v prítomnosti úsilie pracujúceho ľudu. Robili by sme veľkú chybu, keby sme prácu, činnosť, boj s premnohými ťažkosťami, ktorý viedli a vedú naši statoční a pracovití ľudia po dedinách i mestách, nechávali zapadnúť prachom a nezachytávali ich v kronikách, ako poučné dokumenty pre budúce generácie. Naši usilovní ľudia si zaslúžia, aby sme písali ich dejiny, dejiny ich práce a námahy. Čo sa nezachytí na papier, zabudne sa. Kronikárstvo je tak isto dôležité pri budovaní krajšej prítomnosti a najmä budúcnosti ako úlohy ostatné.

Prvé nariadenie s určitými predpismi o vedení kroník vyšlo pre Čechy a Moravu 31. augusta 1835. Toto nariadenie nariaďovalo v Čechách a v Morave viesť kroniky v každom meste a na každom panstve. Kroniky podliehali dozoru príslušných policajných a cirkevných vrchností. No, písanie historických záznamov bolo v Čechách už aj predtým po dedinách rozšírené, a českí ľudoví písmaci boli nielen zachycovateľmi histórie, ale aj pestovateľmi národného povedomia. Na území bývalého Uhorska podobné nariadenie nevyšlo, takže na Slovensku v tom čase ťažko hovoriť o kronikárstve.

U nás môže byť reč o kronikách až po I. svetovej voje, keď v novoutvorenej ČSR vyšiel celoštátny zákon č. 80 v Zb. zákonov a nariadení z 30. I. 1920 o obecných pamätných knihách. ČSR bola takto medzi prvými štátmi, ktoré uzákonili povinnosť viesť obecné kroniky na celom území štátu. Týmto dostali kroniky,

ktoré sa volali vtedy pamätnými knihami, zákonný podklad.

Nariadenie č. 169/192 bolo doplnené výnosom MŠANO č. 19746 z 23. 3. 1933, ktorý zdôrazňuje, že ani jednu obec nemožno oslobodiť od povinnosti viesť obecnú kroniku a určuje lehotu na založenie kroník na Slovensku od konca roku 1933. Z tohto nariadenia vychodia aj všetky ďalšie smernice o vedení obecných kroník až dodnes.

Roku 1950 vydalo Povereníctvo vnútra v obežníku zn. 353 – 1950 Arch. por. č. 494 z 18. IV. 1950 úpravu, podľa ktorej dovtedajšie kroniky treba uzavrieť, odložiť do archívu, založiť a viesť nové kroniky od roku 1945. Táto úprava platí dosiaľ.

Pre Slovensko však vydalo bývalé Povereníctvo kultúry smernice č. 32367/1955-011/1 z 5. 1. 1956 pod poradovým č. 12 v Zbierke inštrukcií pre výkonné orgány NV.

Životopis kronikára

Kronikárom je Jozef Ziman, nar. 4. 3. 1910 v Stránskom, okres Žilina. Za kronikára obce Rajecké Teplice bol som menovaný Radou Miestneho národného výboru dňa 27. 12. 1974 pod č. 787/1974 z týchto dôvodov:

- a) Poznám dejiny obce,
- b) Vlastným dokumentáciu histórie Rajeckých Teplíc, ako aj okolitých obcí.

Otec pracoval ako banícky robotík v Moravskej Ostrave, potom v cementárni Lietavská Lúčka. Matka bola domáca. Bolo nás 6 detí. Keď som mal 6 rokov, otec zomrel. Matka nás nemohla všetkých vyživiť, (vtedy neboli žiadne rodinné prídavky ani žiadna finančná pomoc) rozoslala nás po službách. I a som slúžil, pásol som kravy. Po I. svetovej vojne prišli vojaci z Ruska Prišiel aj môj sváko a ten prežil v Rusku Veľkú soc. revolúciu, bol to skúsený a prirodzene veľmi inteligentný človek. V tých časoch ešte nebolo zvykom, a ani pomyslenia na to, aby z našich dedín šli deti na štúdiá. On dal do reálky (škola na úrovni gymnázia) v Žiline svojho syna a mňa tiež. Prvý rok ma aj vydržoval finančne. V ďalších rokoch som si na štúdiá sám zarábal. Pracoval som v lesoch grófa Ballestréma, keď som bol starší, pracoval som pri murároch, najviac tu v Rajeckých Tepliciach, na cestách a všade, kde sa dalo zarobiť. Tak so prišiel až k maturite. Po maturite bol rok výpomocným učiteľom v Kamennej Porube. Na Učiteľskom ústave v Prešove nadobudol som kvalifikáciu pre národné školy. Ako kvalifikovaný učiteľ, dostal som miesto vo svojej rodnej obci, kde som bol 24 rokov riaditeľom školy. Tam som urobil skúšky vyučovať na bývalých meštianskych školách. Vysokú školu som robil diaľkove až po oslobodení. Absolvoval som 6 semestrov Pedagogickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave so skúškami vyučovať 6. – 9. ročník, odbor: dejepis, zemepis a slovenský jazyk. Dňa 1. 9. 1953 bol som preložený na Základnú deväťročnú školu v Rajeckých Tepliciach do funkcie zástupcu riaditeľa školy. Tu som účinkoval 20 rokov. Dňa 1. augusta 1973 odišiel som do dôchodku.

Vojenskú školu pre záložných dôstojníkov som absolvoval v Beroune, voj, prez. Službu konal som v Plzni, v Chebe. Bol som 5 rokov vojakom. Dosiahol som hodnosti kapitána. V SNP som sa aktívne zúčastnil pri II. part. brigáde M. R. Štefánika. Od 28. 8. do 18. 9. 1944 som bol veliteľom náhradnej roty (organizoval a vyzbrojoval som bojové jednotky), od 18. 9. bol som veliteľom bojovej roty na Fačkovskom sedle pri Gajdli. Vlastním 13 vyznamenaní.

Žijem v dôchodku vo svojom domku v Rajeckých Tepliciach, mám 4 zaopatrené deti.

kronikár.
Jozef Ziman v.r.

Krátky prehľad histórie Rajeckých Teplíc.

AKO SA MENÍŠ, DOMOVINA MOJA!

Rajecké Teplice sú opravdivým drahokamom na panenskej tvári našej milej vlasti. Lesnaté úbočia vrchov, pnúcich sa nad údolím Rajčanky, ktorá na tomto mieste sa spája s Kuneradkou a Konšťankou, dýchajú nevšedným čarom kúska zeme, ktorý príroda modelovala a dala vzniknúť hojivým žriedlam zázračnej moci. Sú 240m nad morom. Patria medzi najkrajšie kúpele našej vlasti. Štedrosť prírody ich obdarila všetkým, čo si len človek môže priať: liečivé zdroje, podhorská klíma, čistý vzduch, bystré potoky, termálna voda 37,5 – 39,5 °C s úspechom liečiť vlekľé reumatické a dnavé ochorenie zhybov a svalov, zápaly nervov, choroby, ženské, katary ciest dýchacích. Termálna voda vyviera z hĺbky 1 500m v piatich prameňoch.

Rajecké Teplice boli pomenované podľa najbližšieho mestečka Rajec. Prvým užívateľom žriedla bol pospolitý ľud, ktorý býval v blízkosti prameňa. Prvým právnym majiteľom bolo panstvo lietavského hradu, ktorý patril do roku 1512 rodine Kostkovcov a od roku 1556 rodine Thurzovcov. Rodina Thurzovcov ich vlastnila a spravovala až do roku 1882, kedy kúpele odkúpil na verejnej dražbe JUDr. Valér Šmialovský so svojím strýkom Alojzom Pichlom. V roku 1918 po smrti Šmialovského prešli do prenájmu do roku 1925 súkromníka Stočeka z Moravskej Ostravy.

Kúpele, kým boli v držbe spomínaných súkromníkov, i keď boli aj v rukách grófa Juraja Thurzu, uhorského palatína, z nášho terajšieho hľadiska len živorili. Jama nad teplým prameňom pri Rajčanke vyzrubená drevom bola rozdelená na 3 až 4 oddelenia: pánske, mešťanské a sedliacke, určitý čas aj židovské. Voda z pánskeho oddelenia pretekala do meštianskeho, potom do sedliackeho. Kúpele slúžili na 90% len aristokracii. V okolí kúpeľov bolo vystavaných niekoľko pánskych vil a niekoľko drevených domkov, v ktorých bývali naši ľudia ako obsluha v kúpeľoch a aristokracie.

Takýto stav bol až do roku 1925, kedy kúpele kúpila bohatá firma Revírna bratská pokladnica z Moravskej Ostravy.

Tento finančne silný ústav zmenil Rajecké Teplice od základu. Staré kúpele zrušil, jamu zahádzal, všelijaké drevené „vily“, patriace ku kúpeľom zvalal, odstránil a vybudoval nový terajší kúpeľný dom, sanatórium, vybudoval park pri sanatóriu, záhradníctvo, upravil cesty, vyasfaltoval ich, dal kúpeľom celkom nový vzhľad. Pri tomto budovaní a prebudovávaní parkov má veľkú zásluhu záhradník Červienka, ktorého fašisti počas SNP v Žiline na Bôriku popravili. Jeho pomníkom je celý park okolo sanatória.

Budovanie kúpeľov prišlo veľmi vhod okolitým ľuďom, ktorí boli vtedy poväčšine bez práce. Bola to práve doba veľkej finančnej krízy. Tu dostali všetci prácu, stavby sa hemžili robotníkmi, vtedy sa ešte všetko ručne na stavbách robilo. Materiál sa dovážal koňmi, kravami, volmi. Murári, ba aj robotníci chodili do Rajeckých Teplíc do práce na bicykloch až z Gajdla (Kľačna), Nemeckého Pravna (teraz Nitrianske Pravno). Nech to bolo akokoľvek ťažké, hlavne že dostal prácu.

Do nového ústavu prichádzali noví ľudia. V Liečebnom ústave sa založila sociálno - demokratická strana a v obci komunistická strana Slovenska.

Po vybudovaní, na tie časy krásnych kúpeľov, marcovým prevratom 1939 musela ich Revírna bratská pokladnica dňa 20. októbra 1940 odovzdať Robotníckej sociálnej poisťovne, lebo Hitler zabral Čechy a Moravu do Ríše pod Protektorát a Slovensko bolo tak oddelené od bratských zemí. V roku 1953 ich zase prebrala Správa kúpeľov sanatórií a zotavovní ROH a od roku 1957 patria do zväzku Štátnych kúpeľov a žriedel na Slovensku.

VERU SA MENÍŠ DOMOVINA MOJA!

Kto dlhší čas nevidel tvoju tvár, sotva pozná staré miesta: všade sa rozprúdil nový život, vyrástli nové domy, ulice, školy. Vždy iná, krajšia a bohatšia vystupuješ pred naším zrakom, ktorý radostne víta tvoje premeny.

Iba hory sa takmer nemenia. Lesy, ktoré ich prikrývajú, šumia stále tú istú pieseň o veľkosti prírody i človeka. Vojny a živelné pohromy ničili celé mestá a dediny, ale hory zostali a znovu sa zaodiali do zelenej prikrývky, ktorá poskytuje obživu a ochranu zveri a storaký úžitok pre človeka.

Hory, kedysi tiché kráľovstvo stromov a zveri, v ktorom bolo počuť iba neľútostné údery sekier, pod ktorými padali lesní velikáni, stali sa dnes miestom oddychu, rekreácie a športu, dostupným všetkým pracujúcim.

1. V roku 1935 bola zavedená elektrina do celej obce .
2. V roku 1937 Národná banka v Prahe vybudovala hotel Veľká a Malá Fatra. V hoteli Veľká Fatra bola zvláštna miestnosť (teraz bar), kde bol uložený zlatý poklad ČSR. V rušných dobách 1939 bol odvezený späť do Čiech, odtiaľ časť do Spojených štátov amerických.
Hotel Malá Fatra je teraz ako časť nemocnice v Žiline.
3. V roku 1943 bolo vybudované prírodné kúpalisko.
4. V roku 1958 vybudovaná bola ulica Bytovka, celkom 24 bytov k dispozícií Liečebného ústavu a MNV.
5. V roku 1960 – 1961 vystavaná bola nová Základná deväťročná škola 20 triedna s dvoma pavilónmi za 2 300 00,– KčS. Táto škola od 1. septembra 1950 bola umiestnená v drevenom pavilóne SSB a v miestnostiach starého pohostinstva Jozefa Seidlera, kde sú teraz Komunálne služby. Národná škola bola vybudovaná v roku 1913, teraz škol. jedáleň.
6. V roku 1960 v noci z 25. na 26. júla zastihla Rajecké Teplice povodeň. Rieka Kúneradka prerazila si cestu starým riečiskom popod konštiansky cintorín ulicou Bytovka do Kúpeľného domu. Tam prerazila v prízemí okná, zaliala celý suterén, vyradila stroje. Kúpeľní hostia museli byť prepustení, odstraňoval sa nános hlienu, vymieňali sa stroje, dokúpil sa zničený kúpeľný materiál uskladnený v suterénoch. Takisto bola zaliata vodou aj budova Sanatória.

Parky boli zničené, hrádze okolo Rajčanky popretrhávané, v parkoch povymývané jamy až 2m hlboké. Kúpeľná činnosť bola obnovená až v roku 1961.

7. V máji 1960 v hoteli Veľká Fatra zasadala delegácia odborárov z 32 krajín Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. Zjazd odborárov zakončil v Rajeckých Tepliciach dňa 17. mája a odišiel do Prahy.

8. V roku 1961 bol vybudovaný prírodný amfiteáter pri novej železničnej stanici ako príprava k uvítaniu vládnej a straníckej delegácie. Amfiteáter vystavali vojaci.

Rajecké Teplice už viac ako dva mesiace sa pripravovali na uvítanie delegácie, upravovali sa cesty, stavali sa stĺpy s novým osvetlením ulíc, i na asfaltových chodníkoch sa kreslili rôzne výjavy zo života, južne Rajeckých Teplíc, na lúkach stavali sa stany, stanový tábor, pre ubytovanie 2000 najlepších pionierov z celej našej republiky, vojsko a ďalších prítomných pri uvítaní prezidenta.

Dňa 26. júna v sobotu už dlho pred príchodom vzácných hostí utvorili pionieri v snehobielych košeliach s červenými šatkami špalier pred hotelom Veľká Fatra. Celé priestranstvo znelo spevom chlapcov a dievčat a hýrilo pestrofarebnými kyticami. České a slovenské piesne sa prelínali s najznámejšími sovietskymi piesňami a zvýrazňovali jednotu nášho ľudu a slobodný život.

Na privítanie sa dostavili zástupcovia Stredoslovenského kraja, Žilinského okresu, obyvatelia a návštevníci kúpeľného mestečka.

Krátko po 16. hodine prišli poprední predstavitelia strany a vlády a medzi nimi prezident. Prišli pionieri a naši žiaci robili slávnostnej návšteve špalier. Pri príchode pozdravovali ho nadšeným potleskom a volaním na slávnu prezidentovi Antonínovi Novotnému.

Keď prezident so svojou manželkou vystúpil z auta, naši pionieri mu podali kyticu i jeho manželke. Predseda MNV Ján Šmíd ho privítal bozkom. Prezident po privítaní s celou vládou odišiel do Veľkej Fatry.

Vo večerných hodinách v prírodnom amfiteátri sa konal slávnostný koncert pod názvom: „Ty si nám strana šťastie darovala“.

V sprievode najlepších pionierov prišiel do amfiteátra prvý tajomník ÚV KSČ, prezident republiky Antonín Novotný s manželkou. S ním zaujali v hľadisku miesto členovia politického byra ÚV KSČ Karol Bacilek s manželkou, J. Dolanský, Zdenek Fierlinger s manželkou, Rudolf Barák s manželkou, O. Šimunek s manželkou, Viliam Široký s manželkou, kandidát politického byra ÚV KSČ Ján Hlína, Drahomír Kolder, Bruno Köhler a Rudolf Strehaj s manželkami, tajomníci ÚV KSČ Alexander Dubček, Vladimír Koucký s manželkami, členovia byra ÚV KSS Ludovít Benada, Michal Chudík, Pavol Majling a Jozef Valo, predsedovia strán Národného frontu dr. h. c. Jozef Plojhar, dr. Jozef Kyselý a Michal Žákovič a členovia vlády ČSSR Vladimír Vědra a predseda Slov. ústredného výboru ČSM Daniel Futej, zástupcovia masových organizácií, generalita československej Ľudovej armády, krajskí a okresní funkcionári a obyvatelia Rajeckých Teplíc. Na záver koncertu sa rozžiarila pestrofarebná kaskáda tisícov svetiel ohňostroja!

Prezident tu pobudol v sobotu a nedeľu. V pondelok delegácia odišla do Prahy.

9. V roku 1965 – 1966 bola vystavaná nová železničná stanica pri amfiteátri.
10. V roku 1966 – 1967 bola vystavaná Nová bytovka celkom 70 bytov (oproti Zákl. deväťročnej škole).
11. Od 1. februára 1960 je v Rajeckých Tepliciach lekáreň (v budove hotela Veľká Fatra)
12. Dňa 1. 1. 1968 plénum Stredoslovenského krajského národného výboru v Banskej Bystrici zo dňa 20. dec. 1967 č. 22 vyčlenil podľa § 16 ods. 1 zák. č. 36/1960 Zb. v prospech katastrálneho územia obce Rajecké Teplice z kat. územia obce Kanská 5 ha 6 a 81m² a z kat. územia

obce Stránske 112 ha 3 a 28m². Účinnosť tohto bodu uznesenia vzniká 1.I. 1968.

Vyčlenením tohto územia z obce Stránske prešlo s územím asi 60 domov s počtom obyvateľov asi 500 do obce Rajecké Teplice.

13. V roku 1971 bol vybudovaný obchodný dom Jednota „BUDÚCNOSŤ“, ktorý má tieto oddelenia: Potraviny, textil, priemyselný tovar, mäsa, pohostinstvo a piváreň. Dňa 1. júla 1971 bol slávnostne otvorený predsedom A. Perkovičom z ONV.
14. V roku 1972 bola vybudovaná nová budova pošty a telefónna ústredňa. Bola slávnostne otvorená dňa 26. 5. 1972. Pri otváraní bol predsedom ONV Perkovič, predsedom MNV Ján Kopta a predsedom Odboru výstavby ONV Hrehor Slamka.
15. V roku 1973 bola vybudovaná autobusová stanica pred obchodným domom.
16. V roku 1984 začalo sa s budovaním vodovodu do celej obce. V ďalšom období sa plánuje kanalizácia obce. Vodovod vyžiada si náklad 4 mil. korún a kanalizácia 16 mil. korún.

Kým čitateľ dostane túto kroniku do rúk, možno všeličo, o čom najmä zo súčasnosti je tu napísané, bude zase o niečo zmenené, lebo v terajších našich časoch je úžasné tempo, ktoré mení krajinu, spoločnosť i naše Rajecké Teplice. Istotne, že nová tvár tohto krásneho kútika Slovenska bude ešte krajšia s príchodom budúcich dní.

Dnešný stav obce – výsledok stáleho vývoja

Administratívne obec Rajecké Teplice patrí do okresu Žilina. Vzdialená je 16km južne od okresného mesta. Cez obec ide hlavná cesta, spájajúca Žilinu s Prievidzou a Nitrou. Vedľa cesty tečie rieka Rajčanka.

Chotár Rajeckých Teplíc susedí s týmito chotármi obcí: z juhu a východu je to Stránske – Poluvsie, zo severu Svinná, zo západu Zbyňov, z juhu Kanská.

Zástavba domov je hviezdicovitá. Pri štatistike ľudu bolo v roku 1974 počet obyvateľov 1765, počet rodinných domov 289, mimo toho 111 štátnych a družstevných bytov. K obci patria chaty na Dielnici, chata ONV, chemických závodov, drogérie, Tuzexu, Živnostenskej banky, Pekárni, Otexu, Rekreačné stredisko Třinec, Rekr. Stredisko Výskumného uhelného vývojového ústavu, rekreačné stredisko Ostravsko – Karvinského revíru.

Obec spravujú títo ľudia:

1. Ján Kopta, predseda MNV,
2. Bohuslav Knapec, tajomník MNV,
3. MUDr. Ján Zemen, člen rady MNV,
4. Jozef Kukura, člen rady MNV,
5. Ján Bucha, člen rady MNV,
6. Ľudovít Burčiak, člen rady MNV,
7. Eliška Smiešková, členka rady MNV,
8. Irena Straňanková, členka rady MNV,
9. Ján Cuper, predseda stavebnej komisie MNV,
10. Anton Huljak, predseda komisie ochrany verejného poriadku,
11. Elena Čupková, členka komisie ochrany verejného poriadku,
12. Karol Fabry, člen stavebnej komisie,
13. Emília Gajdošíková, členka stavebnej komisie,
14. Ján Gáli, člen stavebnej komisie,
15. Ján Hojo, predseda Zboru pre občianske záležitosti,
16. Anton Hudec, člen školskej komisie,
17. Ferdinand Igonda ml., člen finančnej komisie,
18. Mária Mihálová,

19. Mária Záňová – Martincová, členka finančnej komisie,
20. Štefan Prieložný, člen komisie ochrany verejného poriadku,
21. Ľudmila Slepíčková, členka školskej komisie,
22. Alexander Turský, člen stavebnej komisie,
23. Oswald Vandlík, predseda finančnej a plánovacej komisie,
24. Jozefa Verešová, členka komisie ochrany verejného poriadku,
25. Viera Vitková, predsedkyňa školskej a kult. a soc. zabezp.,
26. Valér Zafka.

Administratívne pracovníčky na MNV:

1. Ľudmila Dolinayová,
2. Berta Čerňancová, matrikárka a účtovníčka.

Poslankyne:

1. Za ONV Antónia Mičurová z Rajeckých Teplíc,
2. Za KNV Mária Zafková z Rajca,
3. Za federálne zhromaždenie Mária Suľovská z Rajeckých Teplíc.

Školy v obci:

1. Základná deväťročná škola:.....žiacov, 26 tried, 30 učiteľov, 1 riaditeľ, 2 zástupcovia, 1 pionierska vedúca, 1 vedúci družiny mládeže, 1 administratívna pracovníčka.
2. Materská škola: 51 detí, 2 triedy, 1 riaditeľka, 3 učiteľky.

Školská jedáleň: 330 stravujúcich žiakov, 1 vedúca a 6 zamestnankýň.

Chotárne názvy: Katastrálne územie Rajecké Teplice má 15 452ha 31 a 81m². Štátne lesy obhospodarujú 15 316ha 11 a 45m². Štátna plemenárska stanica (teraz JRD Zbyňov) 8ha 69 a 3m², ostatok drobní majitelia.

Miestne názvy: Lúčky, Zábreh, Zátoka, Rástoky, Za Žilinskú, Bohúňová, Dolná hora, Kostelec boli vykrojené z katastru obce Stránske, Vrch Diel a Rakovce boli z katastru obce Kanská, ostatok Žliabková, Prostredná, Mrchová, Borg, Zaúhrad, Lakomá, Dielnice, Podskalku alebo Podlipky, Pančula (teraz garáže lesov), Podúsyp (pozemky od železnice k Rajčanke), Zabystričie mali Rajecké Teplice už prv.

Podniky v Rajeckých Tepliciach:

1. Československé štátne kúpele: Majú 151 zamestnancov, v roku 1974 mali celkovú tržbu 12 miliónov 62 tisíc korún, plán mali 12 miliónov. Mali 3764 ústavných pacientov a 2631 ambulantných. Pacienti sú zhruba 50% Česi a 50% Slováci. V roku 1974 urobil nové garáže na záhradníctve a klad na zeleninu. V roku 1975 chce vystavať 14 bytovku pre zamestnancov a urobiť rekonštrukciu Rybárne a urobiť tam administratívnu budovu pre riaditeľstvo kúpeľov v Nimnici, Bojniciach, Turčianskych Tepliciach a Rajeckých Tepliciach.
Vedúci lekár je MUDr. Richard Sedlák a lekár riaditeľstva kúpeľnej organizácie je MUDr. Ján Zeman.
2. Drevoindustria, nár. podnik Žilina - závod Rajecké Teplice: Má 100 zamestnancov, z toho 45 žien a 55 mužov. Celková tržba za rok 1974 bola 20 miliónov 806 tisíc. Celkové náklady 11 miliónov 635 tisíc Kčs. Riaditeľ závodu je Milan Kanis, predseda ZO KSS Milan Fuzák, Predsedom ZV ROH Július Bemš.
3. Obchodný dom Jednota „BUDÚCNOSŤ“: Plán tržby bol 22 miliónov 530 tisíc Kčs.
4. Hotel Veľká Fatra: Vedúcim je Jozef Marčan. Počet zamestnancov v roku 1974 bolo celkom 54, z toho 13 mužov a 41 žien. Okrem toho bolo 62 učňov. Maloobchodný obrat bol 5 miliónov 600 tisíc. Výnosy 3 mil.80 tisíc Kčs. Náklady na prevádzku závodu 1 mil. 300 tisíc Kčs, mzdy pre pracovníkov 1 mil. 380 tisíc Kčs, čistý zisk závodu 400 tisíc Kčs. Má k dispozícii pre hostí 148 postelí po celý rok.
5. Hotel Encián so staničným bufetom: Vedúci Zdeno Hodás. Mal 16 zamestnancov. Tržba za rok 1974 bola 1 mil. 655 tisíc 523 Kčs.

6. Štátny obchod Potraviny Martinec: Vedúci Jozef Martinec. Zamestnaní 3, dve ženy a jeden muž. Celková tržba za rok 1974 bola 2 milióny 240 tisíc 231 Kčs.
7. Mäsa pri rybníku – Štátny obchod Potraviny: Vedúca Šimková. Zamestnanec 1, celková tržba za rok 1974 bola 2 milióny 142 tisíc korún.
8. Mliekareň – Štátny obchod Potraviny: Vedúca Agneša Horníková, celková tržba 442 tisíc korún.
9. Kniha: Vedúca Makuková, tržba 238 tisíc korún. Plán bol 250 tisíc korún.
10. Obnova – stolárstvo: Vedúci Mičech, celková tržba 668 tisíc korún, 8 zamestnancov.
11. Kúpalisko – Oblastné komunálne služby Rajec: Tržba od obyvateľstva boli 1 milión 798 tisíc 900 korún. Okrem toho boli platby príjmov na faktúry.
12. Kino „HVIEZDA“: Vedúci Pavol Vandžura. Okrem neho ešte 3 zamestnanci. Tržba 81 556 Kčs, plán bol 80 tisíc. Nájom od miestnosti sa platí LÚ 11 080 Kčs. Spolu s elektrinou, vodou, čistením je výdavok okolo 20 tisíc korún.
13. Novinový stánok: Vedúca Mária Capková. Tržba za rok 1974 bola 800 tisíc korún. Zamestnanec 1.
14. Pamiatkové predmety – Družstvo Rezbár Rajec: Vedúca Mária Žideková. Tržba 190 tisíc korún.
15. Kaderníctvo – komunálne služby Rajec prevádzka Rajecké Teplice: Tržby 125 600 Kčs.
16. Holičstvo – komunálne služby: Tržby 40 700 Kčs.
17. Fotoslužba – komunálne služby: Tržby 61 800 Kčs.

18. Bodega: Vedúci Ľudovít Solčanský, zamestnancov 4. Tržba za rok 1970 bola 1 milión 100 tisíc korún.
19. Práčovňa – komunálne služby: Tržba za rok 1974 bola 61 000 Kčs.
20. Čsl. štátne lesy: hospodária v rámci okresu.
21. Lázenské stredisko trineckých železiarní: Vedúci Vladimír Kadurík. Podnik bez tržby. Zamestnancov je 16, z toho 12 žien a 4 muži. V roku 1974 bolo tam 960 pacientov. Má 90 postelí.

Politický život:

1. V obci je založená miestna organizácia komunistickej strany Slovenska od roku 1945. Dedinská organizácia KSS má k 1. 1. 1975 celkom 34 členov. Predsedom je Ondrej Frnka, tajomníkom Štefan Dubeň. Okrem týchto sú ešte i závodné organizácie KSS v Drevoimpregne, v čsl. štátnych kúpeľoch, na Základnej deväťročnej škole, v závode Čsl. štátnych lesov Raj. Teplice.
2. Socialistický zväz mládeže má 70 členov, predsedom je Ing. Ján Mosor, tajomníčkou Kasáková.
3. Slovenský zväz žien má 52 členiek, predsedkyňou je Eliška Smiešková, tajomníčkou Berta Čerňancová.
4. Zväz československého – sovietskeho priateľstva má 29 členov, predsedom i tajomníkom je Vlado Kadurík. Okrem toho má svoju organizáciu aj Základná deväťročná škola.
5. Zväz protifašistických bojovníkov má 54 členov, predsedom je Ján Kopta, tajomníkom Valér Zafka.
6. Československý Čerený kríž je najväčšou zložkou NF. Má 103 členov. Predsedom je MUDr. Sedlák, tajomníčkou Kožehobová. Táto organizácia bola založená ešte pred 1950 rokom, no , rozrástala sa r roku 1950 za vedenia MUDr. Oľgy Miloslavskej a tajomníka Jána Hollého. Táto organizácia okrem svojej politickej činnosti ako najsilnejšia zložka NF vykonala a vykonáva veľa aj v zdravotníctve, hlavne v získavaní darcov krvi, hromadnom očkovaní a podobne.
7. Ďalšou silnou mládežníckou zložkou NF je Športový klub mládeže. Má 96 členov, predsedom je Tomaščík, tajomníkom

je Ján Rástočný. Má futbalový, hádzanársky a volejbalový oddiel.

Kultúrny život:

V obci je Základná deväťročná škola, 37 učiteľov. Knižnica má 2289 zväzkov, v roku 1974 bolo 3778 výpožičiek kníh. Vedúcou obecnej knižnice je Valéria Zimanová. Kultúrny dom obec nemá, k verejným schôdzam, väčším kultúrnym podujatiam slúži kinosála v Liečebnom ústave. Tam sa premieta aj film 4 krát do týždňa tieto podujatia má prístup aj naše obecnstvo.

V Rajeckých Tepliciach je 365 televízorov a 412 rozhlasových prijímačov. Návštevnosť kina sa znižuje, lebo každý sa pozerá na filmy a divadlá doma pri televízore.

Odber časopisov: Denníky: Pravda 122, Smer 20, Smena 16, Rudé právo 7, Práca 48, Roľnícke noviny 5, Šport 24, Ľud 4.

Týždenníky a mesačníky:

Cieľ 47, Bojovník 23, Život strany 20, Nár. výbory 9, Nové slovo 8, Nová mysl 3, Obrana ľudu 5, Slovenka 41, Praktická Slovenka 11, Dorka 17, Poľovníctvo 23, Les 8, Katolícke noviny 46, Evanjelické listy 1, Družstevné noviny 45, Svet socializmu 9, Učiteľské noviny 27, Zdravie 37, Záhradkár 7, Záhradnícke listy 4, Pas 3 a ešte 64 rôznych odborných časopisov, z toho 9 druhov ruských, 1 francúzsky, 2 nemecké, 1 maďarský. Toto je štatistika odberu časopisov riadne prihlásených na pošte, okrem toho sa kupujú časopisy v novinových stánkoch, tie sa nedajú číselne zachytiť.

V umeleckej tvorivosti treba spomenúť družstvo „Rezbár“ a v ňom treba vyzdvihnúť najmä Jozefa Pekaru z Rajeckých Teplíc, vyznamenaného za umeleckú tvorivosť viacerými vyznamenaniami. Ku kultúrnemu životu v obci patria odborné a politické prednášky a politické školenia v závodoch.

Náboženský život:

Obyvatelia Rajeckých Teplíc sú poväčšine rím. katol. náboženstva. U mládeže ako aj u viacerých občanov Rajeckých Teplíc náboženské cítenia sa stráti alebo žiadne nie je, kým u starších ľudí prisťahovaných z okolitých obcí sa húževnato drží z týchto tradičných príčin: Na dedine nie je ešte náhrada za

kostol. Už budova kostola kedysi vynikla nad chatrné bývanie ľud, čistota, sochy, obrazy, výzdoba, kadidlo, obrady, kázeň. V kostole sa vidia všetci pohromade, všetci umytí a pekne oblečení. Počujú hudbu, spievajú spoločne, počujú svoj hlas. V kostole bol krstený, tu sa schádzali mladí i starí, tam prišiel so svojou najmilšou v tom najkrajšom oblečení a vyšnurovaní, tu mu ona sľubovala vernosť do jeho a jej smrti a on jej. Keď je nemocný, kňaz ho navštívi, pred smrťou pripraví ho na druhý svet, dáva mu útechu. Keď zomrie príde ho pochovať, modlí sa nad ním, vykropí hrob. Od narodenia až po hrob je sprevádzaný náboženskými úkonmi. To sú všetko silné dojmy, ktoré sú alebo boli u nich pestované od detstva.

Kostol:

Malý gotický kostolík je filiálnym kostolom fary v Konskej. Postavený bol v roku 1909, zasvätený Panne Márii. Na veži boli pôvodne tri zvony. Dva najväčšie boli zobraté za Rakúsko – Uhorska na kanóny v I. svetovej vojne, najmenší, umieračik nechali. V roku 1926 obec kúpila dva zvony, takže teraz sú na veži zase tri zvony. 1. Najväčší zvon má tento kolopis: „Sancta Mária incoelum assumpta, ora pro nobis. Vyrobil Oktáv Winter Broumov 30. 05. 1926. (Po slovenský: Svätá Mária na nebo vzatá, oroduj za nás)

2. zvon má kolopis: „Sancti

Ladislav. Vyrobil Oktáv Winter Broumov 30. 05. 1926

3. zvon je pôvodný a má tento

kolopis: Sancti Istvan. Vyrobil Sopron, Hungaria 1909.

Cintorín:

Do roku 1920 zomrelých v Rajeckých Tepliciach pochovávali do cintorína v Konskej. V roku 1920 určili a ohradili miesto pre cintorín v Rajeckých tepliciach a od tohto času sa pochováva doň. V roku 1974 sa tento cintorín musel rozšíriť, urobili sa aj základy pod dom smútku.

Sociálne a zdravotné pomery:

Na ústave národného zdravia sú dvaja praktickí lekári:

1. MUDr. Vladimír Kapasný, má pridelené Rajecké Teplice, Stránske, Poluvsie a závody v obci.

2. MUDr. Jaroslav Kurka, má Kunerad, Kamennú Porubu, Konskú a Zbyňov.
Okrem týchto lekárov je tu ešte MUDr. Mária Keraková, detská lekárka. Pôrodne asistentky: Mária Bezáková a Anna Turancová.

Zubní lekári sú dvaja:

1. Karol Kríž MUDr., má obvod ako MUDr. Kapasný.
2. Vladimír Bezák MUDr., má obvod ako MUDr. Kurka.

Nemocnica:

Nemocnica – interné oddelenie Malá Fatra má 5 lekárov, 14 sestier, 6 pomocníc, 83 postelí, 83 pacientov. Táto budova patrí hotelu Veľká Fatra, ale pre nedostatok priestorov nemocnice v Žiline je tu dočasne umiestnená časť nemocnice žilinskej.

Hasičský zbor:

Hasičský zbor bol založený v roku 1927, mal 13 členov. Vtedy sa kúpila aj hasičská motorová striekačka za 18 tisíc korún. Revírna bratská pokladnica dala 15 tisíc a ostatok dal hasičský zbor zo zábav. V roku 1946 kúpil okres novú striekačku. Miestnosť pre ňu a hasičské auto dala postaviť Revírna bratská pokladnica. Dnešný stav hasičského zboru je 28 členov, veliteľom je Vladimír Sandanus.

Vodovod:

V roku 1985 bol Dr. Valérom Šmialovským vybudovaný rezervoár nad starou železničnou stanicou (na Borgu). Medzi železnicou a Rajčankou bola zriadená strojovňa. Parné stroje ťahali pumpami vodu z Rajčanky a vytlačali ju do rezervoáru. Tento rezervoár tlačil vodu do starých kúpeľov pri Rajčanke. Na tlak boli zapojené sprchy. Parné stroje pracovali do roku 1914. Po tomto roku kúpele boli bez procedúr, ktoré potrebovali tlak vody.

Vodovo, aký majú teraz kúpele, vybudovala Revírna bratská pokladnica Moravská Ostrava. Zachytila prameňa z Bohúňovej a zo Skaliek. Rajecké Teplice rozrastajú a spotreba pitnej vody stúpa. Pitná pramenitá voda nestačila, preto kúpele dali v rokoch 1956-57 vykopať na svojom záhradníctve studňu a z tejto studne sa elektrickými pumpami tlačí voda do rezervoáru na

Borgu a dopĺňa sa spotreba.

V roku 1968 zriadili kúpele čistiacu stanicu na mieste bývalej parnej strojovne a táto úžitkovú vodu z Rajčanky premieňa na pitnú. I tak pre veľkom a rýchlom rozrastaní sa obce by pitná voda pre celú obec nestačila, preto sa Rajecké Teplice v roku 1975 pripájajú na centrálny vodovo Rajeckej doliny.

Podnebie Rajeckých Teplíc
Priemer z rokov 1901 až 1950

Nadmorská výška zastaveného priestoru sa pohybuje okolo 420m. Priemerná teplota v roku je 7⁰C, vo vnútri pohoria klesá až na 5⁰C. Najteplejší mesiac júl má priemernú teplotu v okolitých kotlinách 17-18⁰C. Začiatok obdobia s priemernou dennou teplotou 10⁰C a vyššou pripadá v ohorí na polovicu mája, v kotlinách na začiatok mája, koniec na polovicu septembra v kotlinách až na začiatok októbra. Priemerný počet letných dní (teplota 25⁰C a viac) je v pohorí 20-30, v kotlinách až na 50. Priemerný dátum prvého mrazivého dňa je 1. október, posledného mrazivého dňa je 21.máj.

Zrážky dosahujú v pohorí priemerne asi 1000mm ročne, v kotlinách 700-800mm. Maximum zrážok asi 100-120 pripadá na jún a júl. August má 80-90mm, september 60-80mm. Najmenej zrážok 45-50mm má február. Priemerný počet dní so snehovou pokrývkou v pohorí je 80-100, v kotlinách 60-80mm. Prevažujú tu severozápadné a západné vetry.

Priemerná ročná oblačnosť je 60-65%. Z letných mesiacov má najmenšiu oblačnosť september, len 50-55%. Počet jasných dní v roku je priemerne 40-50, zamračených 130-140, počet dní s búrkou 25-30.

Úhrn zrážok v mm (priamo z rokov 1901-1950) pre Rajecké Teplice je tento:

I. mes.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
51	47	53	60	70	101	100	100	70	65	61	51

Priemerné mesačné teploty za obdobie rokov 1901 – 1950:

I. mes.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
- 3,8	-2,4	2,2	7,2	12,4	15,1	16,7	15,7	12,4	7,8	2,9	-1,2

Priemer zrážok za rok je 828mm.

Priemer teplôt za celý rok je 7,1⁰C.

Lesy

Rajecké Teplice opierajú sa o Strážovskú hornatinu. Skupina Skalky ich chráni od severu. Okrem buka a smreka je hojne zastúpená na prudkých vápencových svahoch bôra. Z východu je pohorie Malá Fara so smrekovo- jedlovo- bukovými lesmi. Červený smrek je veľmi dôležitou drevinou, nie je v našich horách dostatočne zastúpený. Javor, jaseň, dub, brest sú tiež skromnejšie zastúpené. Jelša, vŕba, rakyta, osika, rastie na vlhkých miestach. Z krov je hodne zastúpená v Malej Fatre lieska, v Strážovskej hornatine drienka.

Živočíšstvo

V Strážovskej hornatine je srna, jelen, zajac. V dierach bol v hojnom počte jazvec, ale ako ľud začal veriť v liečivú moc jeho tuku, tak sa vykynožil, že ho ťažko ešte niekde uvidieť. V malej Fatre žije okrem týchto aj medveď. Udržal sa tu z dôsledkov priaznivých životných podmienok. Prispel k tomu najmä komplex hlbokých lesov, poskytujúci medveďovi dostatok ticha a útulok, staré bŕtlavý stromov, diery v skalách. Na vývratiskách nachádza obľúbenú potravu – maliny, jahody, čučoriedky, mladú trávu, výhonky bylín, bukvice, lesný hmyz, mravenčie kukly, myši, žaby, slimáky, chytá starú chorú zver. Je zákonom chránený. Môže sa ročne odstreliť len určitý počet. Je pokojný., Pre stretnutí s ním, teba zachovať kľud a z okolia odísť. Niet tu v okolí pamätníka ani záznamu, že y medveď človeka usmrtil. Salaše kedysi navštevoval, ovce bral, ale pred človekom, ak mu nič neurobil, mal vždy rešpekt. V roku 1975 poľovali v priestoroch Kľaku poľovníci, jeden z nich bol čašník zo Žiliny. Údajne nechtiac postrelil medveďa. Medveď čašníka potom vyfackal až ho zakrvavil a hodil ho do raždia. Výstrel počuli ostatný poľovníci, šli na miesto výstrelu, našli čašníka v bezvedomí ležať. Prebral sa, ranu mu ošetrili a zaviezli do nemocnice v Žiline. Vyliečil sa a odvtedy hostinec, kde čapuje tento čašník menujú ľudové „U medveďa“.

Dňa 12. 04. 1975 zastrelil v Kuneradskej doline vo Veternom pod Veľkou lúkou náš minister národnej obrany arm.

generál Martin Dzúr jedného medveďa. Pri tomto odstrelе bo prítomný aj minister národnej obrany Maďarska. Hneď na druhý deň 13. 04. 1975 zase zastrelili druhého medveďa továrnik z Rakúska. Zastrelil ho v Omegovej, pod Veľkou lúkou.

Rys sa v Malej Fatre rozširuje, robí veľké škody na srnčej zveri. Diviak kedysi robil veľké škody na poľnohospodárstve, dnes ho je tak málo, že naň ani nepoľujú.

Z vtáctva okrem bežných lesných druhov: drozd čierny, plavý, oriešok, červienky, vyskytujú sa hojne krahulce, jastraby, kane vrany, havrany, sojky, kavky. Sovy bolo počuť na sklách nad Rajeckými Teplicami ešte v roku 1953 každú noc húkať, ale v roku 1975 sú už noci bez húkania. V Malej Fatre sa ešte nájdú okolo Kozla. Tetrov hlucháň je na Slatinách, v okolí Kozla a Kľaku. Pri vode žije trasochvost a vodnárík. Vo vyšších polohách najmä smrekových lesoch žije krivonos a vo výškach 900m hýľ, ktorý po vyhniezdení sa sťahuje dole.

Z plazov sú rozšírené najmä zmije (vretenice). Zdržujú sa najmä na lesných čistinkách, vývratiskách a rúbaniskách. S obľubou sa vyhrievajú na holých plôškach pňov, skaliek a na málo frekventovaných chodníkoch. Od človeka uchodí, nebezpečná môže byť vtedy, keby ju dráždil alebo znenazdajky na ňu stal, vtedy v sebaobrane by mohla nebezpečne uhryznúť. Žije tu ešte mlok škvrnitý (ľudové nazývaný „babí pes“), z jašterov jašterica obecná a slepúch.

Donedávna bývalo v Rajčanke mnoho rýb. Na jeseň, keď tiahli do dolín, plávali v celých krdľoch. Dalo sa vtedy nachytať ryby i rukou. Pri hlinitých brehoch bolo plno dier a pred dierami raci.

Od čias, ako sa rôzne chemikálie vypúšťajú zo závodov do vôd (chemické, papiernické, koželužne závody, chemické posýpanie a postreky v poľnohospodárstve, umelé hnojivá) ryby hynú. Hynú vo Váhu. Ten bo zásobárňou našich menších riek rybami. Ryby v našich potokoch sa vychytali a doplniť ich nemáme odkiaľ. Už je vzácnosťou rybu vidieť, tým vzácnejšie ju chytiť. V Rajčanke boli najviac zastúpené pstruhy a lipne. Nebola vzácnosťou i ondatra.

Lastovičky mali pod každou strechou hniezda. Dnes už aj tých veľmi málo k nám priletuje a hniezdi.

**Slovenské národné povstanie,
účasť našich občanov na tomto povstaní.**

A ty, mor ho!- hoj, mor ho! detvo môjho rodu,
kto kradmou rukou siahne na tvoju slobodu,
a čo i tam dušu dáš v tom boji divokom:
mor ty len , a voľ nebyť, ako byť otrokom!
(Samo Chalupka: Mor ho!)

Nemci mali už dobytú celú strednú Európu. Dňa 22. júna 1941 hitlerovské nemecké vojská napadli Sovietsky zväz. S Nemcami museli ísť na front i naši slovenskí vojaci. Naši nechceli ísť do bratovražedného boja, preto na fronte prechádzali k sovietskym vojskám. Odchádzali od svojich jednotiek do hôr k sovietskym partizánom. Doma na Slovensku sa tie organizovali partizánske skupiny v zátylí nemeckej armády, ktorá dopravovala po železnici cez Žilinu na východný front svoje vojsk, zbrane a celý vojnový materiál.

Od začiatku roku 1944, keď sovietska armáda k svojim víťazstvám pridávala ďalšie úspechy, postupujúc smerom na Karpaty, fašistické režimy a medzi nimi aj režim Slovenskej republiky mali už veľmi malé dôvody hľadiť do budúcnosti s istotou. Nielen pre tento medzinárodný vojnový vývoj strácali tieto režimy pôdu pod nohami, ale aj vnútropolitický vývoj dostával čoraz väčšie trhliny. Armáda, žandárstvo, úradníctvo, ba aj armáda Slovenskej republiky bola v rozklade. Slovenskí vojaci vyslaní z Trnavy na východný front odopreli poslušnosť a prevolávali heslá na oslavu ZSSR. Tak to bolo aj v Novom Meste nad Váhom, Ružomberku, Mikuláši, Martine atď. V obyvateľstve rástli otvorené proti nemecké nálady. Politicky bolo Slovensko zjednotenie iba v jednom, v skrytom alebo zjavnom odpore proti Nemcom. Ilegálne vedenie KSS organizovalo a upevňovalo jednotlivé bunky a pripravovalo čosi, o čom pospolitý ľud ani nevedel – pripravovalo SNP. Partizánske skupiny sa postupne rozrastali po celom Slovensku, najmä v Turci a na hornej Nitre. V marci 1944 na východných svahoch Malej

Fatry utvoril major Viliam Žingor, záložný dôstojník a zbeh slovenskej armády, lesný partizánsky tábor, v ktorom našli útočisko antifašisti a sovietski utečenci.

Partizánske hnutie na Slovensku od júla a najmä v auguste 1944, posilňoval príchod partizánskych organizátorov zo Sovietskeho zväzu. Tak z výsadekových skupín, vyslaných z Kyjeva, vedená Veličkom, bola vysadená v noci z 25. na 26. júla v priestore Liptovská Osada. V auguste 1944 sa Veličkova skupina presunula z Liptova do Kantorskej doliny v Turci a zorganizovala štáb v Sklabini. Keď sa táto skupina rozrástla na 700 členov, bola rozdelená na dve brigády. Veliteľom I. part. Brigády M. R. Štefánika zostal Veličko a veliteľom II. part. Brigády M. R. Štefánika sa stal major Viliam Žingor s vojenským poradcom Konstantínom Karpovičom Popovom, ktorý mal tiež vojenskú hodnosť major.

Dňa 28. augusta vojaci a partizáni v spolupráci so železničnými úradníkmi zajali v Martine z medzinárodného rýchlika nemeckú vojenskú misiu, ktorá sa po rumunskom protifašistickom prevrate vracala do ríše, a na druhý deň v tankistických kasárňach pri pokuse o odpor zlikvidovali. Nemecká vojenská misia mala 32 osôb.

I. partizánska brigáda MRŠ s veliteľom Veličkom zostala v Martinskej doline, II. partizánska brigáda s veliteľom majorom Žingorom, majorom Popovom a jeho politickým usmerňovateľom Karolom Bacílkom s počtom mužov 350 dňa 28. augusta odišla zo Sklabini do Rajeckej doliny. Zo Sklabini šla cez Martin – Bystrica – Trebostovo – Valča – Kláštor pod Znievom – Gajdeľ a ďalej cez hrebene Malej Fatry do Fačkova. Jej výzbroj v tom čase pozostávala z 12 ľahkých guľometov, 2 proti tankových pušiek, asi 1000 pušiek a ďalších ľahších zbraní a granátov. Po príchode do Fačkova povstalci v spolupráci s miestnym obyvateľstvom vybudovali na horských cestách, najmä v priestore Fačkovského sedla prekážky zo stromov a kamenia a protitankové zákopy tak, aby prechod cez hradsú bol voľný, ale v čase potreby dal sa rýchle zatarasiť. Pátracie hliadky boli vyslané smerom na Považskú Bystricu. Po zistení, že nemecké okupačné vojská obsadzujú Považie a približujú sa k Žiline, velenie II. part. brigády rozhodlo, že brigáda obsadila

celé údolie Rajčanky a kryla prístup do Turca od západu. Prevažná časť brigády sa priblížila do tesnej blízkosti Žiliny. Zaujala obranné postavenie na čiare Rajecké Teplice – Turie – Višňové – Stráňavy. Z tohto obranného postavenia povstalci podnikali výpady až do priestoru Žiliny. Brigáda so štábom sa 3. sept. 1944 premiestnila do poľovného zámku nemeckého grófa Dr. Mikuláša Ballestréma v doline Kunerad.

V Žiline major Dobrovodský vyhlásil už 29. augusta 1944 o 8 hodine mobilizáciu pre občanov Žiliny. O 11 hodine zazneli poplašné sirény, čo bolo signálom k mobilizácii k nástupu o Povstania. Muži v meste i z okolia sa ponáhľali do kasární, kde bol vyzbrojovaný. Asi okolo 14. hodine sa už ozývala strelba z okrajových častí Žiliny. Nastal otvorený boj povstalcov proti Nemcom. V tomto dni bansko – bystrický vysielateľ ústami profesora Sáru vyhlásil Slovenské národné povstanie. Národ slovenský chytil sa zbraň a spoločnými silami vošiel do boja proti fašizmu.

Rajecká dolina sa podieľala veľkým podielom v oslabovanom boji SNP. Ešte pred povstaním v mesiaci júni 1944 zosadli z lietadla na Veľkej lúke nad Kuneradom traja ruskí dôstojníci – boli to vzdelaní ľudia (podľa ich reči, jednaní a celkového ich vystupovania a správania sa). Bol to : František Estov, Peter Ancupov, tretí Levčenko a či to bol profesor Vladimír Joanovič Jeršov?, ktorí sa prihovárali najprv ku drevorubačom, ku robotníkom v horách doliny Kunerad a Stránske. Keď videli, že naše obyvateľstvo túžobne čaká oslobodenie a čaká ho od Sovietskeho zväzu, spriatelili sa s naším ľudom, ubytovali sa v Kunerade, menili svoj pobyt, aby si istili proti nápadnej zrade, naučili sa i náš prízvuk (reč už vedeli, ale s ruským prízvukom) a chodil pomedzi ľudí. Spojili sa aj s niektorými dôstojníkmi martinskej vojenskej posádky. Naš ľud sa im tešil, s láskou im prinášala všetko, čo potrebovali. Prišli pripraviť pôdu pre ďalších partizánov.

Tesne pred vypuknutím SNP v priestor lúk na Kľaku zoskočilo z lietadla 13 parašutistov, všetko chlapci do 20 rokov. Veliteľ Michaelovič Potapov. Jeden z nich pri zoskoku zahynul.

Ilegálna skupina pracovala v Rajeckých Tepliciach a v Rajci. Z týchto ilegálnych buniek vznikli prvé partizánske skupiny a to v Rajci pod vedením Dr. Karola Stráňaia, univ. Profesora a v Rajeckých Tepliciach pod vedením Karola Kašjaka, riaditeľa školy v Rajeckých Tepliciach. Počet príslušníkov ileg. skupiny bol v tom čase v Raj. Tepliciach 36. Spojenie medzi Rajcom a Žilinou udržiavala jednotka z Rajeckých Teplíc vedená Karolom Kašjakom.

Dňa 30. augusta prišla správa, že Žilina padla a treba prejsť cez Veľkú lúku do Turca a spojiť sa s partizánmi v Sklabini. Karol Kašjak prišiel zo Žiliny, videl situáciu, zvolal do školy (dnešná škol. jedáleň) všetkých svojich členov ileg. skupiny a vydal rozkaz odísť do Martinskej doliny. Pred 16. hodinou jednotka vyrazila z Rajeckých Teplíc Straňanskou dolinou cez Veľkú lúku do Martina.

Skupina sa skladala z týchto členov:

1. Karol Kašjak, organizátor a vedúci skupiny,
2. Milan Sandanus,
3. Alojz Folovský ml. (Františkov syn, teraz v Martine na ONV),
4. Ladislav Folovský, syn Stanislava, teraz maliar v Ostrave,
5. Juraj Červeň ml., jeho otec tiež Juraj pracoval v LÚ,
6. Anton Rýpala,
7. Karol Ďurana,
8. Vincent Krpec,
9. Hugo Wald,
10. Karol Palica,
11. Čašník z Lieč. Ústavu (meno doteraz nezistené),
12. František Nývlt.

Rudolf Súľovský a Rosenzweig dostali rozkaz sledovať situáciu a hlásiť a zariadovať ďalšie v Rajeckej doline.

Jednotka prespala noc v Suroviakovej chate pod Grúňom a 31. augusta prišli do martinských kasární. Tam ich medzi vojakov neprijali, ale odviezli ich autom do Sklabini. Kašjak prihlásil jednotku na štábe u Veličku. Karola Palicu vypočúvali a po vypočutí zavreli (údajne našli u neho legitimáciu Deutsche Partei) Kašjak sa zaň prihováral a s podmienkou, že

jednotka ide do bojového družstva na Strečno, bol Palica tiež vypustený a zaradený do bojovej jednotky. Veliteľom jednotky bol menovaný Juraj Červeň.

František Nývlt sa hlásil na štábe ako chorý. Major na štábe u Veličku mu hovoril, že oni chorých nepotrebujú, že potrebujú len zdraných bojaschopných mužov, preto Nývlt sa vrátil hneď späť domov.

Bojová jednotka odišla 5.septembra do nočného útoku proti Nemcom. V boji padli:

1. Karol Kašjak,
2. Viktor Rýpala,
3. Hugo Wald,
4. Karol Palica,

Medzitým v Rajeckej doline velitelia predsunutých jednotiek už 1. sept. Dostávajú sa do styku s nepriateľom a vznikajú miestne prestrelky. Nemci vidia, že naše línie pechotou neprerazia, sústredovali na naše jednotky paľbu z mínometov a ľahkého delostrelectva, ale ani tak nedocielili úspechu. V priestore na ceste do Rajeckých Teplíc medzi obcou Poluvsím a Porúbkou podnikal nepriateľ najzúrivejšie útoky, avšak naše pozície ťažkých guľometov, dobre chránené a umiestnené v skalách, ukázali sa pre nepriateľa nedobytnými. Dňa 5. septembra nepriateľ zasypával hustým dažďom mín a granátov naše postavenie v skalách. Naši vydržali v sedlách a dierach skál na mieste, hoci mín y vybuchovali v okruhu 15m a keď nastúpila po skončení delostreleckej paľby nepriateľská pechota k útoku, dali jej naši partizáni vliezť do takzvaného vreca a potom zblízka, niekde len 50m začali na nepriateľa strašnú paľbu, ktorá skosila úplne nepriateľské rady. Nemci nechali na ceste celkom 10 nákladných krytých aut, 6 mínometov, 12 guľometov a väčšie množstvo pušiek, streľiva a iného materiálu. Keďže útok nepriateľa dial sa tesne pred večerom, naši chlapci po odrazení nepriateľa vyčkávali vo svojich hniezdach, aby za noci mohli korisť dopraviť do štábu. Vyčkávalo sa i preto, lebo nepriateľ po odrazenom útoku začal opäť s mínometnou a delostreleckou paľbou na tieto miesta. Okolo polnoci naši partizáni priblížili sa k autám. Pod clonou tmy aj Nemci sa k nim približovali a niektoré už aj natáčali a chceli s nimi odísť. Ranených a mŕtvych taktiež

pod ochranou noci si poväčšine odviezol. Novým bojom však sa našim podarilo zachrániť autá a zbrane. Celkové straty vtedy podľa odhadov miestneho obyvateľstva činili okolo 200 mŕtvych a ranených. Naše straty činili 12 mužov. Tieto prvé boje získali u nepriateľa náležitý rešpekt pred našimi jednotkami a údolie Rajca nepriateľ nazval „údolím smrti“.

Od 4. septembra bola prerušená vlaková i cestná doprava a telefónne spojenie medzi Žilinou a Rajeckou dolinou. Nasledujúceho dňa nastúpili nemecké jednotky do útoku ešte i vo smere na Turie - Stránske na Kuneradský zámok, partizáni tento útok tiež odrazili a prinútili fašistov k ústupu do Žiliny.

Od 6. septembra 1944 uskutočňovala sa v celej Rajeckej doline mobilizácie mužov od 18 do 40 rokov. Odvody sa prevádzali pred odvodnou komisiou pri partizánskom štábe pod Kuneradským zámkom. Obyvatelia Rajeckých Teplic sa všetci hlásili do služieb oslobodzovacieho boja, každý podľa svojich možností (výnimku robili neslovenskí obyvatelia). Dňa 7. septembra odišli z Raj. Teplic k odvodu do Kuneradského kaštieľa všetci muž. Prijatých schopných boja bolo 14 mužov, ostatní boli poslaní domov, a by tam sa zapojili do oslobodzovacieho boja svojím spôsobom a pomocou.

Stav brigády odvodmi vzrástol na 1500 mužov, čo spôsobilo veleniu problém s výzbrojou, ktorú nebolo možné urýchlene zadovážiť. Veliteľ brigády preto žiadal Veliteľstvo čs. armády v Banskej Bystrici o potrebnú výzbroj a výstroj. Brigáde prideliť niekoľko ťažkých guľometov značky Schwarzloze,, menší počet protitankových pušiek, automatov, ručných granátov streliva. Čiastočnú výzbroj a výstroj brigáda dostávala z Banskej Bystrice o ceste Handlová – Gajdel – Fačkov iba do 9. septembra.

Dňa 9. septembra prebiehali prudké boje medzi obcami Turie, Višňove a Stránske, 14.-16. septembra v úseku Rajecké Teplice, Poluvsie, Porúbka.

V druhej polovici septembra 1944 sa postavenie povstalcov v Rajeckej doline zhoršilo. Nemci po obsadení Prievidze zosilnili tlak z juhu a tiež zo smeru Považská Bystrica, Domaníža. Na obranu cesty cez horské sedlo pod Reváňom

bolo treba poslať bojovú jednotku, lebo Nemci dňa 16. až 18. sept. zmocnili sa Prievidze a Gajdla. Obsadili našu spojovaciu cestu s Banskou Bystricou, ktorá nás zásobovala zbraňami a zbrojným materiálom. Nemci mali dobrých pomocníkov v domáciach Nemcoch z Nitrianskeho Pravna (vtedy Nemeckého Pravna), Gajdla Vríckeho, Tužiny. Tieto obce mali poväčšine nemecké obyvateľstvo a boli všetci dobre vyzbrojení puškami „Heimatschutz“. Tak napríklad sa stalo, že pri Gajdli domáci Nemci rozostrieľali tri povstalecké autá s muníciou, ktoré viezli pre II. part. Brigádu. Nemcov viedli dopredu domáci ich ľudia. Bolo ich treba zastaviť alebo aspoň rušiť. Vojenský poradca major Popov preto nariaďuje 18.sept. o 11 hodine zorganizovať bojovú jednotku (rotu) v sile 100 mužov a ešte pred obedom odísť nákladnými autami na miesto. Bojová rota bola rýchlo zorganizovaná. Sovietski, českí, slovenskí a jeden juhoslovanský partizán odchádzajú vyzbrojení – pripravení k boju na stanovené miesto s celým oduševnením voju bojovú úlohu vykonať, rušiť, ničiť hrôzostrašné ničenie nepriateľa. Keď jednotka prišla na svoje miesto, bola už cesta z Gajdla do Fačkova bukami, skalami, fačkovskými obyvateľmi zatarasená. Pred zátarasami bojovú rotu čakal Dr. Karol Stráňai. Bojová rota bola rozmiestnená na Fačkovskom sedle k obrane Rajeckej doliny, kopali si bunkri, zákopy, veliteľský stan, telefónnu zemľanku. Vysunuté družstvá družstvá boli obdeň vymieňané, vyzbrojené rušivým materiálom, ako benzínom, granátmi, strelivom. Takto to bolo až do 25. sept. Niekoľkokrát sa Nemci priblížili jednotlivými výpadmi až k zátarasám na ceste, po prestrelke sa vrátili.

V noci dňa 24. sept. vrátilo sa priezvedné družstvo v sile 7 mužov z Vríckeho a druhé z Gajdla. Družstvo od Vríckeho hlásilo, že vo Vríckom je plno nemeckého vojska, je vyzbrojené a okolo dediny majú postavené stráže, s jednou mali aj prestrelku. Družstvo z Gajdla hlásilo o hustej premávke nemeckého vojska. Slúchadlo poľného telefónu bolo celú noc každých 10 minút v rukách veliteľa, ktorý hlásil majorovi Popovovi na štáb situáciu a všetky zistené správy.

Fačkovské sedlo ráno 25. sept. 1944.

Posledná správa podávaná o 2. hodine poľným telefónom na partizánsky štáb do Kuneradského zámku:

„Haló! Tu Kľak. Pri telefóne veliteľ. V obci Vrúcko je mnoho nemeckého vojska. Naša hliadka sa dostala s prednou poľnou strážou do prestrelky. Je ich veľa. Odhad pre tmú je nemožný. Postupujú k nám pošlite pomoc! Veliteľ.“

Hlásenie prijímal major Popov, sľúbil pomoc. Na svitaní šofér Jozef Burdiak priviezol 9 partizánov, podľa reči boli to Česi. Keď partizáni zoskakovali z auta a hlásili sa veliteľovi, bolo počuť z diaľky guľometnú paľbu, strely dopadali až k autu, našťastie nikoho nezranili. Veliteľ dal povel „K zemi a do bunkrov“! Šofér Jozef Burdiak rýchle auto obrátil a rýchle sa vracal späť do Fačkova. Bola naň sústredená guľometná paľba, bol zasiahnutý a asi 200-300m od vlny Fačkovského sedla zostal mŕtvy v priekope aj s autom. Nemci vyskočili z lesa 400-500m východne partizánskeho postavenia do útoku. Naše guľomety štekali na obranu. Výstrely našich pušiek sa ozývali z každého bunkra. Nemcov bolo 10 krát viac ako povstalcov. Nastal boj o život a smrť. Naši sa hrdinsky bránili. Zo začiatku Nemci padali, 25 mŕtvych, šli však ďalší stále vpred povelmi: „Vorwätz“! Naši pred záplavou Nemcov museli ustúpiť. Ústup kryla jedna čata umiestnená západne na okraji lesa nad terajšou chatou Energetik a pod ochranou ťažkého guľometu na návrší nad Energetik. Bubnová paľba zo strany Nemcov sypala na naše postavenia mín, granáty. Naši museli ustúpiť. Pri ústupe padlo 12 partizánov na mieste boja vo Fačkove Nemci zastrelili ešte 4 partizánov.

V tomto dni (25. sept.) druhý prúd nemeckých útočníkov šiel od Žiliny smerom na Rajecké Teplice a Kuneradský zámok. Vpredu šli tanky, 6 ľahkých tankov a 1 ťažký tank (Nemci ho nazývali tigrom), za tankami pechota. Keď prišli tanky na nádvorie Kuneradského zámku, bol už tento vyprázdnený, písomnosti, zbrane a potravinové zásoby odvezené do hôr pod Vetrný grúň.

Nemci sa tankami dostali až do zámku. Vybrali

cennosti do krytých nákladných vozov, odviezli ich a zápalnými tyčami ho zapálili, nešetiac ani v najmenšom umeleckú hodnotu tohto utešeného originálneho zámku. Zapálili i okolité budovy, takže z hrdého poľovníckeho zámku zostali len dymiace trosky. Naši hôrni chlapci skryli s a pred presilou do hôr, ktoré spustili na nich ochrannú clonu.

Rajecké Teplice prešli v tomto dni do rúk Nemcov. O 13. hodine prišiel prvý tiger od Kuneradu a druhý od obce Stránske cez rieku Kuneradku. Po nich prišlo do Rajeckých Teplíc ozbrojené vojsko na pancierových vozoch, vojaci boli poväčšine rakúskej príslušnosti. Okolo 15. hodine boli títo vojaci rozoslaní po obci do každého domu. Vyzvali a pod bodákmi zajali z domu každého muža od +8 do 60 rokov a sústredili ich do miestnej kaplnky. Zásluhou Rakúšanov niektorí zostali pred Veľkou Fatrou. V kaplnke boli zatvorení od 15 do 16 hodiny. O 16. hodine boli všetci prevedení pred Veľkú Fatru. Tam boli pred pancierovým autom postavení k stene. Muži potom boli po 6 volaní do Veľkej Fatry. Tam musel každý predložiť občiansku legitimáciu, povedať svoje zamestnanie a prehlásiť, že nie je, ani nebol partizánom. Medzi mužmi bolo aj 6 židov, tých uzavreli po Veľkú Fatru a viac sa o nich nik nedozvedel. Títo rakúski vojaci po tomto akte odišli a prišli gestapáci, tí boli horší a bezohľadní. Nemecké ortskomando sa ubytovalo vo Veľkej Fatre, veliteľ standartführer Panier býval vo vile pri kaplnke. V liečebnom ústave zriadili nemocnicu. Rajecké Teplice boli plné nemeckého vojska. Odtiaľto vyhádzali ráno proti partizánom do hôr. Dňa 27. septembra podnikli útok tankami až k povstaniam partizánov pod horskými hrebeňmi na Martinských horách. Tu v boji zblízka partizáni zneškodnili dvoch tigrov a 50 mužov nepriateľa. V boji padol aj náš najlepší radista Rogačovskij. Major Popov po vypálení chaty pod Martinskými holiami odišiel so svojou jednotkou do doliny nad Kamennou Porubou a odtiaľ s časťou partizánov do Valčanskej doliny. Neustále potýčky s nepriateľom si vyžiadali veľké obete na životoch. Výhodiskom z tejto situácie spočívalo v rozdelení brigády na menšie skupiny, ktoré boli schopnejšie manévrovať a dostať a tak z obklúčenia priestoru. Dňa 5. X. 1944 vytvára sa II. slovenská národná brigáda,

ktorej veliteľom bol vymenovaný K. K. Popov, za náčelníka štábu Peter Ancupov a za politického komisára brigády Farantišek Estov. Brigáda vtedy mala tri oddiely. Jedna 60 členná bola pri štábe vo Valčanskej a Trebostovskej doline. Ďalšie dva gravitovali do Kuneradskej doliny.

Občania Rajeckých Teplíc odopierali pomoc nemeckému vojsku, preto generál standantführer Panier dňa 22. X. dal zhromaždiť obyvateľov Rajeckých Teplíc, z každého domu sa musel zúčastniť tejto schôdze aspoň jeden člen. Na tejto celo obecnej schôdzi generál Panier medziiným hovoril, že Nemci nás prišli oslobodiť od komunistov a že nevidia žiadnu vďačnosť od obyvateľstva, zvlášť od žien, ktoré im odopierajú oprat' bielizeň, oštopkať ponožky, atď'.

Nemci padlých partizánov na Fačkovskom sedle nedovolí pochovať, preto fačkovskí občania prišli ku generálovi Panierovi a prosili, aby mohli pochovať padlých partizánov. Generál povolil ale len na mieste každého jednotlivca tam, kde padol, zahrnúť hlinou, neoznačiť hrob žiadnym symbolom, hlinu zrovnať, trávnikom priložiť, a by po hrobe nikdy stopy nebolo. Fačkovskí obyvatelia však mŕtvolu pozbierali a pochovali do hromadného hrobu. Pochovaní boli 30. sept.

Dňa 26. X. bol do Rajeckých Teplíc privezený vojaka partizán František Podhorský. Po vynesení rozsudku musel si sám vykopať hrob pri železničnom moste a tam bol aj zastrelený a zahrabaný o 15.hodine. Dňa 7. júla 1945 si ho rodina odviezla do Tepličky nad Váhom.

Dňa 24. decembra 1944 bola chirurgia nemocnice z LÚ odvezená aj sa všetkými ranenými na neznáme miesto. V tomto dni bola Nemcami vypálená hájovňa v Medzihorskej – Poluvsianskej doline, horár sa musel presťahovať do Poluvsia.

Partizánska skupina Klokov, ktorá bola ubytovaná v loveckej chate na Slatinách na hrebeni medzi Kuneradskou a Straňanskou dolinou:

Skupina Klokov bola súčasťou partizánskej brigády Jána Žižku, ktorá operovala v Strážovských horách. V druhej polovici novembra 1944 sa rozhodli Nemci zlikvidovať partizánske jednotky na západe. Najprv zaútočili proti partizánskej brigáde Jána Žižku. Po nevydarenom útoku 1. novembra 1944

fašisti uskutočnili nový útok 19. novembra. V priebehu niekoľkých dní bola brigáda prinútená opustiť Strážovské vrchy a presunúť sa na Vtáčnik, kde sa sústredila v horách pri obci Kľak. Nemci postavenie brigády znovu napadli 25. januára 1945. Partizáni museli urýchlene opustiť obec Kľak, ktorej sa fašisti pomstili vypálením a povraždením obyvateľstva. Z brigády sa potom oddelila menšia časť od vedením D. M. Rezutu a komisára Klokova, ktorá bola uznaná náčelníkom partizánskeho štábu ukrajinského frontu za samostatný zväzok „SUVOROV“. V tejto partizánskej jednotke pôsobil oddiel bývalých nemeckých vojakov a dôstojníkov. Pomocou tejto jednotky bola v Fačkove odzbrojená a zajatá maďarská jednotka. Nemeckí partizáni sa prevliekli do nemeckých uniforiem a všetkých maďarských vojakov so zbraňami a výstrojom priviedli do obce Čičmany, kde bolo vtedy pri príchode Suvorova do Rajeckej doliny sídlo štábu. Jednotka Suvorov koncom januára 1945 prišla na Slatiny. Štáb sa ubytoval v loveckej chate grófa Ballestréma a vojaci partizáni v bunkroch v blízkom okolí chaty. Tu boli až do 4. apríla – do odchodu pred frontov na Moravu. Koncom apríla predstavoval tento zväzok partizánov 438 bojovníkov. Táto partizánska jednotka menovala sa úradne part. jednotka Suvorov, ale medzi našim ľudom bola známa pod meno Klokov.

Skupina Suvorov, ako aj skupiny Popova robili ničivé akcie proti Nemcom, podnikali úspešné prepady na železnici Žilina – Trenčín, ako aj na úseku Martin – Horná Štubňa, prepadávali ozbrojené nemecké jednotky tu v Rajeckej doline. To všetko Nemcov veľmi hnevalo, preto Nemci robili stále výpady proti týmto partizánskym skupinám.

Dňa 24. 02. 1945 Nemci prepadli predné stráže Klovovovej partizánskej skupiny v horárni Stranianka. Pri obrne padol poručík Andrej Zuev a dvaja partizáni. Nemcov padlo 7. Poručík Andrej Zuev bol veľmi charakterný a vážený človek. Po padnutí bol vynesенý od hájovne v koryte na Slatiny a tam dočasne pochovaný. Po prechode fronty bol zo Slatín znesený a pochovaný dočasne v drevenej truhle pred Kúpeľným domom tu v Rajeckých Tepliciach, vľavo do chodníčka do Kúpeľného domu k Martincovi. Dňa 22. mája 1945 spred Kúpeľného domu bol vykopaný a prevezený na sovietsky cintorín v Žiline.

V roku 1954 navštívil Rajecké Teplice aj Alexej Semionovič Jegorov (1914 nar.) – plukovník Sovietskej armád, jeden z organizátorov partizánskych skupín, ktorý bol s 22 člennou skupinou v noci zo 7. na 8. augusta 1944 vysadený na Prašivou. Jegorov bol jedným z najaktívnejších partizánskych veliteľov na Slovensku. Dobre poznal partizánske boje v Rajeckej doline. Navštívil hromadný hrob na cintoríne v Rajeckých Tepliciach a zaujímal sa o osude poručíka Andreja Zueva. Vtedy pisateľ tejto kroniky mu podal o ňom podrobné informácie, lebo ho osobne poznal.

Dňa 4. marca 1945 napadla Klokovovcov na Slatinách popravčia rota „Edelweis“ (po slovenský protež alpská) v sile asi 100 mužov preoblečených za partizánov. Prišli na nákladnom krytom voze. Pred kuneradským vŕškom za Rajeckými Teplicami zosadli z vozov a šli ako partizáni hore Kuneradom. Za Kuneradom ešte zakývali strážnikovi na Homôlke a ten im nič netušiac odkýval. Vyšľapaný chodník ich viedol. V doline sa priblížili k telefónnemu drôtu a podľa neho mali už istotu, že idú na Slatiny. Drôt prestrihli, aby strážnik neupozornil na prípadne nebezpečie. Partizáni, keď sa im prerušilo spojenie so strážnym, poslali chybu opraviť. Šli dvaja. Pri stretnutí s Edleweisom boli zajatí a odzbrojení. Na Slatinách nastala paľba. Partizáni správu nevedeli čo sa robí. Partizáni proti partizánom? Keď sponzorovali faleš a zradu už chata štábu bola od zápalných striel v plameni. Našťastie bunkry boli tak zostavené, a by v prípade napadnutia mohli bunkry umiestnené mimo okruhu zaútočiť, a tak sa aj stalo. Partizáni zaútočili a ubránili sa. V boji padli 5-ti partizáni a dvoch zajali (hneď pri drôte). Nemcov padlo 17. Zvyšky Nemcov sa vrátili dolu Kuneradskou dolinou.

Kronika zachytáva tieto partizánske skupiny preto, lebo úzko súvisia s Rajeckými Teplicami. Od 25. 09. 1944 tu v obci síce nemali svoje partizánske jednotky, ale boli tu nemecké, maďarské a ukrajinské vojská – vlasovci, ktoré každým dňom vychádzali do okolitých dedín, hôr proti partizánom. Naše okolité dediny, hlavne podhorské, ako Stránske, Kunerad, Kamenná Poruba až po Fačkov a Čičmany boli v noci plné partizánov a cez deň zase plné nepriateľského vojska. Tak to bolo od 26. 09. 1944 až do 04. 04. 1945, kedy part. jednotky odišli na Moravu.

**Okresný revolučný národný výbor pre okres Žilina so sídlom v Rajci
a revolučný národný výbor v Rajeckých Tepliciach.**

V prvej fáze Slovenského národného povstania zohrali v Rajeckej doline významnú úlohu revolučné národné výbory. Politickí pracovníci partizánskych skupín nadväzovali hneď po 29. auguste 1944 styk s jednotlivými obcami, najmä ilegálnymi komunistickými bunkami, ako boli v Rajeckých Tepliciach a v Rajci, v snahe založiť v nich miestne revolučné národné výbory.

Voľby členov do národných výborov prebiehali na verejných zhromaždeniach obyvateľov jednotlivých obcí tak, aby národné výbory zodpovedali demokratickému duchu doby, zaručovali správu obecných záležitostí v intenciách uznesení Slovenskej národnej rady a svojím zložením reprezentovali vôľu všetkých zložiek obyvateľstva.

K utvoreniu Revolučného okresného národného výboru (RONV) pre okres Žilina so sídlom v Rajci došlo za prítomnosti členov SNR v Banskej Bystrici Rudolfa Viktorína a Františka Čápa 11. septembra 1944. tomuto národnému výboru podliehalo 40 obcí na oslobodenom území Rajeckej doliny. Do RNV boli menovaní: Dr. Karol Stráňai, J. Riecky, Rudolf Súľovský, obyvateľ Rajeckých Teplíc a riaditeľ školy v Kamennej Porube, Ľudovít Rauch a J. Salát z Rajca. Dočasným vedením RNV boli poverení: Dr. Karol Stráňai, J. Riecky, pokladníkom J. Salát a úradujúcim predsedom Jozef Riecky. K. Stráňai a Rudolf Súľovský udržiavali styk RNV s partizánskym štábom II. part. brigády v Kunerade a s RNV dedín.

Dňa 10. 09. 1944 na ustanovujúcej celoobecnej schôdzi v Rajeckých Tepliciach boli jednohlasne do Revolučného národného výboru zvolení títo členovia:

1. Michal Sandanus, horár,
2. Rudolf Knoško, mlynár,
3. Alojz Slamka, učiteľ,
4. Ján Škorvánek, robotník.

Sľub mal túto formulku:

„Sľubujem týmto na svoju česť a svedomie,
že všetky mi dané príkazy a povinnosti
od Slovenskej národnej rady v Banskej Bystrici
budem čo najlepšie a najpresnejšie vykonávať
v prospech Československej republiky.
Tak sľubujem !“

Jedným členom Revolučného okresného národného výboru bol náš občan Rudolf Súľovský.

Narodil sa 08. 12. 1910 v Rajeckých Tepliciach. Pôsobil ako učiteľ v Stránskom a Kamennej Porube. Tento obetavý učiteľ nebol ľahostajný ani k politickým problémom. Už v roku 1940 vstupuje do ilegálneho boja. V roku 1943 spolu s Karolom Kašjakom založil v Rajeckých Tepliciach tajný národný výbor. Od začiatku SNP bol členom Revolučného okresného národného výboru v Rajci. Dňa 01. 05. 1944 Nemci obklúčili jeho byt v Kamennej Porube a spolu s predsedom MNV v Kamennej Porube Jozefom Mičechom ho odviekli najprv do Rajca, potom do Žiliny. Viac sa nevrátil po oslobodení dňa 13. 05. 1945 našla ho jeho manželka v hromadnom hrobe na židovskom cintoríne v Žiline v hrobke rodiny Szélovej spolu s inými zavraždenými. Tam našli zavraždeného aj Jozefa Mičecha. Rudolf Súľovský mal strelnú ranu do brucha, avšak nie smrteľnú, takže bol vlastne za živa pochovaný. Telesné pozostatky hrdinského protifašistického bojovníka boli prevezené do Rajeckých Teplíc a uložené na čestnom mieste, pred pomníkom padlých z Prvej svetovej vojny. Pohreb sa konal dňa 15. 05. za veľkej účasti obyvateľstva z okolitých obcí. Nad hrobom sa s ním rozlúčil Ján Borkovič, farár, zo okresný nár. výbor evanjelický biskup Ruppeldt, za učiteľov okresu Alojz Slamka a za občanov Jozef Gajdošík.

Celkom v Slovenskom národnom povstaní pri oslobodzovacích bojoch zahynuli títo naši občania:

1. Rudolf Súľovský, riaditeľ školy v Kamennej Porube, 34 ročný.
2. Karol Kašjak, riaditeľ školy v Rajeckých Tepliciach, 32 ročný.
3. Jozef Burdiak, robotník na píle, 27 ročný.
4. Viktor Rýpala, mäsiar, 30 ročný.

5. Gábor Baláž, robotník, umučený v koncentračnom tábore Sachsenhausen v Nemecku, 40 ročný.
6. Oswald Wald, zamestnaný na píle (údajne zastrelený v Žiline).
7. Jozef Michálek bol 11.11.1944 zajatý Nemcami a pri vyšetrovaní ho tak dobili, že za krátky čas zomrel. Bol 38 ročný.

Popovovci a Kolokovovci sa po oslobodení ešte vrátili do Rajeckých Teplíc, boli ubytovaní vo Veľkej Fatre a dňa 16.05.1945 sa rozišli domov, Francúzi do Francie, Rusi do Sovietskeho zväzu a naši zostali už doma v oslobodenej vlasti.

Dlho po oslobodení sa v okolí Rajeckých Teplíc nachádzali nevybuchnuté míny, preto dňa 5. septembra 1945 prišli pyrotechnici a 11 kusov nevybuchnutých mín našli v teplických horách zneškodnili.

Železobetónový most cez Rajčanku bol dohotovený a daný do terajšieho stavu dňa 2. septembra 1945, drevený provizórny, ktorý bol dňa 30. apríla 1945 za 24 hodiny postavený, bol rozobraný a odvezený.

Pred odchodom partizánov z Rajeckých Teplíc boli 14.05.1945 pred Kúpeľným domom partizánom Ottom Havlenom z Prahy spálené nemecké drevené kríže a všetky nemecké znaky z nemeckých hrobov.

Jubileum 20. výročia SNP.

Celý rok 1964 niesol sa v znamení osláv 20. výročia Slovenského národného povstania. V mesiaci júli 1964 navštívil Rajecké Teplice major Popov. V tomto jubilejnom roku 20. výročia SNP boli vykonané tieto akcie:

- a) Zriadenie Pamätnej izby a jej slávnostné otvorenie.
- b) Odhalenie pamätnej tabule umučeným učiteľom Rudolfovi Súľovskému a Karolovi Kašjakovi na starej škole, v ktorej bol Karol Kašjak riaditeľom.
- c) Bol postavený pomník Rudolfovi Súľovskému pred pomníkom padlým z 1. svetovej vojny.
- d) Bol usporiadaný dňa 29.08. lampiónový sprievod obcou za účasti všetkých občanov.
- e) Boli usporiadané slávnosti k 20. výročiu SNP v kinosále Štátnych kúpeľov.
- f) Pri slávnostiach bola udelená Pamätná medaila SNP týmto občanom a účastníkom SNP:

1. Achymský Ján, Rajecké Teplice, č. d. 8.
2. Baláž Gábor, in memoriam, prevzala manželka Cecília, č. d. 161.
3. Burdiak Ľudovít, č. d. 127.
4. Čupková Helena, č. d. 65.
5. Fraško Peter, in memoriam, prevzala manželka.
6. Gajdošík Jozef, in memoriam, prevzala manželka.
7. Geľatka Mikuláš, č. d. 20.
8. Grupač Bohuslav, č. d. 127.
9. Horčíčák Ladislav, č. d. 92.
10. Jakubčík Michal, Žilina, Ul. Thälmana 8.
11. Jakubčík Jozef, č. d. 152.
12. Kašjak Karol, in memoriam, odoslané manželke do Martina.
13. Kopta Ján, č. d. 129.
14. Krpec Vincent, č. 33.
15. Hroš Štefan, nadpor. NB.
16. Machut Pavol, č. d. 47.
17. Nývlt František, in memoriam, prevzala manželka.

18. Píala Michal, č. d. 110.
19. Sandanus Michal, č. d. 131.
20. Sandanus Milan, č. d. 148.
21. Slamka Hrehor, č. d. 143.
22. Slaninka Vojtech, č. d. 15.
23. Súľovský Rudolf, in memoriam, prevzala manželka.
24. Schmidt Ján, preds. MNV.
25. Šálek Milan, č. d. 129
26. Ziman Jozef, učiteľ, č. d. 36.
27. Zemko Alexander, č. d. 63.

Pamätné medaily odovzdával s. Alexander Myškár, podpredseda Okresného národného výboru v Žiline za účasti vedúcich našej obce. Po slávnosti bola usporiadaná vatra s veselickou.

Oslobodenie Rajeckých Teplíc a celej Rajeckej doliny.

Podľa knihy: „Za svobodu Československa“ od E. Čejku a B. Klípu, vydané v roku 1960, vydavateľ Naše vojsko Praha, strana 477 – 512. Potom podľa zostavených prác historikom Dušanom Halajom, vydaných Domom osvety v Žiline a podľa vlastných zápisov kronikára, ktorý ako učiteľ v Stránskom, priebeh bojov dobre poznal.

Napnite zraky vy neviňatá
ta, odkiaľ slnko vychodí:
odtiaľ prísť musí tá panna Zlatá
a s ňou deň slávy slobody!

(Ján Botto.)

Oslobodenie prichádzalo od východu.

Oslobodzovacie vojská hnali nepriateľa dolu Váhom a dňa 11. apríla 1945 dosiahli východných úpäť pohoria Malej Fatry a celého Turca. 11. apríl stal sa teda dňom príprav na vyhnanie nepriateľa z obcí Rajeckej doliny a celého Žilinského okresu.

Vojská Československého armádneho zboru a to I., III. a IV. brigáda mala úsek od Strečna až po Kunerad. Sovietske vojská, ktoré postupovali od Oravy, mali zaujaté pozície v Terchovskej doline s postupom na Varín a Žilinu. 18. rumunská divízia bola pripravená na prechod cez Malú Fatru a útočiť Kuneradskou dolinou na Kamennú Porubu, Rajec, Šuju a Rajeckú Lesnú.

Vo večerných hodinách dostali sa vojaci Čsl. armády do bojového styku s nemeckou armádou.

Pre hitlerovské velenie mala Malá Fatra obrovský význam, lebo uzavierala cestu z Martina do Rajeckej doliny. Tiež do Žiliny. Malá Fatra poskytovala Nemcom ideálne podmienky ku obrane. Údolie Váhu držal nepriateľ pevne vo svojej moci. Cestou okolo Váhu sa nedalo prejsť. Polia boli podmínované a sila nasadená tak husto, že preraziť cestu sa nedalo. Pri takejto situácii 1. čsl. zbor prechádzal horskými cestičkami k nám.

V priebehu bojov ukázali sa ako najdôležitejšie tieto cesty:

1. Vrútky cez Polom na Stráňavy,
2. Vrútky cez Polom na Višňové,
3. Martin – Veľká lúka – Stránske – Rajecké Teplice – Rajec,
4. Martin – Veľká lúka – Kunerad – Kamenná Poruba rumunskí vojaci 18. divízie.

Nepriateľ položil na Malú Fatru všetky svoje zbrane a sily aké mal. Dňa 12. apríla začali naše jednotky výstup do hôr od Martina.

Postup bol neobyčajne náročný, lebo sa odohrával v horskom ťažko schodnom teréne, pokrytom silnou vrstvou snehu, na Veľkej lúke bolo až 2 m snehu a čo bolo najhoršie, že sa vystupovalo za stálych bojov. Fašistická obrana bola vybudovaná po oboch stranách Rajčanky a na západných svahoch a hrebeňoch Malej Fatry. Predné stráže a predsunuté bojové jednotky fašistov, ktoré udržiavali s našimi jednotkami dotyk, boli umiestnené až na východných svahoch, nad Martinom. Pozorovateľne mali na Veľkej lúke, Kozle, Polome. Predsunuté jednotky pod tlakom oslobodzovacích jednotiek museli ustupovať, pri ústupe rušivo zdržiavali postup 1. čs. zboru.

Občania Kuneradu museli sa dňa 12. apríla behom 3 hodín vystať. Odišli do okolitých dedín Stránske, Kamenná Poruba, Konská, Rajecké Teplice a Poluvsie. Hneď po vystaťovaní Kuneradu nastaťovali sa tam dve pešie roty Nemcov, ktorí mali za úlohu zadržať frontu a nevpustiť naše oslobodzovacie jednotky do Rajeckej doliny. Takisto nepriateľ mal ubytované jednotky v Stránskom, Konskej a Rajeckých Tepliciach. V Stránskom mali dve pešie roty Nemcov a dve pešie roty Maďarov. Ubytovatí boli v škole a po domoch. Vojenskú kuchyňu mali na školskom dvore. Zásobovaní boli zo Žiliny. Surová strava bola dovážaná krytými autami v noci. V Rajeckých Tepliciach boli dve roty Nemcov a dve roty Ukrajincov – vlasovcov. Tieto roty mali každá okolo 100 mužov. V Rajeckých Tepliciach bola okrem toho jednotka s 12 ľahkými horskými delami 7,5 – 8 cm.

Po ústupe predných jednotiek z Veľkej lúky, Minčola, kde už 12. apríla rozprášili naše jednotky odpory ťažkých

zbraní nepriateľa, zaujali fašisti na západných svahoch Malej Fatry obranné postavenie, mali tu vybudované bunkry a zamínované cesty a chodníky. Po chotáre obce Stránske museli byť občanmi vykopané bunkry a v nich boli umiestnené dosť viditeľné všelijaké polvozy, ktoré mali naznačovať kanúny na klamanie nepriateľa. Ani jedno takéto zdanlivé delo nebolo počas bojov zasiahnuté, lebo 1. čsl. Zbor a jeho pozorovateľne dobre ich poznali. V Konskej na cintoríne bola skrytá pozorovateľňa, celá zakopaná v zemi, bola spozorovaná a jedným zásahom z Veľkej lúky zničená.

Štvrtá brigáda postupovala v určenom smere, prekročila hrebene Malej Fatry a vo večerných hodinách dňa 27. apríla dostala sa do styku s nepriateľom už na okraji lesa východne od Kuneradu, Stránskeho. Prišla cez Motúskovú, Žiar a obsadila Domčicu, pohorie pod Žiarom. Nemci už naučení od našich partizánov k rôznym partizánskym akciám, dali sa prejsť, prenikali v lesoch ďaleko medzi naše vojská a tak ich zozadu prepadávali, strieľali a zajímali. Vyliezli na stromy, popriväzovali sa a čakali na naše jednoty. Takýmto spôsobom IV. brigáda mala pomerne veľké straty v Domčici, na Kytovej, Rumuni zasa v Kuneradskej doline. Prepady boli tak husté, že predsunuté jednotky pod Žiarom, v Domčici boli odrezané od jednotiek zboru. Za noci museli sa za veľmi ťažkých podmienok a strát stiahnuť k svojim jednotkám, aby sa nedostali do nemeckého rozostavenia.

Strava sa donášala peši civilným obyvateľstvom až z Martina. To si vyžiadalo toľko času, že koľkokrát kým strava prišla na miesto do prvých línií, bola už skylená.

Ešte horšie to bolo na severnom úseku fronty v priestoroch vrchov Polom (skalný vrch nad Stráňavami) a Grúň (neďaleko Polomu). Dom kultúry v Žiline v brožúre „Priebeh oslobodzovacích bojov v priestore Malej Fatry a Žiliny v apríli 1945“, zostavenej historikom Dušanom Halajom, uvádza na strane 12 – 14 toto:

„Nemci sa snažili zastaviť postup našich jednotiek všetkými spôsobmi. Využívali každú výhodu terénu, čo bolo často hlavnou prekážkou postupu našich vojsk. Z guľometných hniezd, umiestnených v skalných otvoroch (na Polome) odstreľovali

naše jednotky po celom úseku. Aj najmenší pohyb našich vojakov vyvolával silnú nepriateľskú strelbu. Nebolo možné preniknúť ďalej. Bolo zrejmé, že guľometné hniezda musia byť zničené. Nemecké postavenie v skalách neboli pechote nijako prístupné. Bolo treba, aby zasiahli delostrelci a pechote poskytli podporu. Delostrelci aj skutočne pomohli. Spolu so ženistami upravili takmer neschodné cesty Malej Fatry, aby po nich mohli ísť aspoň poťahy. Šesť až desať párov volov vyťahovalo kanóny a mínomety do hôr, často však aj sami delostrelci museli priložiť ruky k dielu. Na chrbty si naložili jednotlivé súčiastky mínometov a vyniesli ich do postavení na vrchoch. Cesta vedúca k palebnému postaveniu bola ako mravenisko, každý pracoval, každý bol v pohybe. Delostrelci a civili nosili míny a strelivo na chrbtoch a v rukách. Obrovská námaha sa však vyplatila. Mínomety stáli konečne v palebných postaveniach a naše delostrelectvo drtilo nepriateľa v jeho postaveniach z hrebeňov Malej Fatry. Fašisti boli nemálo prekvapení, keď naše batérie presnými zásahmi udreli na guľometné hniezda umiestnené v skalách. Nepriateľské guľometné hniezda boli umlčané a možnosť pozorovať nepriateľa bolo značne obmedzené. Zmeny v situácii využila naša pechota, vyrazila k útoku a bez väčších strát zmocnila sa týchto dôležitých bodov nepriateľskej obrany.“

I. čsl. armádny zbor sústredil väčšinu našich jednotiek na severný úsek frontu do priestorov Polom a Grúň. Boli nariadené presuny. Tieto sa urobili prevažne v priebehu dňa 17.04. Medzi najdôležitejšie patrila presun hlavných síl 4. brigády (veliteľ plukovník Markus) od Kuneradu, Straniansky do priestoru Minčol, Sucharová, Úplaz.

V týchto kritických chvíľach sa výzva velenia zboru o pomoc civilného obyvateľstva stretla s porozumením. Do práce sa popri dospelých zapájala i mládež. Celé kolóny utvorené z civilného obyvateľstva zabezpečovali prísun proviantu i munície do bojových postavení. Často museli za krajne nepriaznivého počasia prejsť málo schodnými horskými cestami i mimo nich aj viac ako 30 km. Na spätočnej ceste odvážali zase ranených na obväzištia, alebo do nemocníc.

Veľký význam a dôležitosť pomoci civilného obyvateľstva

ocenil vo zvláštnom rozkaze vydanom z príležitosti úspešného zakončenia bitky o Malú Fatru 29. 04. 1945 aj veliteľ I. čsl. armádneho zboru brigádny generál K. Klapálek slovami: „Nemôžem nespomenúť ochotu a obetavosť občanov z Vrútok, Martina a okolia. Sami dobre viete, aký veľký počet nábojov do všetkých zbraní na svojich bedrách dopravili priamo do postavení, s akou starosťou a starostlivosťou vám donášali stravu a účinne pomáhali pri budovaní komunikácií a ich udržovaní i odsune ranených. Pomohli svojim výkonmi podstatne, a to preto že si boli plne vedomí, že ste vojakmi z ich radov. Som presvedčený, že tento príklad spolupráce nebude nikdy zabudnutý, bude vzorom, ku ktorému sa bude v našej novej armáde prihliadať.“

Rozhodujúce boje o zdlanie Polomu sa odohrali dňa 22.04. Urputný a vyčerpávajúci boj trval vyše 6 hodín. Naše straty tam boli značné (14 mŕtvych, 105 ranených a 32 nezvestných).

Medzinárodné vojenské predpisy znejú, že vojenski zajatci sa odzbroja, vypočúvajú a odvelia do vojenského zajateckého tábora. Ako plnili tento predpis Nemci : 4. prápor 3. brigády vyslal ešte z Vrútok čatu 24 vojakov na prieskum terénu. Čata však padla do pasce a esesáci všetkých pobili. Postupujúce vojská ich našli povešaných na stromoch hore nohami, dvaja boli drevenými kolmi žalúdkom pribití k zemi, jednému odrezali jazyk a ostatných zviazaných poliali benzínom a zaživa upálili.

Také sú hrôzy vojny. Mnoho ráz záleží na jednotlivcovi všetko.

Smutnou predohrou záverečnej fázy oslobodzovacích akcií v najjužnejšom cípe Malej Fatry boli udalosti, ktoré sa odohrali v Čičmanoch dňa 6. apríla. Fašisti do priestoru Čičmianskej doliny vyslali 4 krát svoje zaistovacie skupiny. Všetky tieto ich akcie sa skončili neúspešne, lebo skupiny nemeckého vojska boli pred vstupom do dediny partizánmi, ktorí sa ukrývali v čičmianskych horách zlikvidované. Po týchto neúspechoch vyslali Nemci do Čičmian 3 tanky s veľkou skupinou vojakov. Tanky ešte z doliny začali odstrelávať obec zápalnými strelami. Domy horeli. Po vstupe do dediny tanky naďalej

všetkými strelmi na všetky strany a pod ich ochranou nemeckí vojaci fakľami zapalovali ďalšie domy a hospodárske staviská. Pri tomto prepade zahynuli 3 občania, zhorelo 33 domov a 48 hospodárskych budov, Ďalších 148 bolo poškodených. To však ešte stále nebol koniec smutných udalostí. O dva dni nato, v nedeľu 8. apríla nariadilo nemecké velenie okolo 10. hod. nástup všetkých mužov od 16 do 60 rokov. Nastúpilo ich 65. Ostatní predtým ušli do hôr. Všetkých odviedli do Rajca a odtiaľ odtransportovali do koncentračného tábora v Múlbeku.

V bojoch o Malú Fatru v priebehu pomerne krátkeho času (od 12.04. do 29.04) trvania boja padlo 1 328 ľudí. Ležia pochovaní po horách a cintorínoch priľahlých obcí. V cintoríne v Stránskom leží kapitán Ladislav Kuštan, nadporučík Ján Onderčák s dvoma po boku ležiacimi vojakmi a vojak Krchňák. Mená dvoch vojakov nedali sa zistiť, lebo Nemci doklady brali.

V Rajeckých Tepliciach na cintoríne ležia 32 v hromadnom hrobe, sú to:

1. Čatár Ondrej Knap, Bardejov,
2. Vojin Peter Lukáč, 9. prápor,
3. Slobodník Vojtech Pohlatka,
4. Vojin Štefan Duda,
5. Vojin Michal Muňa,
6. Vojin Michal Zakucka,
7. Vojin Tomáš Burik,
8. Vojin František Čerevenec, 8. prápor,
9. Slob. Jozef Kuna, 9. prápor,
10. – 17. neznámi vojaci, ktorým Nemci odobrali doklady,
18. – 32. neznámi Rumuni.

1. – 17. padli v bojoch na Kitovej lúke nad Domčicou, tam boli aj pochovaní, ale po oslobodení boli vykopaní a pochovaní v hromadnom hrobe v Rajeckých Tepliciach. Rumuni padli v Kuneradskej doline a takisto tam boli dočasne pochovaní. Teraz sú v hromadnom hrobe v Rajeckých Tepliciach.

Výkop robili kuneradskí občania, dozor nad výkopom mal veliteľ SNB v Rajci, Jonáš.

Na cintoríne je ešte jeden hrob, ale tam je pochovaný partizán, ktorý zahynul ešte v SNP.

Na cintoríne v Rajeckých Tepliciach je pochovaných i 21 Nemcov a 11 Vlasovcov. Ich hroby boli pod tujami. Po oslobodení dňa 14.05.1945 kríže z týchto hrobov boli spálené a hroby zrovnané so zemou.

Bolo smutné ešte i po odchode fronty ísť po ceste dolinou Stranianska. Po každej strane mŕtvi, poprikryvaní plášťami, niektorí ani nie. Naši občania pri zbieraní mŕtvych po doline boli tak rozzúrení nad besnením fašistov, že keď prišli ku zabitému Nemcovi, ktorý bol priviazaný na svrčine a odtiaľ strelal do našich, dokiaľ sa zboku k nemu nepriblížili naši a nezostrelili ho, bili ho ešte i po smrti palicami a len plytko ho pochovali tam, kde padol, a kamením ho prihádzali. Takisto to bolo aj v Kuneradskej doline. 18. rumunská divízia stratila tiež veľa vojakov.

Údolím Varínky od Terchovej bojovali jednotky 138. sovietskej streleckej divízie 17. gardového streleckého zboru, ktorý bol súčasťou 18. armády IV. Ukrajinského frontu. Tieto mali svoj bojový úsek až po Strečno. Od Strečna po hrebeň medzi Kuneradskou a Straňanskou dolinou oslobodzovala nás Svobodova armáda – I. čsl. zbor, od Kuneradu po Handlovú rumunská armáda, ďalej zase sovietske vojská.

Prišiel predsa ten deň, na ktorý sme tak túžobne čakali. Dňa 29. apríla 1945 uvideli naše dedinky vojakov – našich osloboditeľov, ako prenasledujú fašistov. V ranných hodinách prišli z hôr do Stránskeho a do Poluvsia, dolu dolinou Stranianska. Rumunskí do Kuneradu.

Naša odrástla mládež nemohla sa zdržať doma. Šla oproti až do doliny, nedbajúc, že sú ešte pod mínometnou paľbou fašistov. Na škole viala už československá zástava, pod ňou veľký nápis: „Vítaj nám dávno čakaná sloboda, vítajte naši osloboditelia!“

Aká to bola radosť pre našich občanov. Povybehávali z domov a ticho, skromne, ako to na našich dedinách bývalo, že nebozkávali, neobjímali, ale skromne vo svojom srdci prejavovali radosť usmiate tvármi, niektorí i od radosti zaslzili. Pred domami stáli matky s deťmi na rukách, mávali osloboditeľom mladí, mávali starí, deti i maličké v košielkach bosé vybehávali z domu a radovali sa, lebo radovali sa všetci.

Nemci pri úteku dňa 29. apríla ostreľovali z mínometov obec Poluvsie. Mínam padli za obeť dvaja občania z obce. V ten deň ešte fašisti vyhodili železobetónový most na ceste pri starej železničnej stanici ráno o 5. hodine. Po vyhodení mostu posledných 9 vojakov Nemcov odišlo horou na Svinnú. Naši vojaci prenocovali z 29. na 30. apríl v Stránskom a v Poluvsí a ráno 30. apríla postupovali v pätách nepriateľa na Rajecké Teplice. Nemci tu už nečakali, ušli, ani nie cestou, ale horami na Súľov a nepristavili sa už až v Nemecku. V Čechách sa ešte bojovalo, ale I. čs. zbor už do boja nemusel zasiahnuť, Nemci utekali bez zastávky.

Presne o 10.30 hodine prišlo prvé vojsko I. čsl. zboru do Rajeckých Teplíc. Most pri železničnej stanici bol vyhodенý, preto museli prechádzať pred Rajeckými Teplícami cez Rajčanku a okolo kúpaliska do našej obce. Prišli spevom :

Kolo našej záhradôčky idú vojaci,
majú modré vyloženie, to sú Slováci.
Videla som milého, volala som na neho,
On nemohol z radov vyjsti do domu môjho

Naši vojaci sa dlho v Rajeckých Tepliciach nezdržali. Prenasledovali nepriateľa, hnali ho pred sebou na západ, veď bolo treba oslobodiť ešte Moravu, Čechy, Prahu. Postupovali dvoma smermi. Jeden prúd šiel cez Rajec na Považskú Bystricu a druhý prúd cez Zbýňov do Súľova a do Považia.

Oslobodení naši občania hneď začali odstraňovať stopy vojny v obci. Podhorské obce porozchádzali sa horami, pozbierali mŕtvych, podovážali do obcí a pochovali do cintorínov, bunkry po chotári zahádzali. Hneď na druhý deň rajecko-teplíckí občania dali sa do stavby provizorného dreveného mosta cez Rajčanku, aby mohli prechádzať vojská aj s ťažkými vozmi a zbraňami – kanónmi. Prišla pomoc i čata sovietskych vojakov i z okolitých dedín chlapi. Drevo dovážali z miestnej píly. Práca im šla tak odborne a šikovne, že už 1. mája 1945 bol tento provizórny most drevený hotový, schopný k prevozu i ťažkých zbraní. Jarné obiloviny sa dosiali, zemiaky dosadili, nastal nový život – život, ktorý nechce už viac poznať hrôzy vojny – život, ktorý vedie k socializmu!

A čo tí mŕtvi?

Padli za vlasť, za nás, za našu šťastnejšiu budúcnosť. Postavme im pomník predovšetkým vo svojom srdci. Sami nežiadajú od nás nič, iba ak tú kyticu na hrob. Pri takomto hrobe zlož klobúk a pokloň sa!

Po oslobodení zakresľovali sa pre vojenský ústav v Prahe mapy postupu vojsk a vojenskej taktiky pri oslobodzovaní ZSSR, ČSSR a vtedy štáb generálov bol aj v našej obci Rajecké Teplice. Bol tu armádny generál Ľudvík Svoboda, terajší náš prezident, brigádny generál K. Klapálek a iní generáli a vysokí dôstojníci.

Železničný most dňa 10. apríla vyhodili Maďari a 14.05.1945 bol už provizórne z dreva vybudovaný tak, že premávka po železnici od toho dňa bola pravidelná.

Jozef Gabčík, občan Rajeckých Teplíc,
 narodený 8. IV. 1913. V čase jeho narodenia jeho
 rodný dom patril do obce Stránske, ale po novej
 úprave chotárnych hraníc patrí od 1. 01. 1968 do
 obce Rajecké Teplice. Je to dom pri železničnej
 stanici Poluvsie, prvý od stanice v smere do Raj. Teplíc.

Jozef Gabčík, nar. 08.04.1913, spolu s Kubišom a Valčíkom dňa 27.05.1942 urobili atentát na Reinharda Heydricha o 10 hodín 30 minút. Heydrich na ôsmy deň zomrel. Gabčík a spol. sa po atentáte skrývali v pravoslávnom kostole na Resslovej ulici v Prahe. Dňa 19.06.1942 mali ich v umrlčích truhlách vyviezť mimo Prahy, ale 18. 06. boli zradou Čurdu a Gerika odhalení a chytení, ale nie živí. Gestapo vypátralo kryptu pod kostolom, kde boli ukrytí. Nemohli ich z krypty dostať, lebo boli ozbrojení a bránili sa. Gestapo do krypty napustilo vodu. Keď voda vystúpila v krypte vyše metra, sami sa zastrelili. Gestapo ich mŕtvolu vytiahlo, odrezalo im hlavy a donieslo do Pečkovho paláca, kde vyšetrovali a mučili. Hlavy poslali do Berlína.

Jozef Gabčík po rozbití Prvej ČSR odišiel ako vojak v hodnosti rotmajstra 3. júna 1939 do Poľska. Tam sa spoznal s Kubišom, tiež rotmajstrom. Z Poľska odišiel spolu s inými utečencami z ČSR loďou do Francúzska, odtiaľ do výcvikového tábora v Afrike. Keď napadol Hitler Francúzsko, Česi a Slováci boli odvelení do Francúzska bojovať proti Hitlerovi. Po páde Francúzska Česi a Slováci odišli loďou do Anglie. V Anglii bol daný do výcviku pre parašutistov. Všade sa osvedčil, lebo bol smelý, chápavý, poslušný a disciplinovaný. Anglický major takto ho charakterizuje: „Je veselý, kamarátsky, domýšľavý, niekedy sa preceňuje, smelý, príliš samostatný, má menší zmysel pre kolektívnu prácu, iniciatívny, dobre pracuje v noci, spoľahlivý.“

V Anglicku počúva čsl. Rozhlas: „Praha 28.09.1941. Ríšsky protektor v Čechách a na Morave ríšsky minister slobodný pán von Neurath považoval za nutné navrhnúť Vodcovi, aby mu udelil dlhšiu dovolenku za účelom obnovenia jeho otraseného

zdravia. Vodca poveril SS-Obergruppenführera a generála polície Reinharda Heydricha na dobu nemoce ríšskeho ministra von Neuratha výkonom funkcie protektora v Čechách a na Morave.“ Heydrich funkciu prijal a po príchode do Čiech vyhlásil: „Vyhlasujem na ochranu Ríše s účinnosťou od 28.9.1941 na území protektorátu Čechy a Morava výnimočný stav. Všetky činy, ktorými sú porušované verejné poriadky, hospodársky život, pracovný mier, uchovávanie zbraní, traskavín, streliva, zhromažďovanie v uzavretých miestnostiach i na verejných uliciach, podliehajú stannému právu. Proti rozsudku stanného práva niet odvolania. Rozsudky sa vykonajú ihneď zastrelením alebo obesením. Podpísaný Heydrich!“

Na to denne boli vyhlasované rozsudky smrti. K. H. Frank, poslanec za sudetonemckú stranu, sa denne pretekajú, kto dá viac zlikvidovať Čechov.

Ešte v deň jeho nástupu do Čiech poslal do Ríše toto hlásenie:

„Milý príslušník strany, Borman! Oznamujem Vám ako dodatok k svojim predchádzajúcim trom dnešným hláseniam, že ešte dnes 28. 9.1941 o 22. hodine v správach ríšskeho vysielacza Čechy budú vyhlásené tieto rozsudky smrti, ktoré budú zajtra plagátované.

1. Pre prípravu velezrady odsúdil stanný súd v Prahe armádneho generála Jozefa Bíleho a divizného generála Huga Vojtu k trestu smrti. Okrem toho bol im zhabaný majetok.
2. Pre sabotáž odsúdil stanný súd v Brne Alojza Trnečku z Rousínova a Alojza Pospíšila z Drnovíc k trestu smrti.
3. Pre nedovolené držanie zbrane odsúdil stanný súd v Prahe Ladislava Kumzáka a Václava Franca z Prahy k trestu smrti. Rozsudku boli práve vykonané zastrelením. Prosím, aby ste o tom oboznámili Vodcu. Heydrich:“

Po takýchto hláseniach Jozef Gabčík sa dobrovoľne prihlásil odísť do Čiech a Heydricha zastreliť. Dňa 28. decembra 1941 je na letisku Tangmere pri Londýne pripravený odletieť štvormotorový halifax. Nasadajú do neho siedmi parašutisti, medzi nimi Jozef Gabčík, ktorý ma osobnú legitimáciu vystavenú na meno Zdenek Vyskočil, má číslo 3 501, vystavil a v zastúpení ju podpísal na Okresnom úrade v Prostejove dr. Kropáč, bydlisko

Prostejov, Dolná ulica 13, dátum narodenia 08. 4.1912. Dostali dokumenty, dali im peniaze, ríšske marky i české koruny, odovzdali anglické uniformy a napísali svoj testament. Jožko hovorí:

„Čo, testament? Veď ja chcem žiť, ja sa vrátim! Nuž ale keď to musí byť ...“ Jožko píše: „V prípade, že sa nedočkám návratu do vlasti, prosím, aby ste sa postarali o moju rodinu. Pripojená adresa rodiny: Frant. Gabčík, Poluvsie, pp. Rajecké Teplice pri Žiline. V Londýne 28.12.1941. Jozef Gabčík.“

Lietadlo odletelo. Jožko s Kubišom vysadli z lietadla pri Plzni 29.12. o 2 hodinách 24 minútach.

Po atentáte a Jožkovej smrti prišla vyšetrovacia komisia k otcovi. Prvá jej otázka bola: „Či viete čo urobil váš syn?“ Otec bol už starý a smelý, odpovedal im takto: „Viem, i ja by som to isté urobil, čo urobil môj syn!“ V komisii boli našťastie všetci Slováci. Odišli.

Prvá svetová vojna 1914 – 1918.

Slovensko do 1. svetovej vojny patrilo pod Maďarsko, Čechy a Morava pod Rakúsko a spolu tieto štyri štáty tvorili Rakúsko – Uhorskú monarchiu, cisár – kráľ býval vo Viedni.

Slovensko po 1 000 rokov bolo tak odnárodňované a potláčané, že pred 1. svetovou vojnou vo vysokých štátnických kruhoch sa hovorilo: „Niet slovenského národa.“ Reč bola zakázaná, prenasledovaná, školy maďarské, úradovalo sa len po maďarsky. Slovák bol len na posmech. Uznávaný bol len ako národ sluhov a bačov.

Európa bola rozdelená politicky na dva tábory:

1. Trojspolok: Nemecko, Rakúsko - Uhorsko, Itália
2. Trojdohoda: Rusko, Francie a Anglia

Medzi týmito mocnosťami boli tak napäté politické pomery, že sa očakávalo každú chvíľu vzplanutie krvavého zápasu.

Rakúsko - Uhorsko okupovalo v roku 1878 juhoslovanské zeme Bosnu a Hercegovinu. V roku 1908 ich trvalo pripojilo k Rak.Uhorsku. Srbsko bolo tým veľmi dotknuté, lebo ono chcelo spojiť všetkých Juhoslovanov jediný štátny útvar. Nenávisť srbsko-uhorsko-rakúska tak vzrástla, že 28. júna 1914 bol v Sarajeve bosenskými študentmi zastrelený následník trónu František Ferdinand. Nemecko-rakúsko-uhorskí imperialisti dňa 29. júla (teda za mesiac) vypovedali Srbsku vojnu a hneď nato i členom Trojdohody. Boli presvedčení o veľkej prevahe svojich zbraní a že vojna v krátkom čase pre nich víťazne skončí. Nemysleli vo svojej pyšnej zaslepenosti, že z toho bude svetový konflikt, že musia tu zasiahnuť i svetadiely Amerika, Ázia, Afrika, že vojna potrvá viac ako 4 roky, že vojna pohltí 14 miliónov životov a že táto vojna bude počiatkom novej doby ľudských dejín.

Za týchto okolností bola vypísaná mobilizácia. Z našej obce Rajecké Teplice, trebárs mala len okolo 200 obyvateľov, muselo narukovať celkom 20 mužov – vojakov.

Začiatok Prvej svetovej vojny zastihol našu dolinu

v tmách a nevedomostiach, v biede a nezamestnanosti. Najzdatnejší otcovia a synovia odchádzali na vojnové jatky, krvácali, mreli, trpeli, ale nevedeli prečo a za koho.

Menoslov občanov z Rajeckých Teplíc, ktorí museli narukovať do I. svet. Vojny:

a.) Padlí:

- 1.) Holub Emil, 71.peší pluk Trenčín, padol v Karpatoch hneď na začiatku vojny.
- 2.) Ernči Štefan, 71.peší pluk Trenčín, padol v Karpatoch hneď na začiatku vojny.
- 3.) Frank František, 71.peší pluk Trenčín, padol v Rusku, robotník.
- 4.) Ševčík Róbert, 71.peší pluk Trenčín, padol – bol zastrelený v Kragujevaci (pred vzburou), obuvník
- 5.) Šimček Ján, 71.peší pluk Trenčín, padol v Poľsku hneď na začiatku vojny, robotník
- 6.) Slamka Valér, 71.peší pluk Trenčín, zahynul od granátu v Pskove, robotník.

b.) Zajatí do Ruska

- 7.) Gajdošík Karol, 71.peší pluk Trenčín, zajatý do Ruska, robotník.
- 8.) Sandanus Štefan, robotník
- 9.) Sandanus Michal st., horár, 15.peší pluk, zajatý do Ruska v Kišineve.
- 10.) Súľovský Filip, delostrelectvo, zajatý v Bosne-Hercegovine do Egypta a Arábie, robotník.

c.) Ostatní:

- 11.) Sandanus Jozef, robotník, peší pluk 15.
- 12.) Sandanus Karol, robotník, Pápa a Budapešť u husárov.
- 13.) Anderle Viliam, u námorníctva vo Fiume.
- 14.) Hauser Aladár, u námorníctva vo Fiume.
- 15.) Holub Ladislav, narukoval do Prešova, ale zdezertíroval.
- 16.) Folovský František, delostrelec u 20.regimentu.
- 17.) Folovský Stanislav, u vozotajstva-trénu, robotník, bol ranený, operovaný v Tešíne, potom odoslaný do Talianska.
- 18.) Slamka Anton, robotník, peší pluk 71 Trenčín, bol v Kragujevci, robotník, odišiel po vojne do Ameriky.

- 19.) Hölbling Alfonz bol aktívnym poručíkom.
 20.) Kohn Adolf (kde tento slúžil nemáme zistené).

Všetky mená padlých sú napísané na pomníku v Rajeckých Tepliciach. Na pomníku sú uvedení padlí z obce Stránske 22, Poluvsie 5, Kamenná Poruba 22, Kanská 16, Kunerad 11. Spolu teda z týchto najbližších obcí, gravitujúcich do Raj. Teplíc padlo v I. svetovej vojne 82 zdravých, svetásúcich mužov, ktorým bolo uložené bojovať za víťazstvo tých, ktorí im samým a nám pripravovali záhubu. Boli hnaní na daný rozkaz na jatky ako otroci, ktorí na rozkaz musia svojmu pánovi a jeho záujmom obetovať svoju krv, svoje srdce i svoj rozum. No, ich krv nebola nadarmo vyliata, po 30 rokoch predsa priniesla ľudu oslobodenie.

Vojna priviedla ťažké poruchy v hospodárskom živote. Veľká väčšina priemyslových závodov bola prebudovaná na výrobu zbraní a vojenského materiálu. Poľnohospodárske výrobky boli zbierané pre armádu. Odchodom mužov do vojny nemal kto v priemysle ani poľnohospodárstve robiť. Mužské sily boli nahradzované ženami a deťmi. Železničná doprava bola preťažená transportmi zbraní a vojska odchádzajúceho na fronty i ranenými, prevážanými z frontov do lazaretov v zázemí. Musel byť zavedený lístkový systém na všetky potraviny, dedinský ľud pravidelne nedostal ani svoje prídely. Nastala drahota a čierny obchod s potravinami, šatstvom a obuvou. Tieto boli k dokúpeniu len bohatým vrstvám.

Nemci a Maďari chápali túto vojnu ako ťaženie proti Slovanstvu. Zostrila sa germanizácia, školy premenili v lazarety, najlepšie literárne diela boli odstránené zo školských knihooven, všetky vlastenecké a slovenské prejavy boli trestané ako vlastizrada.

Za takýchto okolností niet divu, že naši vojaci hufom sa hnali, kde len mohli na frontoch k Rusom, alebo Francúzom.

Do vojny šli len robotníci. Veľkostatkári a majitelia akéhokoľvek podniku, notári, vysokí úradníci zostali doma. Vtedy vznikla pravdivá pesnička:

„Bohatého škoda, má robotu doma
a chudobný je chlap dobrý,
len ho tam do vojny !“

Robotníkom, zúčastneným sa v bojoch ako vojaci na ruskom fronte, v Taliansku, Francii, otvárali sa oči, hlavne, keď v bývalom Rusku vznikla Veľká októbrová revolúcia. Tá v mužstve rozvírila myšlienku skončiť s vojnou, odstrániť vykorisťovateľov, grófov, keťasov a darmožráčov.

Správa o nálade z udalostí z Ruska šírila sa ako blesk po všetkých frontoch. Slovenskí vojaci pod ťarchou vojnových útrap začali si uvedomovať nezmyselnosť svojho boja za cudzie záujmy a odhodlali sa vzbúriť. Tak sa vzbúрили slovenskí vojaci 71. pešieho pluku v Kragujevaci v Juhoslávii, iní zase v Boku Kotorskej, v Prostejove, Rumburku a inde. Bolo už jasne vidieť, že Rakúsko-Uhorsko sa už neudrží.

Dňa 28.X.1918 sa rozpadlo a vznikla Československá republika !

Róbert Ševčík z Rajeckých Teplíc

Vzbura vojakov v juhoslovanskom meste Kragujevac v júni 1918.

„Vojna naša, vojna naša, preneš'astná strašlivosť,
môžeš už raz prestať, už ťa máme všetci dosť!“

Tieto verše vznikli na fronte medzi vojakmi 71. pešieho pluku rakúsko-uhorskej armády počas prvej svetovej vojny. Výstižne vyjadrovali náladu slovenských vojakov, ktorí boli nútení bojovať „za cisára pána“, ktorý si vo Viedni tančil valčík s viedenskými dámami a na frontoch padali tisíce našich vojakov za a za práva našich utláčateľov. Tento 71. peší pluk bol u našich vojakov známy pod menom „drotársky pluk“, lebo v ňom boli zaradení len vojaci z chudobnej vtedy Trenčianskej župy, z ktorej nezamestnaní chodili po svete ako drotári. Úradne však sa označoval ako „Infanteri regiment 71“.

U tohto pluku slúžil aj náš rajecko-teplický občan Róbert Ševčík, povolaním obuvník, u vojska čatár (zugsfierer), energický a vysoko mravných vlastností. Bol veľkým priateľom a zástancom navrátilcov z ruského zajatia, ktorí mali ešte v živej pamäti myšlienky a udalosti VOSR (Veľkej októbrovej revolúcie v Rusku). Mal 2. júna službu. Bedlil nad celou kragujevacou posádkou. V tých časoch bola vyhlásená pohotovosť a rozkaz v kasárňach sa ticho chovať, lebo Srbi napádali z hôr ako povstalci vládne vojská a u našich slovenských vojakov nálada nebola inakšia.

Počas služby Róberta Ševčíka sa veľmi hlučne v kasárňach zabávali a ich hulákania vzbudzovali u vojakov pohoršenie. Okolo polnoci vošiel do dôstojníckej miestnosti a napomenul dôstojníkov, aby sa krotili, nehulákali, že vojaci chcú spať. Vtom jeden dôstojník namieril naň revolver a zastrelil ho.

Toto už nálada navrátilcov a ostatných slovenských vojakov nevydržala. Dňa 3. júna vtrhli do muničného skladu a ozbrojení urobili vzburu. Proti vzbúrencom boli povolané vojská z iných posádok a pomocou delostrelcov bola vzbura potlačená. Zo vzbúrencov bolo vybratých 44 mužov a náhlým vojenským súdom 8. júna boli odsúdení k trestu smrti zastrelením. Rozsudok sa vykonal v tom istom dni na Stanovlianskom poli. Kapitán

Spira z Rajca (Žid) bol na vzbúrencov najhorší. Ten neustále pobehoval okolo nastúpených jednotiek a s pištoľou v ruke sa vyhrážal: „Chlapi, ani sa nehnite!“ Po odsúdení vybratých 44 vojakov, vypytoval sa neodsúdených: „Ktorí sa hlásite postrieľať, týchto vrahov?“ Odpoveď bola jednoznačná: „Toho nedosiahnete, aby brat brata zabíjal!“ Boli potom povolaní Bosniaci, Turci a tí ich postrieľali.

Kapitán Spira mal za manželku dcéru obchodníčky Jasingerky z Rajeckých Teplíc, Hermínu. Jasingerka mala obchod s miešaným tovarom na mieste, kde sú teraz zostupné betónové schody z hlavnej cesty ku Kuneradke a rybníku. Dom Róberta Ševčíka bol terajší dom Jána Pekarú, rezbára.

Táto časť je napísaná podľa Vlastivedného zborníka Považia X. strana 83 až 116. Knihu vydalo Považské múzeum a galéria v Žiline vo vydavateľstve Osveta, n. p. Martin 1970, a podľa výpovedi očitého svedka Jána Hodása z Porúbky, ktorý sa aktívne zúčastnil kragujevackej vzbury a bol odsúdený na 25 rokov väzby. Dosvedčujú to i starší občania Rajeckých Teplíc, ktorí ho pamätajú a o tom všetkom vedia.

Z minulosti kúpeľov Rajecké Teplice

O Rajeckých Tepliciach, ako obci, nemožno tu do roku 1951 hovoriť, lebo Rajecké Teplice, ako obec, do roku 1951 bola len osadou obce Kanská. Bol tu len kúpeľný komplex, majer od roku 1621 a ľuďmi, majitelia alebo správcovia kúpeľov, krčmári, obchodníci, kedysi aj robotníci v papierni, v hámroch, pivovare, mlyne, píle a ľudia, ktorí boli pri kúpeľoch a pri vtedajšej pánskej aristokracii zamestnaní.

Na počiatku bolo tu teplé žriedlo. Okolo rástla tráva, ktorá bola stále zelená. Srnky, jelene v tuhých zimách prišli až k žriedlu a lapkali lístky zelenej trávičky, ktorá nezamrzla ani v tuhých zimách. Okolo kríky, stromy a zase tráva. Takto v tichosti a nerušenosti panenskej prírody to bolo tisíce, ba milióny rokov. Teplý prameň patrila každému, kto tu zabľúdil, istotne si rozráňané ubolené nohy vyumýval v teplej vode. Cítil úľavu, častejšie k žriedlu prichádzal, divil sa obdivoval teplý prameň.

Keď berieme do úvahy historické dôkazy, že cesta od Nitry viedla popod Kľak Rajeckou dolinou cez Budatín do Poľska už začiatkom nášho letopočtu, ba ešte i pred, že v jaskyni pri Rajeckých Tepliciach a na terase vrchu Skalky, rovno nad kúpaliskom bolo vyšinné sídlisko púchovskej kultúry, ktorá sa nazýva aj rímskou kultúrou, boli nájdené pozostatky síslisk z dôb začiatku nášho letopočtu, ako črepy z keramiky, bronzová spona, ďalej, že mesto Rajec v roku 1193 už jestvovalo, žiadosť Dominika Balogha zo Stránskeho z roku 1368, v ktorej žiadal povolenie od ostrihomského arcibiskupa, aby tam mohol kostol vystavať, lebo je im ďaleko chodiť do rajeckého kostola sv. Ladislava, musela byť v úžitku aj teplá voda v Rajeckých Tepliciach. No, doteraz nemáme z tých čias ani zápis ani obraz v akom stave boli kúpele v Rajeckých Tepliciach v prvom tisícročí. Istotne tu nad žriedlom si vyhlúbili jamu, vystužili drevom – zrubmi, snád' ju šindľom aj prikryli, aby teplá voda okolitému ľudu mohla byť prístupná.

Však v tomto zrubovom stave kúpele boli až do roku 1928 na

mieste už zahádzanom žriedle pri Rajčanke.

Prvá písomná správa z roku 1376 spomína už „villa Topolcha“ Táto vila tu nebola nadarmo, ale istotne bola súčasťou kúpeľov. V roku 1496 sa v listinách uvádza „possessio Thoplycza“, čo znamená po slovensky „osada Teplice“.

O Rajeckých Tepliciach sa dozvedáme a máme už aj pravidelne písané písomnosti od roku 1512, kedy sa stal majiteľom Lietavy a Strečna Mikuláš Kostka, pôvodom z Českých Sedlíc, šíriteľ evanjelickej cirkvi, ktorý hrad i panstvo obdržal úplne zničené od Jána Zápoľského. V roku 1552 umrela mu manželka Anna Hrušovská zo Záblatia a on tiež ťažko ochorel, odišiel sa liečiť do Krakova. Nepoznal ešte liečivosť vody v Rajeckých Tepliciach. Či snáď aj poznal, ale neboli vybudované tak kúpele, aby sa v nich mohol liečiť a zrekreovať, nie je nám známe .

V Krakove sa uzdravil a keď sa vrátil na Lietavu, oženil sa druhý raz. Vzal si za manželku Brigitu, dcéru pána Vršateckého hradu. S Brigitou už nemal deti, ale s prvou manželkou mal 2 dcéry: Annu a Barboru. Anna sa vydala za Jána Nyáriho, Barbora sa vydala za Františka Thurzu. Chorý otec Mikuláš Kostka urobil Barbore svadbu na Lietave, hrad a celý majetok jej dal do vena a potom na Jána r. 1556 zomrel. Vtedy vstúpil do úžitku hradu a celého panstva thurzovský rod. František Thurzo, predseda uhorskej komory, v hodnosti nitrianskeho biskupa prišiel na Lietavu, zanechal biskupstvo, prijal evanjelické náboženstvo z lásky k Barbore. Takto sa Rajecké Teplice dostali do vlastníctva Thurzovcov a zostali v ich vlastníctve až do roku 1837. Za Františka Thurzu panstvo rozkvitalo. Lebo Thurzo bol dobrým hospodárom. Barbora zomrela bez detí. František Thurzo oženil sa druhý raz s Katarínou Zrínskou, dcéru slávneho bojovníka proti Turkom hrdinu síhorského hradu Mikuláša Zrínskeho. S touto mal 5 detí: Juraja, Františka, Annu, Katarínu a Uršuľu. V roku 1574 František Thurzo, dobrý hospodár, dobrý politik, neskoršie slávny palatín- zástupca kráľa, ktorý nadobudol aj Bytču aj Oravu.

Juraj Thurzo narodil sa v Bytči v roku 1567. Otec František z radosti k narodenému synovi dal v roku 1571 na mieste hradobného a priekopového zámku v Bytči vystavať nový – terajší zámok. O 3 roky zomrel na Lietave.

Juraj teda vlastnil panstvo bytčianske, lietavské a oravské, bol županom Oravskej župy. Od roku 1590 zúčastnil sa viackrát bojov proti Turkom. Za túto jeho činnosť ho panovník r. 1602 menoval za vrchného kapitána preddunajských vojsk. V r. 1609-1616 bol palatínom, po panovníkovi najvyšším hodnostárom v Uhorsku. On nachytal pri čine Alžbetu Báthoryčku, ktorá na Čachtickom zámku zamordovala 650 dievčat a v ich krvi sa kúpala a umývala. Ako najvyšší sudca ju aj súdil. Odsúdil ju v Bytči za účasti 14 zidených sudcov dňa 7. januára 1611 na doživotný žalár, jej pomáhačov odsúdili na trest smrti, ktorý bol ihneď vykonaný.

Do Rajeckých Teplic rád chodieval, poznal už dobre liečivú silu kúpeľov. O jeho pobyte v Tepliciach je doklad z r. 1604, keď sa tam začal kúpať už v marci a zdržal sa v nich do mája, neskôr opäť r. 1610, keď odtiaľ písal takmer denne listy svojej manželke Alžbete Czoborovej, ktorej priznáva, že pobyt v Tepliciach mu prospieva a že sa cíti lepšie. Preto dal pramene upraviť a pri svojej ďalšej návšteve Teplic v roku 1615 pochváli úpravu kúpeľov v liste manželke, hovoriac, že „teplota i hĺbka kúpeľov je dostatočná, takže je radosť v nich sa kúpať“. V Tepliciach sa Juraj Thurzo Zdržoval aj dlhšie, pozýval sem nielen svojich priateľov, ale i hodnostárov, s ktorými vybavoval neraz i štátne záležitosti. O ich pohodlie bolo postarané v murovanom dome so siedmimi izbami. Hostom slúžila i krčma, ktorej existencia je doložená už r. 1522. Šenkovalo sa v nej pivo a víno, ktoré dodávalo lietavské panstvo.

Už Mikuláš Kostka, Jurajov starý otec, bol náruživým zástancom a šíriteľom evanjelickej viery. Otec František bol v tomto zhovievavý, ale Juraj bol dôsledným pokračovateľom starého otca, oduševňovali ho listy, ktoré si Mikuláš Kostka vymieňal a dopisoval v rokoch 1483 – 1546 s Martinom Lutherom. Rázne v tomto vystupoval. Rajecký kostol odovzdal evanjelikom, všetky dediny na jeho majetkoch museli byť evanjelické,

na fary nasadil len lutheránskych kazateľov, držal sa zásady: „Čie kráľovstvo, toho aj náboženstvo“. V roku 1610 zvolal do Žiliny prvý evanjelický konvent hornohorských evanjelikov. Vtedy ev. cirkev dostala v žiline pevné základy. Konvent sa uzniesol, založiť kníhtlačiareň, v ktorej sa za 100 rokov tlačili kalendáre a náboženské knihy. Tiež sa uzniesol založiť akadémiu, ktorá bola vyhľadávanou pedagogickou školou.

Juraj Thurzo zomrel 24.XII.1616 ako 51 ročný a 19. februára 1617 mal v Bytči pohreb. Kým sa všetky prípravy k pohrebu povybavovali, hodnostári poschádzali trvalo to skoro 2 mesiace, preto mŕtvola Juraja bola zabalzamovaná. Po niekoľkých rokoch bol prevezený na Oravský zámok. Tam je pochovaný v krypte pod kostolom na hrade. Na ľavom boku oltára je jeho socha slatinským nápisom. Tam je pochovaná aj jeho manželka Alžbeta Czoborová.

Za jeho života rozšírilo sa povstanie poddaného ľudu do široka. Povstali proti ukladaniu nových a nových robôt, poplatkov, povinností, v hneve vypálili zámok v Bytči. Kráľ však z obavy, aby sa búrenie nešírilo urobil určité ústupky a vzbúrencom dal milosť. Juraj Thurzo nikdy nejednal zbrklo, vždy sa snažil vyjednávať diplomaticky ako prefikovaný politik. Ako urobil kráľ, tak urobil aj on. Vzbúrencov na svojom na svojom území omilostil, ale napísal Rajcu a okoliu vyhrožujúci list, aby sa im to viac nestalo. Zaslúžili by trest smrti, ale keď ich kráľ omilostil i on ich veľkodušne omilostuje.

Keď sa zamyslíme na vtedajšie zvyklosti, život a povinnosti poddaných k svojim pánom, nečudujme sa, že sa poddaní niekedy vzbúрили. Keď aj Juraj Thurzo bol k poddaným zhovievavý politický diplomat, vžime sa do situácie, že mal 7 dcér a 1 syna. Všetky vydal za grófov, barónov a každej vystrojil veselie – svadbu. Napríklad, keď vydával dcéru Barboru, okrem iných darov, ktoré sa nakupovali vo Viedni, v Prahe, na svadbu museli poddaní dodať a sa to aj všetko minulo./podľa záznamov uchovaných v archíve Oravského zámku/:
60 kráv, 350 baranov, 40 volov, 140 teliec, 200 ošípaných, 16 slanín, 1000 sliepok, 400 kapúnov, 400 husí, 6000 vajec, 600 prepelíc, 400 zajacov, 30 sŕn, 2500 pstruhov, 100 hlavátok,

400 mieňov, 1000 bielych rýb, 15 hromád potiek, 60 väčších a 120 menších šťúk, 15 moriek, 20 anglických sliepok, 30 byvolov, 20 pávov, 100 kíl žita, 400 kíl ovsa, 100 vozov sena, maslo, syr, med, 20 okov octu, 234 kíl múky, 650 okovov vína, 250 okovov piva. Jedlá hotovilo 20 kuchárov.

Veselie trvalo dokiaľ neboli krstiny, potom zase sa oslavovali tie a tak sa žilo vtedy na hrade a v pánskych kúriách. Také boli zvyky, poddaní si ani neuvedomil, že to môže byť inak. Díval sa na pánov ako na nadľudí, klonil sa pred nimi až po zem a poslúchal. Čo sa dalo vtedy iné robiť, za každý priestupok bola hladomorňa, smrť, lámanie v kolese, dereš atď.

Keď si uvedomíme, že tieto dodávky dorábal len ručne na tých močiaroch, nevykultivovaných poliach, motykou, vlastnými silami a keď si uvedomíme, že tieto dodávky museli plniť 265 roľníckych rodín a 100 bezroľníckych rodín, uznáme, že to bolo na nich primnoho. Okrem toho usadlosti platili na zámok spolu 864 florenov. (nemožno floreny teraz prepočítať na našu menu, lebo nevieme, koľko vtedy mohol zarobiť dobrý robotník za deň). V roku 1589 v údolí Rajčanky bolo 7605 duší, avšak je možné, že spolu s úradníkmi panstva, so zemanmi, bývajúcimi v okolitých dedinách, lietavskou vojenskou posádkou Slováci, Česi, Poliaci úhrnom 285 vojakov, a ostatnými, súpisu nepodliehajúcimi osobami, počet obyvateľov celého lietavského kraja vykazoval okolo 8000 duší. Z toho všetkého je vidieť, že niet divu, že sa poddaní pod neznesiteľnou ťarchou rôznych povinností aj vzbúрили.

Po smrti Juraja Thurzu viedla lietavský majetok vdova Alžbeta Czoborová. Keď aj tá zomrela 1626 majetok prevzali jej dcéry. Na majetok sa hlásili Jurajove dcéry, zaťovia, dcéry s manželmi. Nastali súdne spory. Lietavské panstvo na základe dedičných pomerov z vlastníckeho stanoviska rozpadlo sa na štyri hlavné časti:

- 1.) Prvú štvrtinu mal Juraj Thurzo, po jeho smrti jeho jediný syn Emerich, ktorý mladý zomrel, po jeho smrti Jurajove dcéry a ich potomstvo.
- 2.) Druhú štvrtinu mala sestra Juraja Anna, vydatá za Jurajom Prényim a jej potomstvo.

- 3.) Tretiu štvrtinu mala druhá sestra Jurajova Katarína, vydatá za Gabrielom Révayom a jej potomstvo.
- 4.) Štvrtú štvrtinu mala tretia sestra Uršula, vydatá za Františkom Chyczym, po ktorej dedila jej dcéra Zuzana, manželka Jána Lengyela.

Rajecké Teplice boli medzi uvedených potomkov rozdelené v roku 1635. Originál tejto del'by sa nachádza teraz v Štátnom archíve Bytča v latinskom jazyku. Jeho doslovný preklad je tento:

„My Pavol Maytheny – Motesiczky, vicišpán, dvorský slúžny a prisažný prísediaci trenčianskej stolice dávam vám vedieť, že my utorok, pred nedeľou Rogationum (nedeľa, kedy vychádzali z kostola v procesii posviacať oziminy) počas zasadania našej sédrie v meste Trenčín, na obvyklom mieste chceme, aby sme pred naším tribunálom urobili právne rozriešenie sporných stránok. Vtedy urodzený (egregii) Ján Beniczky, dvorský a František Stawniczky, prisažný, vstali spomedzi iných a predložili postup delenia. Rozdelili medzi doluspomenuté stránky. Títo dvaja pod prísahou referovali beh jednania, ako ho predpisuje všeobecný dekrét. V roku 1635, 3.apríla ja Ján Beniczky, dvorský a František Stawniczky, dvorskí prisažní trenčianskej stolice dávame vám vedieť, že na prosbu a želanie osvieteného pána Gašpara Illésházy, večitého hlavného išpána trenčianskej a liptovskej stolice, Oravskej stolice, hlavného išpána atď. atď., riaditeľ majetkov osvietenej rodiny Thurzovskej a tiež urodzený (spektabili) a veľkomožný (magnifici) pán František Révay, hlavný a večitý išpán turčianskej stolice, okrem toho veľmi šľachetnej (generosse) Zuzany Ghycy, manželky pána Jána Lengyela de Thoty, ako majitelia hradu Lietava v stolici trenčianskej sa nachádzajúci, kde osobne sa dostavil Michal Stawniczky, splnomocnenec grófa Gašpara Illesházy, Vissnowky, ako splnomocnenec horespomenutého Františka Révaya a správcu majetkov hradu Lietava s napísaným splnomocnením pán Ján Lengyel, ktorý sa osobne dostavil, aby sme rozhodli podľa nám danej plnej moci, urobili sme takéto delenie medzi stránkami:

Za prvé: Hostinec (krčma), dom, kde sa zhromažďoval ľud ku spoločnej besiedke, horemenovanému grófovi Gašparovi Illesházymu s príbuznými. Jej výsosti vznešeného pána potomkov na tomto majetku zainteresovaných.

Za druhé: Menší kus z kúpeľných budov, a síce tú čiastku, ktorá je pri hornom kúpeľi spolu so spoločenskou miestnosťou patrí horespomínanej panej Zuzane Ghyczy.

Za tretie: Budovu, už dosť nahnitú, horemenovanému Frant. Révayovi.

Kúpeľ – bazén mal malý priestor, nedal sa deliť, ten zostal spoločným majetkom všetkých spomínaných majiteľov. Miestnosť na odpočívanie dajú majitelia spoločne opraviť.

Stránky si podali ruky a dali súhlas, že to, na čom sa teraz dohodli, aj zadržia. Ten, ktorý by tento záväzok nesplnil, zaplatí penále 100 zlatých. Polovica z týchto peňazí prípadne dvorskému prísaznému a druhá polovica pánovi vicišpánovi. Prozapláteniu nemožno v žiadnom prípade protestovať. Na žiadosť vyinkasovať – exekvovať. Keď to stránky prijali, náš dvorský a prísazný, náš dokument, obsahujúci túto reláciu stránkam vydal, tým stránkam, ktoré potrebujú v budúcnosti pre chránenie svojho práva, ako to všeobecná justícia vydala. V roku 1635 dňa.....(pri odpise z originálu nebolo možné prečítať, preto sa neuvádza, len bodkuje.)

Podpísaný:

Paulus Maytheny, alias Motesiczky.
V.C. Joanne Beniczky, dvorský,
Nicolaus.....dvorský,
Andreas Rudnyansky, dvorský,
Mednasky, dvorský,
Stephanus Hrabowky, prísediaci,
Michael Bojniczky, prísediaci,
Samuel domaniczky, prísediaci,
František Miticzky, prísediaci.

Nastali aj náboženské boje. Barón Révay bol prísny katolík. Dediny, ktoré dostal venom obrátil hneď na katolícku vieru, napríklad Obec Stránske. Rodina Lengyelovcov darovala svoj štvrtý diel ostrihomskému arcibiskupovi Szelepcsénymu a ten ho dňa 24. apríla 1684 hneď daroval žilinským jezuitom na založenie rezidencie jezuitov. Jezuiti prišli do Žiliny r. 1673. Jezuiti takto prišli do vlastníctva kúpeľov Rajecké Teplice v 1/4. Historický doklad o tomto: Acta Jesuitorum Solnesium, fasc.1 No 8, 10, 16, 38, 39, 48, 58, 62 -64, fasc. No 96. Ďalší doklad o tomto je: Slov. pohľady 1884, str. 443 a A zsolnai közepiskolák története.- Vágvölgyi Lapok 1881.

Gróf Esterházy horlivo pokatolíčuje Žilinu, ktorá vošla do jeho vlastníctva, jezuiti, františkáni (prišli do Žiliny 1704), katolícky páni mu v tom pomáhajú. Gróf Erdödy ide proti evanjelikom prísne. Evanjelici zo Žiliny utekajú do Bytčicea do Súľova. Do obcí v Rajeckej doline sú nasadení katolícky kňazi, kde to nešlo po dobrom, šlo to násilím (brachio militari ad recipiendum cuclum compulso) slovensky to znamená, že bol vojenskou mocou odohnaný, ako to bolo vo Frývalde (teraz Rajeckej Lesnej). V roku 1685 bolo v Žiline 378 katolíkov a 2304 evanjelikov.

Dňa 21.marca 1774 bola napísaná zápisnica pod predsedníctvom Ladislav Köszeghyho, podžupana trenčianskej stolice, ktorú podpísali aj Imrich Turczányi, prefekt oravského a lietavského panstva, Jozef Borcsicky, fiškus kniežat'a Esterházyho a grófa Pavla Balassu. Žigmund Kelecsényi, plnomocník baróna Jána Mednyanszkeho, Ignás Majthényi, fiškus grófa Gabriela Ujfalussyho, Štefan Ugronovich, kompossessor, Gašpar Baross, podslužný stolice trenčianskej a Karol Maršovský, boženík trenčianskej stolice, svedčí o tom, že hora pri kúpeli Rajecké Teplice ležiaca „Mrchová“ bola prepustená hosťom, teda pridelená kúpeľom, Táto zápisnica bola napísaná v Rajci.

Dcéry Juraja Thurzu a Alžbety Czoborovej ako dedičky panstva založili rodinný kopossessorát. Hoci lietavské panstvo sa medzi príslušníkmi jeho dedičných držiteľov rozdelilo, niektoré práva a dôchodky predsa zostali spoločné a museli byť jednotnou správou manipulované, taký bol Lietavský

hrad a také boli aj kúpele Rajecké Teplice, ako celej rodine patriace liečivé kúpele. Za spravujúceho direktora tohto komposesorátu a Rajeckých Teplic bol zvolený:

- 1.) Gašpar Illésházy od 1626 do roku 1649,
- 2.) Štefan Thököly , ale ten odovzdal hneď právomoc Gabrielovi Illésházymu 1950 – 1952,
- 3.) Štefan Thököly 1953–1669, stál na čele i celého panstva,
- 4.) Mikuláš Draškovič 1670-673,
- 5.) Juraj Illésházy 1674-1676,
- 6.) Juraj Erdödy st. 1677-1713,
- 7.) Juraj Erdödy ml. 1614-1658,
- 8.) Uhorsko-kráľovský erár 1759-1782,
- 9.) Mikuláš Esterházy 1783-1792
- 10.) František Zichy 1793-1861 a konečne ako posledný direktor nasledoval
- 11.) Edmund Zichy 1862-1873.

Roku 1793 kúpele pozostávali už z kúpeľného domu, v ktorom vrelo žriedlo teplej vody zospodu a z bokov asi na dva palce. Kúpele boli vtedy rozdelené na tri bazény: pánsky s dvoma triedami a ľudový (sedliacky).

Pri kúpeli bola postavená budova so 14 posteľami pre hostí, miestnosť pre ránehojiča a obďaleč prístrešie, aby sa hostia mali v prípade zlého počasia kde ukryť, Niekoľko krokov od tohto prístrešia vystavili veľkú budovu, ktorá okrem 14 úplne vystrojených izieb obsahovala veľkú kuchyňu, maštal' a vozáreň. Teplota žriedel mala 89 stupňov Fahrenheita .

Podľa súčasnej monografie dr. Amadeusom Kelinom, riadnym fyzikusom Turčianskej stolice napísanej v r.1793 používali kúpele chorí s týmito chorobami: stav po porážke, lámbka, pedagra, zápcha, kameň a ženské choroby. Menovaný fyzikus udáva, že istý starší pán, ktorý dlho trpel na pedagru, navštívil viac kúpeľov. Odhodlal sa použiť aj kúpele v Rajeckých Tepliciach. Po piatich kúpeľoch celkom ozdravel. Ďalej prišiel do liečby i pacient zo Sliezka, porazený na pravé rameno a nohu. Za 6 týždňov cítil najväčšiu bolesť, tá pomaly mizla a nemocný celkom ozdravel. Ku spomenutej monografii je pripojený aj obraz Rajeckých Teplic a z neho vidno, že táto pusta v roku 1793 pozostávala už z nového kúpeľného domu, z voziarne, z jednej samostatne

stojacej veľkej kuchyne, z veľkého nového hostinca, za malého hostinca, zo starého kúpeľa, z majera a papierne.

Keďže sa dedičia o dôchodky stále medzi sebou škriepili a úradníctvo pri spoločne manipulovaných drobných parcelách i úžitkoch s každoročným delením dôchodkov malo veľa nepríjemností a nepomerne mnoho práce, majitelia sa napokon uzniesli i Rajecké Teplice i veľkostatok predat'. Tak sa stalo, že spoločné panstvo v roku 1873 likvidovali, každá rodinná vetva rozparcelovala svoje podielové časti medzi jednotlivých členov svojho príbuzenstva, mnohé parcely a objekty sa aj odpredali. Naj väčšiu čiastku bývalého hradného majetku, jeho lesné komplexy odkúpil drevokupec barón Leopold Popper. Od Poppera toto pánstvo lesného hospodárstva prešlo na nemeckého grófa Františka Bellestréma, od neho zas, ako čistý lesný veľkostatok, prešlo na drevársku firmu Akciovú spoločnosť pre zužitkovanie dreva v Čadci, ktorá po likvidácii svojich obchodov a majetkov r. 1937 odstúpila ho novej drevárskej spoločnosti zvanej „Zelehos“. V roku 1946 stal sa majiteľom zvyškov bývalého lietavského hradného pánstva Československý štát.

Lesný komplex od hrebeňa skalky až po dolinu Dielnickú, patriacu obci Svinná, patrí od 21.3.1774 do komplexu kúpeľov Rajecké Teplice. Do komplexu patrí Žliabková, Prostredná, Mrchová, Borg, Za úhradom a Lakomá. Lesy v Malej Fatre boli po I. svetovej vojne grófovi Ballestrémovi odobrané, ponechané mu boli ešte doliny Turie, Medzihorská, Stranianska a Kuneradské polesie. Tam mal zámok. V roku 1946 i tieto lesy prešli do vlastníctva Československého štátu a v zámku sa umiestnil doliečovací ústav TEC. Od roku 1974 je v Kuneradskom zámku Rekreačné stredisko zväzu protifašistických bojovníkov.

Zápisnica zo 7.januára 1839 o Rajeckých Tepliciach je uvedená z časti v knihe slovenské pohľady ročník V. (1885) strana 452 odstavce 4 a zneje doslovná stať o tejto zápisnici takto:

„Podľa zápisnice r.1839 dňa 7.januára v Rajce držanej pánskej stolice vyplynulo do pánskej pokladnice r. 1838 v Rajecké Teplice od pánskeho (č.1) a honoratiorného (č.2) kúpeľa po 6 kr. od židovského (č.3) po 4 kr. a od ľudového (č.4)

kúpeľa po 1 kr. rátajúc od jedného kúpania: 157 zlatých 26 krajciarov viedenskej ceny, z čoho bolo kúpeľnému dozorcovi 50 zl. Platené, , ostatných 107 zl.26 kr.s tými 50 zlatými, ktoré boli utržené za drevo, pozostalé zo stavania konšťanského kostola, obrátené boli na zaopatrenie potrebných vodových rúr ku zvedeniu teplej vody z pozemku grófa Zayho do kúpeľa pánstva a na odstránenie steny medzi židovským a ľudovým kúpeľom a mešťanským kúpeľom. Vtedy uzavreté bolo, že akéhokoľvek stavu mešťanský človek nesmie sa kúpať v pánskom kúpeli a keďby dozorca toto predsa dovolil, tento má byť na 1 zlatý pokutovaný v prospech spoločnej pánskej pokladnice; toto nariadenie rozšírilo sa aj na ostatné kúpele tak v kúpeli honoratiorov (č.2) žiaden žid, v židovskom ale zase žiaden sedliak nesmie sa kúpať, a aby dozorca udržal tým väčší poriadok, z kúpeľnej mzdy od každých 100 zlatých má pod názvom solariuma dostať 25 zl. Kúpeľná mzda ustálila sa nasledovne: od kúpeľa č.1 na 3 kr., pod č.2 na 3 kr., pod č.3 na 3 kr. (konv.ceny) a od kúpeľa č.4 na 1 kr. (vied.ceny); do zápisnice vzaté bolo, že spolumajitelia lietavského pánstva, týchto úradníci a sluhovia, pánstva benefičiálni farári a týchto kapláni a všetci poddaní pánstva dľa svojho stavu v patričných kúpeľoch oslobodení sú od platenia kúpeľnej mzdy, ostatní sú povinní platiť; ani jeden spolumajiteľ nie je oprávnený vonkajšieho host'a od platenia mzdy oslobodiť, ani vtedy, keby patričný spolumajiteľ miesto svojho host'a chcel mzdu zaplatiť; dozorca bol povinný denník s peniazmi pánskemu dozorcovi každý mesiac odovzdať; v čase veľkej návštevy hostí, má byť voda každodenne vpustená, kúpele ale, menovite pánsky a mešťanský, každý deň radikálne vyčistené; s kúpeľným domom susedný a Thurzovskej linaje patriaci drevený dom, nielen preto, že nebol dostatočný prijať hostí lepšieho stavu, lebo mu to najpotrebnejšie chýbalo, ale preto, že v chodbe mal otvorené ohnište a tak ako celkom drevený a neomazaný na pád sa chýliaci bol Gašparovi Urbanovskému, fiškusovi Thurzovskej linaje zdarma navrhnutý.“

Lietavský komposesorát pred svojou likvidáciou 1873 neobnovoval budovy kúpeľov, nič nového do nich neinvestoval a tak kúpele zanedbanímupadali, až obecnstvo prestalo ich

navštevovať.

V roku 1839 boli kúpele rozdelené teda na pánske, honoraciorné, židovské, ľudové. Voda vrela v pánskom kúpeli a postupne prechádzala do ostatných kúpeľných oddelení.

Obrat vo vývine kúpeľov nastal až po roku 1880, keď mladý JUDr. Valér Smialovský rozhodol kúpele na dobrovoľnej súdnej licitácii, aby sa zrušením spoločného vlastníctva dala možnosť ich obnoviť.

Na licitácii, ktorá sa konala podľa spomenutého návrhu v roku 1882, kúpil ich dr. Smialovský so svojim strýkom Alojzom Pichlom aj s takzvaným „veľkým hostincom“ a výčapným právom, ktoré k nemu patrilo, za úhrnnú cenu 25.000 zlatých. Kúpili ich preto, že ležia v malebnom kraji v nadmorskej výške 420 m, že majú prednosti klimatického miesta a tak i budúcnosť.

Všetko to, čo urážalo krasocit odstránili, porúchané staré budovy zrúcali a nové vkusné postavili, založili park, zväčšili rybník, obnovili kúpeľný dom, papiereň pretvorili na parný kúpeľ, slovom celú tvárnosť tejto pustý natoľko pretvorili, že ona potom bola schopná vyhovieť návštevníkom každej triedy.

Noví majitelia odkúpili predovšetkým pozemky, ktorými boli kúpeľné budovy bezprostredne obkľúčené, aby tak zaistili možnosti ďalšieho nerušeného rozvoja kúpeľov. Okrem toho kúpili za 15.000 zlatých s kúpeľmi susediaci majetok statkára, krajinského poslanca Ľudovíta Pongráca et eadem Óvar a Sentmiklós a rozličné menšie stavebné pozemky. Keď spomíname tieto skutočnosti, ktoré majú pre Rajecké Teplice naozaj historický význam, musíme obdivovať mladého Šmialovského s akými peňažnými obeťami zachraňoval kúpele pri živote a dával predpoklady ich ďalšieho rozvoja. Najmä, keď uvažíme jeho húževnatosť a idealizmus, s akým zakladá so svojim spoločníkom hneď po licitácii a spomenutej príprave pod firmou Pichl a Šmialovský, ktorá hneď začala svoju činnosť.

Ako základný investičný kapitál vložili 55.000 zlatých rovnakým dielom.

Hneď po prevzatí kúpeľov dávajú sa noví majitelia

do adaptácie kúpeľného domu, aby sa kúpeľní hostia mohli prijímať.

Kúpeľný dom mal v tom čase tri bazény a to:

- 1.) Pánsky kúpeľ I. triedy
- 2.) meštiansky kúpeľ II. Triedy a
- 3.) sedliacky kúpeľ III. Triedy.

Po najnevyhnutnejších opravách otvára sa už v nasledujúcom roku kúpeľná sezóna (v r. 1883).

Aby kúpele v tejto sezóne obstáli, adaptovala sa jednoposchodová budova v blízkosti kúpeľného domu so 16 izbami pre hostí, ktorá dostala meno „Vila Gizela“, a stará papiereň na ihrisku terajšej Veľkej Fatry s deviatimi izbami v prízemí a šiestimi na poschodí. Tento renovovaný dom dostal meno „Vila Štefánia“.

V prvej sezóne (1883) mali teda kúpele k dispozícii 31 izieb pre hostí, ktoré však čo do komfortu a pohodlia celkom nezodpovedali, iba že tvorili nevyhnutný predpoklad prevádzky.

Zvesť o otvorení renovovaných kúpeľov, ktoré svoje dobré meno mali už prv, sa veľmi rýchlo rozniesla po celej vtedajšej Trenčianskej stolice, preto prvá sezóna mala veľmi uspokojivý priebeh, ktorý dával veľké nádeje do budúcnosti. Všetky izby boli kúpeľnými hosťami obsadené a okrem toho bola veľmi početná návšteva zo Žiliny a okolia.

V tejto prvej sezóne pôsobil v Rajeckých Tepliciach ako kúpeľný lekár MUDr. Eduard Telek z Rajca.

Priaznivá bilancia prvej kúpeľnej sezóny povzbudila podnikateľov do ďalších krokov na povznesení kúpeľov.

Keďže kapitál bol prvými investíciami vyčerpaný, museli podnikatelia hradiť výdavky spojené s ďalším vybudovaním kúpeľov úverom.

Prvú hypotečnú pôžičku v sume 15.000 zlatých dostali od Žilinskej vzájomnej pomocnice na 7 a $\frac{3}{4}$ % úrok. Za tieto peniaze pristavili ku kúpeľnému domu budovu s 15-mi hosťovskými izbami, štyrmi vaňovými kúpeľmi a kotlom na zohrievanie termálnej vody pre vane. Túto prístavbu projektoval a v rokoch 1884 a 1885 vystaval viedenský mestský staviteľ Karol Pichl, brat spolumajiteľa kúpeľov Alojza Pichla.

V rokoch 1886-87 dochádza k prestavbe kúpeľných bazénov a „veľkého hostinca“.

Bazény I. a II. triedy spojili sa v jeden veľký bazén I. triedy, v ktorom sa zariadili aj štyri menšie rodinné oddiely. Starý bazén III. triedy premenil sa na sedliacky bazén II. triedy.

Maštale vo dvore veľkého hostinca prestavali na dve priestorné jedálne, na prednej frontovej strane postavili niekoľko izieb pre hostí, na poschodí zasklenú verandu a na zadnej strane budovy kursalón.

Rozvoj kúpeľov pokračuje roku 1886 postavením novej poschodovej vily „Resurekcia“, v parku naproti kúpeľnému domu s 8 izbami pre hostí.

Pretože veľký hostinec bol otvorený len cez letnú sezónu, postavili pri ceste drevenú krčmu.

V sezóne 1889 navštívil Rajecké Teplice na spiatocnej ceste z Tatier: zástupca najvyššieho protektora Červeného kríža, cisára kráľa Františka Jozefa I. jeho brat, arciknieža Karol Ľudvík so svojou manželkou, arcikňažnou Máriou Teréziou (nie panovníčku kráľovnú, tá bola vtedy už 109 rokov v hrobe).

Na prijatie tejto vysokej návštevy vysokých hostí, ktorá trvala dňa 7. septembra od 10. do 16. hodiny, bola u arcikniežaťa Karola Ľudvíka a jeho manželky veľká recepcia, na ktorú prišli zástupcovia všetkých šľachtických rodín zo stolice Trenčianskej, Nitrianskej, Turca, Oravy a Liptova, ktorí prišli privítať arcikniežací pár. Predbehávali sa jeden pred druhým, ukláňali sa hlboko, bozkávali ruky, náhlili si obsadiť miesta jeden prv ako druhý, aby sa dostal čím bližšie sedieť k tomuto kniežaciemu páru.

O 14. hodine bolo v kursalóne déjeuné (hostina) pre 24 osôb, pozvaných hlavným maršalom Pejacewičom, na ktorom sa arcikniežatá zúčastnili ako hostitelia.

Aký ďalekosiahly význam mala pre Rajecké Teplice táto návšteva, bolo badať v nasledujúcich sezónach, keď sa

Rajecké Teplice stali zhromaždišťom vysokej aristokracie z Rakúska a Uhorska. Okrem šľachty schádzali sa tu v hojnom počte aj vysokí vojenský hodnostári a iné významné osobnosti.

Aby sa kúpele mohli podľa potreby ďalej vyvíjať a rozširovať, t. j. aby sa mohlo čo najintenzívnejšie pokračovať v ich budovaní, ako to potreba vyžadovala, bolo treba zadovážiť ďalší investičný kapitál. Aby sa novému úveru dal obchodnoprávny podklad, založili majitelia Pichl a Šmialovský r. 1889 účastinnú spoločnosť. Vydali 240 prioritných účastín v nominálnej hodnote 500 zl. Za jednu účastinu, spolu 120 000 zlatých a 160 kmeňových tiež po 500 zl., spolu 80 000 zl., čím sa na ďalšie budovanie kúpeľov mala zadovážiť suma 200 000 zlatých.

Ako pozoruhodnú skutočnosť treba zaznačiť, že pri úpise prioritných účastín dostalo sa do cudzích rúk iba niečo za vyše 8 00 zlatých, kým ostatná čiastka prioritných účastín, ako aj celá suma kmeňových účastín, ostala v rukách zakladateľov Alojza Pichla, dr. Šmialovského a ich príbuzných. Neskôr sa kmeňové účastiny zrušili a ostali v platnosti iba prioritné.

Z uvedeného je jasné, že v skutočnosti išlo len o rodinnú účastinnú spoločnosť, ktorá bola aj naďalej odkázaná na cudzí úver.

Kúpeľná účastinná spoločnosť kúpila roku 1894 majetok, ktorý ležal na teritóriu kúpeľov a ktorý patrilo predtým postupne Mikulášovi a Quidovi Pongrácovi, Jakubovi Neuwirthovi a Eliášovi Eichenbaumovi. Majetok tvoril s poľnohospodárstvom a lesmi vlastne hlavný diel kúpeľných pozemkov. Touto kúpou dostalo sa skoro celé teritórium katastrálneho chotára Rajeckých Teplíc v úhrnnom výmere 600 uhorských jutár do majetku kúpeľov.

Roku 1895 dostala kúpeľná účastinná spoločnosť na nehnuteľnosti kúpeľov od sporiteľne v Nových zámkoch hypotečnú pôžičku 100 00 zlatých, z ktorých peňazí postavili studenododný liečebný ústav s vysokou vodnou nádržou a strojovým zariadením, hotel Agrarius, Agrarius dépanance a vilu Gambrinus (30+20+4 izby).

Okrem týchto investícií boli vypracované nové

projekty na rekonštrukciu kúpeľov, k uskutočneniu týchto však pre nedostatok kapitálu nedošlo.

Roku 1896 zúčastňujú sa Rajecké Teplice na výstave v Budapešti veľkým obrazom akademického maliara Lineka, ktorý znázorňoval pohľad na kúpele.

Roku 1897 za spolupráce banského komisára Stempla z Banskej Bystrice vypracoval elaboráto zákonnej ochrane liečivých prameňov na 1 km a vonkajší na 6 km. Podľa tohto elaborátu zakázal banský kapitanát v Banskej Bystrici vo vnútornom okruhu akékoľvek vrtý hlbšie ako 10 metrov bez jeho súhlasu.

Po dlhej námahe hlavného účastníara, krojinského poslanca a riaditeľa kúpeľov dr. Šmialovského začalo sa v jeseni 1898 so stavbou miestnej železnice Žilina-Rajec, ktorá bola dokončená nasledujúceho roku a daná do prevádzky 3. novembra 1899. Železničným spojením zväčšila sa značne návšteva kúpeľných hostí, ale podľa miestnych kúpeľných záznamov „.....kvalita kúpeľných hostí sa zhoršila....“ to znamenalo, že pokleslo percento spomedzi vysokej aristokracie.

Investície, ktoré si kúpeľný podnik vyžiadala a stále si vyžadoval, uhrádzali sa z pôžičiek a pôžičky nebolo možné riadne splácať, novozámocká sporiteľňa postavila kúpele pre zlé platenie splátok roku 1900 pod súdny sekvester. Pre zadlženie ohlasuje r. 1911 účastinná spoločnosť likvidáciu. Ako likvidátori boli menovaní: JUDr. Valér Šmialovský, po jeho smrti 1916 syn, Tibor Šmialovský, a r. 1918 švager Tibora Šmialovského, Vojtech badík. Takýto kritický stav trval až do roku 1925.

Vypuknutie svetovej vojny r. 1914 celkom rozháňa kúpeľných hostí. Návšteva kúpeľov znovu oživa až v rokoch 1917-1918.

Od roku 1918 boli kúpele v prenájme súkromníka Stočeka z Moravskej Ostravy. Rok 1918 odrezal kúpeľných hostí pred svetovej vojny z Poľska a Maďarska, Rakúska a nenahradil ich novými. Kúpele boli odkázané len na hostí z blízkeho okolia, Aristokracia väčšinou pouchodila do Maďarska, Rakúska, Nemecka, naši ľudia po vojne biedni, bez práce, kúpele

veľmi málo navštevovali a tých pár majiteľov fabrík, ktorí ešte kúpele navštevovali, nestačili kryť výlohy ani zďaleka. Kúpele upadajú, prežívajú najväčšiu krízu, z ktorej sa prebrali až vtedy, keď v roku 1925 prichádza do Rajeckých Teplíc bohatá firma Revírna bratská pokladnica z Moravskej Ostravy a kúpele so všetkým i s pozemkami kúpila.

Finančne silný ústav mení od základu tvárnosť kúpeľov. Pôvodnú kúpeľnú budovu a veľký hostinec likviduje. Rekonštrukčnému plánu padajú za obeť aj vily, ktoré stáli v kúpeľnom parku. Žriedla, ktoré zásobovali staré kúpele (pre neodborné zachytenie a znehodnotenie povrchovou vodou), sa tiež likvidujú a desiatimi sondami zaistí sa sedem činných žriedel pre nové kúpele. Roku 1830 sa začína stavba dnešnej kúpeľnej budovy a liečebného ústavu. Moderná kúpeľná budova s dvoma veľkými bazénmi, vaňovým oddelením, oddelenie pre liečenie bahnom, inhalačným oddelením a moderne vybavením oddelením pre fyzikálnu terapiu, ako aj stavba mohutného liečebného domu pre poistencov moravskoostravskej Revírnej bratskej pokladnice, odovzdáva sa do prevádzky roku 1932 . Okrem toho umožnila sa stavba dvoch moderných hotelov, Veľkej a Malej Fatry, ktoré postavila Národná banka v rokoch 1935-37. V hoteli Veľká Fatra bol do roku 1939 uložený zlatý poklad I. ČSR v miestnosti pri vinárni. V roku 1939 bol odvezený do Čiech, odtiaľ časť pokladu bol odvezený do USA.

Za éry Revírnej bratskej pokladnice dostali kúpele v Rajeckých Tepliciach dnešnú podobu. Cesta na Rajec pred terajším Miestnym národným výborom bola len štrkom vysypaná a do kopca. Revírna bratská pokladnica dala vršok skopať vydláždiť kockami a cez Teplice dala cestu vyasfaltovať. Priekopy po krajoch ešte zostali.

Po marcovom prevrate v roku 1939, dňa 20.októbra 1940 kúpele prevzala robotnícka sociálna poisťovňa, v roku 1953 ich zase prebrala Správa kúpeľov sanatórií a zotavovní ROH a od roku 1957 patria do zväzku Štátnych kúpeľov a žriedel na Slovensku.

Rajecké Teplice majú veľkú budúcnosť, ktorá im plným právom prináleží. Moderné kúpele, krásne okolie, privolávajú veľkú návštevnosť hostí. Po II. svetovej vojne tieto

kúpele vošli do služieb pracujúceho ľudu bez rozdielu spoločenského postavenia a bez rozdielu majetkových pomerov.

Dnes stretneme v Rajeckých Tepliciach ministra, politického pracovníka, povereníka, robotníka, ľudí od všadiaľ a zo všetkých zamestnaní. A tak to má byť, lebo voda z liečivých žriedel vyviera pre každého.

Geologické poznatky o termálnych žriedlách v Rajeckých Tepliciach.

Podľa vedeckých predpokladov vzniklo bohatstvo minerálnych žriedel v karpatskej oblasti za dozvukov treťohornej vulkanickej činnosti. Aj početné minerálne pramene (kyselky) na území Slovenska viažu sa svojím vznikom na treťohornú dobu.

Pramene, ktoré vyvierajú horúce, vznikajú podľa novej teórie tak, že pary zohriate magmatom, pri styku s chladnejšími vrstvami sa zrážajú. V normálnych okolnostiach, zostávajú množstvá vody pod nepriepustnými masívmi hornín. Iba tam, kde prírodné katastrofy porušili nepriepustné masy, dostávajú sa horúce vody aj na povrch zeme.

Preto nachádzame horúce pramene zväčša iba v krajinách sopečných alebo v miestach, kde pre niekdajšiu sopečnú činnosť alebo iné katastrofy nastali prepady, hlboké zlomy v zemskej kôre, alebo kde bola súvislosť nepriepustných vrstiev nejakým spôsobom porušená.

Takto vzniknulé vody patria do takzvanej juvenilnej čiže hlbínnej sústavy. Podľa mienky geológov, sú hlbinného pôvodu všetky pramene, ktorých teplota prevyšuje 30°C.

V najbližšom okolí Rajeckých Teplíc je niekoľko tektonických zlomov, ktoré porušujú súdržnosť hornín. Na okraji týchto zlomov sú hlavné žriedla Rajeckých Teplíc. Týmto zlomom sa však hlbinné teplé vody nedostávajú priamo na povrch zeme, ale presakujú najprv do veľkej pod zemnej nádrže, rozloženej pod aluviálnymi naplaveninami rieky Rajčanky a Kuneradky (8m pod povrchom zeme) a iba z nej si priepustnými vrstvami nánosov prerýli cestu na zemský povrch.

V knihe Slovensko 2-Príroda na strane 358, vydané Obzorom Bratislava 1972 geológovia uvádzajú, že infiltračná oblasť, ktorá napája vodnú nádrž a tlačí teplú vodu na povrch, leží na svahoch Veľkej lúky v Malej Fatre.

V starších časoch (do roku 1928) stála kúpeľná budova nad prirodzene vyvierajúcimi žriedlami, ktoré neboli nijako odborne zachytené, iba celkom primitívne, Prístup povrchovej

vody z Rajčanky nebol nijako zamedzený o čom svedčia údaje, podľa ktorých pri klesaní hladiny Rajčanky, klesala aj výdatnosť prameňov v bazénoch starého kúpalíšť'a. Keď hladina rieky stúpala, stúpala aj hladina v bazénoch.

Podľa posudku dr. Bélu Szilárda z parížskej univerzity 31.8.19910 boli hodnoty žriedel Vo vtedajšej kúpeľnej budove takého:

Žriedlo v bazéne I.tr.35°C, za hodinu 10m³ vody,

Žriedlo v bazéne II.tr.32,5 °C, za hodinu 5m³ vody,

Druhé žriedlo v bazéne II.tr.38,2 °C, merané na dne, ale

výdatnosť tohto žriedla bola veľmi malá, znižovala sa neodborným zachytením.

Dr. Szilárd zistil tiež rádioaktivitu žriedel 0,3 vo vode a 0,25 v plyne.

V rokoch 1926-1930 dala revírna bratská moravskoostravská pokladnica navštívať 10 sond a niekoľko z nich vystužiť potrubím, aby sa spodná voda, uložená v dolomite, nemiešala s povrchovou vodou, presakujúcou cez priepustnú vrstvu aluviálnych nánosov. Tieto vrty do veľkého podzemného bazénu vykonali od 10 do 33,5m. Tri z nich zahádzali a ostatných sedem je dnes v činnosti. Žriedla na mieste starej kúpeľnej budovy zahádzali.

V roku 1942 začala sa práca so stavbou výstavby termálneho kúpalíšť'a. Pre toto kúpalisko bolo treba mnoho termálnej vody, preto už 15.decembra 1941 začalo sa s hľadaním vo veľkom rozsahu teplejšie žriedla. V súvislosti s týmto hľadaním bolo osadených 11 sond na pozorovanie vodných hladín. Sondy boli navŕtané od 7 do 11 metrov. Teplota týchto pomocných sond má 37 °C.

Výskumné práce sa konali pod vedením geológa profesora Dimitrija Andrusova a štátneho hydrológa.

Už z doterajších výsledkov, získaných pri zarážaní Mannesmannových trubíc, možno uviesť skoro presnú rozlohu celého termálneho zdroja. Dosahuje 500 x 500m.

O veľkej rozlohe tohto podzemného jazera nebolo možné doteraz sa presne presvedčiť, lebo v značnej časti vonkajšieho ochranného rajónu je dolomit, ktorý možno preraziť len vrtmi. Tieto vrty vyžadujú však pomerne veľký náklad a

museli by sa vykonať na miestach, kde by sa dali ťažko použiť. Uspokojujeme sa preto a odhadom, ktorý je tu už uvedený a zistený podľa vykonaných hlbinných sond po okraji vonkajšieho rajónu termálneho zdroja. Pri zarážaní trubíc po vonkajšom rajóne narazilo sa všade na teplú vodu, tlačенú veľkou silou podzemných plynov CO₂, (kyslíčnik uhličitý).

Pri hlbinnom vrte na zásobovanie termálneho kúpaliska namerali maximálnu teplotu až 41°C.

Analýza (rozklad) minerálnej vody zo žriedla Čestmír, prevedenej Štátnym geologickým ústavom v Prahe zistila toto zloženie:

Teplota vyvierajúcej vody 39,1 °C.

1kg obsahuje:

dusičnan draselný (KNO ₃).....	0,005561	gramov
chlorid draselný (KCl).....	0,002393	gramov
síran draselný (K ₂ SO ₄).....	0,01436	gramov
síran sodný (Na ₂ SO ₄).....	0,04237	gramov
síran vápenatý (CaSO ₄).....	0,03695	gramov
kyslý uhličitan vápenatý (Ca(HCO ₃) ₂).....	0,4116	gramov
kyslý uhličitan strontnatý (Sr(HCO ₃) ₂).....	0,000671	gramov
kyslý uhličitan horečnatý (Mg(HCO ₃) ₂).....	0,2944	gramov
kyslý uhličitan železnatý (Fe(HCO ₃) ₂).....	0,0004	gramov
kyslý fosforečnan hlinitý (Al ₂ (HPO ₄) ₃).....	0,000028	gramov
síran hlinitý (Al ₂ (SO ₄) ₃).....	0,002891	gramov
kyselinu kremičitú (H ₂ SiO ₃).....	0,02085	gramov
voľný kyslíčnik uhličitý (CO ₂).....	0,146	gramov

	0,9785	gramov

V stopách sa vyskytujú ióny, lithia, mangánu a jódu. Termálna voda z kúpeľného rajónu do termálneho kúpaliska, vystavaného v rokoch 1942-43 bola vedená dreveným potrubím. Toto potrubie po 20 rokoch trvania zhnulo a zasypalo sa. V roku 1959 bolo potrubie vymenené kameninovým potrubím.

Geograficko-geologická charakteristika Rajeckých Teplíc a okolia.

Rajecká kotlina a rovnako ako celá sústava považských kotlín je tektonického pôvodu, jej vznik bol podmienený vytvorením hlbokého koryta veľvrásmi vrchotvornej činnosti. Od susednej turčianskej kotliny je oddelená masívom Malej Fatry. Malá Fatra tvorí pásмо vrchov zaokrúhlene 50 km dlhé, začínajúc na severnom okraji Malým Rozsutcom (1226) a končiac na južnom cípe Reváňom (1205m). Jadro Fatry je kryštálické a tvoria ho najmä žula, rula a svor. Častý výskyt zemetrasení, ktorých centrum býva vrch Minčol, potvrdzujú záznamy o zemetraseniach v tejto oblasti už 15.storočí, K veľmi silnému otrasu zeme došlo v roku 1620. Ďalšie mocné otrasy zaznamenali v roku 1798 a 1826. K najväčšiemu zemetrasenie však došlo 15.januára 1858. Najmocnejšie otrasy zasiahli obce Višňové, Rosinu a Žilinu. V Stránskom z kameňa vystavaný kostol sv. Heleny bol otrasmi pukliny vyplnené murivom a vápennou maltou. Drevené domky, ani nie maltou omietnuté, len machom upchaté nepocítili poruchy a zlomy. Len sväté obrázky zavesené na stenách sa rozkolísali.

Od Považia oddeľuje Rajeckú dolinu Strážovská hornatina o ktorú sa Rajecké Teplice opierajú. Skupina Skalky, dvíhajúce sa do výšky 800m tvorí chrbát od západu a severozápadu a tak kúpele chráni od studených severných vetrov. Skalky sú bohato členené skalné útvary, ktorým ľudská fantázia dala rôzne názvy: mačka, strážca, organy, dáma v krinolíne, nad Hrádkom pri Turí je Turek s fezom, nad kúpaliskom Rajecké Teplice je Cyril a Metodej.

Skalky sú vápencové zloženia. Na severnom svahu Skaliiek je lom, z ktorého cementáreň Lietavská lúčka berie vápenec k výrobe cementu.

Najstaršie dejiny okolia Rajeckých Teplíc.

Historikova hovorí: „Zdá sa, že približne až do roku 1200 pred našim letopočtom naše severné Slovensko nebolo osídlené, len údolie všetkých väčších riek a aj mnohých potokov. V jednej dedinke bývali pravdepodobne príslušníci iba jediného rodu.

Mŕtvych spaľovali. Spálené kosti a popol vsýpali do hlinených nádob a tie ukladali do zeme. Nad takýmto hrobom navŕšili mohyly širokú 4 až 100m a vysokú 1-2m. Takéto mohyly sa našli aj v Rajeckej doline, napríklad v Rosine, Bánovej, Hôrkach.

Mohutné pralesy oplývali bohatstvom zveri a boli lovišťom pravekého človeka, Dosiaľ nájdené pamiatky svedčia, že tu zašiel človek už v dobe medenej, ktorá sa datuje od roku 2000 do 1800 roku pred našim letopočtom. Svedčí o tom nález medeneho sekeromlatu v Strečne a nález medenej sekerky v Ďurčinej pri Rajci. /Vlastivedný zborník Žilinského kraja I. strana 10/.

Od roku 1200 pred našim letopočtom sa datuje osídlenie nášho kraja. Vtedy už viedla významná cesta údolím Rajčanky do Ponitria k Dunaju. Vtedy tu bývajúci ľud sa menoval „lužický“. Pestoval poľné plodiny a choval domáce zvieratá. Niektorí bádatelia vidia v tomto ľude predkov neskorších Slovanov. Vtedy vzniklo aj sídlisko na hradnom vrchu Lietava, no, zatiaľ nevieme, či ono bolo opevnené už v dobe lužickej, lebo pri stavbe historického hradu sa mohlo staršie opevnenie rozkopáť.

Dobu od 800 do 400 rokov pred našim letopočtom menujeme dobu „Halašadskou alebo železnou“. V tej dobe už sekery, motyky sa vyrábajú zo železa. Vznikajú menšie opevnenia, ktoré sa nazývajú „Hrádkami“. V okolí Rajeckých Teplíc boli takéto hrádky: Hrádok pri Turí. Západná časť hrádka bola zničená pri pálení vápna a kameňolomu. Pamiatky sa nachádzajú na oboch svahoch hrádka. Pri Veľkej Čiernej bol Hrádok Veľká Čierna.

Dobu od 400 rokov do začiatku nášho letopočtu nazývame dobou „laténskou alebo keltskou“. Nádobu vyrábali z hlíny, do ktorej miešali tuhu. Nádobu ozdobovali zvislými vrúbkami. Zlomky tejto keltskej keramiky sa našli aj v Rajeckej Lesnej, blízko osady Trstená. Kelti namiesto zámeny tovaru prví platili na terajšom Slovensku kovovými peniazmi. Najprv napodobovali grécke a potom rímske mince. Podobu rímskych peňazí majú mince kmeňa Eraviskov, bývajúcich v Akvinkume kolo Budína. Nález týchto mincí bol nájdený Rajeckej Lesnej v skale Vranín počtom 28 kusov. Kelti boli obratní obchodníci, ktorí s našimi krajinami obchodovali, ako kupci chodili starou obchodnou cestou z Nitry do Rajeckej doliny a ďalej do Poľska. Tieto mince boli razené v prvom storočí pred našim letopočtom.

Tieto strieborné mince kmeňa Eraviskov majú túto podobu:

Dobu od prvého roku až do 400 rokov nášho letopočtu menujeme dobou rímskou alebo dobou rímskeho vplyvu. Vtedy na južnom Slovensku bývali germánski Kvádi, s ktorými Rimania viedli časté vojny. V roku 179 boli Kvádi pri Trenčíne porazení a Rimania na pamiatku svojho víťazstva vytesali nápis do brala Trenčianskeho hradu.

Do 14. storočia rieka Rajčanka sa menovala Lietavka, od 14. storočia do doby asi 18. storočia menovala sa Žilinka a teraz sa menuje Rajčanka. Najstaršia cesta údolím Rajčanky bola ani nie okolo rieky, ale z Rajca na Jasenové – Zbyňov – Svinná – Bánova – Žilina. Okolo Rajčanky snáď boli močiare, ťažko schodné prechody cez rieku Rajčanky niekoľkokrát, bez mostov nemohla byť tak schodná ako táto horská. Na križovatke tejto cesty s cestou okolo potoka Lietava sa v obci Lietava oproti hradu Lietava nachádza sídlisko Majerské z doby rímskej. Na temene Farského vršku (pri Lietave), bolo z doby rímskej malé opevnenie, druhé na plošine pod temenom. Stopy z doby

rímskej sa nachádzajú v Lietave aj na hrebeni Hoľazeň, k sídliskám sa v Lietave radí ešte Urbanová, Sadená, Vradovna, Hradisko Dubník..

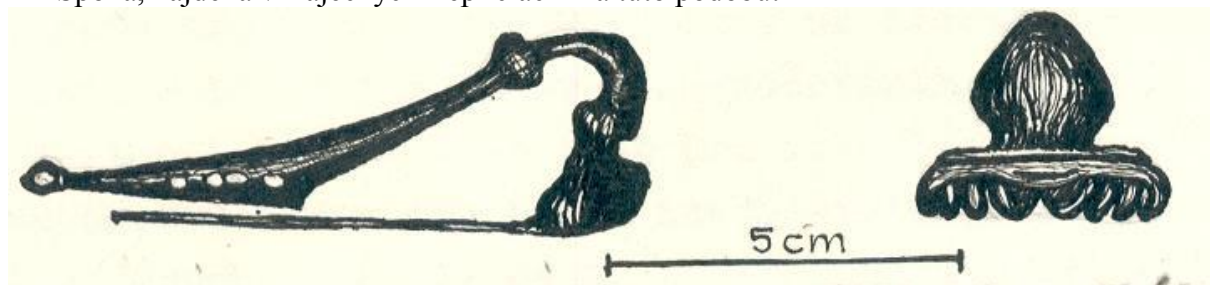
V rajeckých Tepliciach, na terase vrchu Skalky, rovno nad kúpaliskom, je výšinné sídlisko púchovskej kultúry (púchovská sa menuje tiež rímskou). Terén je mierne zvlnený. V strede terasy sú dve malé jaskynky (Prikryl L.: Priepastné jaskyne v Rajeckých Tepliciach.

Slovenský kras VI str. 71-76, tam je i mapka jaskýň.), pred menšou z nich je porušená kultúrna vrstva, hrubá asi 70cm. Vrstva je premiešaná množstvom uhľíkov, črepov, kostí a prepálených kameňov. Keramiku môžeme rozdeliť do niekoľkých skupín :

- 1.) Črepy z hrubšieho materiálu s prímiesou kamienkov, hnedej i čiernej farby, zdobené odtlačkami slamy, alebo bez výzdoby.
- 2.) Črepy tuhových nádob zvislými ryhami.
- 3.) Črepy z jemného materiálu, s vylešteným povrchom.

Najkrajším nálezom je bronzová spona: d 9cm, š. vinutia 3cm, š. lúčika 1,8 cm. Táto spona patrí k typu norických rímskych spôn a môžeme ju zaradiť na začiatok 1.storočia nášho letopočtu.

Spona, nájdená v Rajeckých Tepliciach má túto podobu:

K spomínaným už hrádkom a sídliskám pribúda staré výšinné sídlisko v obci Jasenové (v Raj.doline) v polohe Pod opevnenie doteraz neznámeho veku možno ho zaradiť do súčasnosti so sídliskom Pod Háj. Pri obci Hradná, okres Bytča, je tiež sídlisko s menom Háj.

Od roku 500 do 1200 nášho letopočtu menujeme dobou hradištnou. Zatiaľ ak nie je isté, že Slovania na našom území sídlia už od doby lužickej, je celkom isté, že tu už žijú len Slovania. Títo sa od iných národov odlišovali tým, že si stavali

na ochranu svojich krajov a sídlisk drevené hrady, vtedajšie pevnosti. Do väčších z nich sa v prípade nebezpečenstva mohlo uchýliť obyvateľstvo celého okolia i so svojimi stádami. Podľa budovania hradov, t.j. hradísk sa najstaršie bezpečné slovanské obdobie nazýva doba hradištná. Vtedy obyvatelia kládli najväčší dôraz na to, aby ich sídliská boli chránené prírodnou alebo umelými opevňovacími zásahmi. Príchod do Rajeckej doliny strážilo sídlisko Hrádok Veľká Čierna. Dominujúca výšina nad rozhraním kotliny Rajca a Žilina Žiar 1005m bola dobrou signalizačnou stanicou. Z jeho temena je dobrý výhľad do oboch kotlín. Zrejme ide i o signalizačnú stanicu, Kľak na vrch Žiar nad obcou Stránske a odtiaľ až do Divinky Považia VI., strana 78, vydané 1964).

Historik Andrej Kavuljak v knihe Lietava, vydanej v Martine 1948 píše toto:

„K lietavskému pôvodne patrilo celé územie, rozprestierajúce sa v úvodí niekdajšej rieky Lietava, dnes Rajčanka, o výmere asi 40 000ha. Pred postavením hradu celý tento kraj bol porastený pralesmi. Hrad založili na využitkovanie, obranu a spravovanie tohto kraja. Pralesy nedonášali úžitku, preto, ako v tie časy všeobecne na Slovensku, zaviedli ich klčovanie. Klčovaním lesov a odvodňovaním močiarov zaberalo sa postupne viac a viac zeme pre role, lúky a pastviny. Na pozemkoch, zaujatých pre poľné hospodárstvo, vznikali majere, pri majeroch vznikali osady roľníckeho a pastierskeho ľudu, poddaného k Lietavskému záymku. Najväčšia a snáď najstaršia osada bol Rajec. Osady, ktoré sa vyvinuli pod vplyvom kolonizačnej akcie zámockého pánstva boli tieto: Babkov, Bánová, Bitarová, Brezany, Bytčica, Černá, Čičmany, Ďurčiná, Fačkov, Frývald, Hôrky, Ilové, Jasenov, Kľáčany, Kanská, Kunerád, Lehota, Lietava, lúčka, Ovčiarsko, Podhorie, Poluvsie, Poruba, Porúbka, Rosina, Stráňava, Stránske, Strážov, Šuja, Svinná, Tridvory, Trnové, Turo, Višňové, Zbyňov. Bolo ich 35. Tieto osady nepatrili stále v plnom počte Lietave. V 16.storočí patrilo k nej len 22 osád. Hranice hradného územia na začiatku kolonizácie neboli presne ustálené.

Chotáre a chotárne časti niektorých dedín, najmä tých ktoré ležali na perifériách zámockého územia, boli predmetom stálych hraničných sporov, pri ktorých celé dediny alebo ich časti prechádzali spod správy lietavského pánstva pod správu susedných hradov, ako boli Strečno, Sklabina a iné.

Hospodársky život na území Lietavského hradu spočiatku vyjadroval sa len v obsadzovaní pozemkov a v klčovaní lesov, čo bolo automaticky spojené s kolonizáciou. Presné záznamy o postupe kolonizácie sa nezachovali. Premena lesnej pôdy na ornú vykonávala sa najprimitívnejším spôsobom. Zoťaté kmene lesného porastu, nakoľko sa nespracovali na stavebné drevo pre výstavbu príbytkov, pálili a ohňom ničili.

Horské pastviny, na ktorých bolo zavedené salašníctvo, majú svoju osobitnú topografickú nomenklatúru, podľa ktorej sa líšia od iných pastvín. Táto nomenklatúra vznikla z pospolitej reči valaského ľudu, ktoré cez mnohé veky chodil a brodil sa po tunajších kopcoch, horách a stráňach, teda tam, kde sa valasi túlili so stádami. Také hory, príhodné pre valaské zamestnanie boli napríklad na východnej strane lietavského kraja Veľká lúka, Kľak (pôvodne Kľag). Pomenovanie tejto hory vzniklo z pôvodného valaského slova „kľag“, hmota teľacieho žalúdka, potrebná na vyhotovenie valaského syra.

Na horských pastvinách pásol sa hlavne dobytok lesný, ktorého počet napr. roku 1604 bol 1700 kusov (ovce a kozy). Ostatný dobytok pásol sa okolo osád. V 17.storočí bolo už horského dobytku 4500 kusov.“

Archív Oravského zámku má ešte účty z roku 1539 a tieto účty dokazujú (fascikel 182, No 1-3), že šindle vyrábali sa ručne. Šindľom sa aj platilo pánstvu za užívanie pánskeho lesa alebo pasienku. Najzručnejší šindelári a drevári vôbec boli obyvatelia Frývaldu a Fačkova. Okrem šindela vyrábali z dreva ešte rozličné drevené náradie ako je uvedené v účtoch (po opustení Lietavského zámku 1770 preniesol sa archív do Oravského zámku) a to: riečice, žľaby, sane, kade do majerov a do zámkov Lietava, Strečno, misy, nádoby na med, vandlíky, korytá, varečky, lyžice, umývačky, džbery, krhly, vedrá a iné potrebné náradie.

Z dreva vyrábali aj drevené uhlie, potrebné v kováčskych dielňach.

Z divej zveriny a z domácich zvierat zobraté kožky vyrábali sa najprv domácky, ale časom sa toho ujali odborníci – remeselníci. Koželužné remeslo vyvinulo sa hlavne v Rajci, kde garbiari, remenáři a kožušníci pod kolektívnym menom „kožkáři“ mali svoj cech. V roku 1543 bol už v Rajci cech súkenníkov, v Žiline až v roku 1569. Výroba plátna bola od najdávnejších čias temer v každom dome.

Rozvoj Žiliny a jej okolia bol prerušený vpádom Tatarov v roku 1241. Tatari spustošili Žilinu a okolité dediny ohňom a ľudí mečom. Po ich náhlom odchode sa zničené a vypálené dedinky len veľmi ťažko a pomaly spamätovávali. Vpád Tatarov nezaznamenal pre nás iba to, že zničil obyvateľov a spálil dediny. Malo to ďalekosiahle následky hospodársko-spoločenské. Kráľ po vyprázdnení dedín pozval cudzincov kolonistov z Nemecka a títo vyplnili vyprázdnené naše obyvateľstvo. Nahrnuli sa do Nitrianskeho Pravna (do roku 1945 menovalo sa Nemecké Pravno), Gajdl'a (teraz Kľačno), Tužiny, Vríckeho. Tí sa v týchto dedinách udržali ako čistý Nemci až do roku 1945 ľudove nazývaní „handrbul'ci“ alebo „švábi“. Po II. svetovej vojne zarytí Nemci boli odoslaní späť do Nemecka, ako nebezpečný hitlerovský živel. Niekoľko Nemcov prišlo aj do Rajeckej Lesnej, Fačkova, Čičmian, Rajca, ale tí boli v menšine a splynuli s našimi slovenskými občanmi. Zoznam nemeckých mien prišlých do Rajeckej doliny uchováva sa v Archíve zámku oravského, fasc.182, No 1-5.

Najstaršie dediny v našom okolí ako Kamenná Poruba, Stránske a všetky podhorské osady vzdialené od hlavnej cesty Rajeckej doliny boli od tohto ničenia uchránené, boli schované za vŕškami, porastenými lesmi, obyvateľstvo bolo v horách, po pastvinách, Tatari za ten krátky čas nestačili zničiť i všetky odľahlé osady. Ešte do roku 1848 boli brehy okolo Rajčanky porastené stromami a cez Rajčanku sa prechádzalo len cez vodu brodmi. Od brodu ďalej viedla do týchto dedín len nebadaná úzka cestička. Most napríklad do Stránskeho cez Poluvsie bol vybudovaný len v roku 1942.

V roku 1431 bolo v Žiline a na okolí husitské vojsko.

V roku 1526 zaujali Turci skoro celé Uhorsko až po Nové Zámky a robili výpady až do nášho okolia. Niet na to priamych dokladov, avšak možno predpokladať, že menšie, zrejme jazdecké oddiely prebili sa až k Žiline. Pre toto tvrdenie svedčí názov honu Turky vo Višňovom, kde sa našla aj turecká nádoba (strieborná). I povest' o 300 Turkoch pobitých a pochovaných v Tepličke zdá sa dôkazom tohto tvrdenia.

Ťažký bol život kedysi. Tu útlak zemepánov, tu napádanie rôznymi zbojníkymi a vojenskými hordami. Uštvaný ľud ako divá zver, vháňala ho do hladu a biedy. K tomu prišla naň ešte ďalšia pliaga, proti ktorej bol bezmocný. V roku 1587 v novembri prišiel mor, aj v roku 1633. V roku 1679 zomrelo na mor len v Žiline 150 ľudí. Vtedy mestskí páni zišli sa ku košeľovskej studni na Frambore (za terajšou nemocnicou) a radili sa o zastavení morovej nákazy. Aby morovú nákazu zo Žiliny zahnali, obetovali vdovu Barboru Mlinárikovú rodenú Mikundovú, „ktorá muža vraj za života klamala a po jeho smrti nemravný život viedla“. Preto ju 24. novembra 1711 na smrť odsúdili a popravili. Poprava im ale nepomohla, lebo už v roku 1831 zomrelo 180 ľudí. Ako kosil mor ľudí na okolitých našich dedinách niet záznamov ani štatistík. Matrika fary Kinská vedie sa až od roku 1691, v archívoch tiež niet nikde o tom záznam. Vtedy, keď sa narodil človek bol narodený, keď zomrel pozostalí ho zakopali, tam končilo všetko, preto aj o morových ranách tam všetko hrobom končilo. V Stránskom však je jeden starý cintorín, o ktorom ústnym podaním sa zachovalo tvrdenie, že tam sa pochovávalo vtedy, keď bol v obci mor. Tak je to zapísané aj v kronike tejto najstaršej obce nášho okolia.

V roku 1693 prišli (3. augusta) mraky kobyliiek a veľkú časť úrody zničili. Ľud ich zaháňal rapkáčmi, krikom, zvonením, metlami a všemožným hrmotom.

V roku 1676 prechádzal cez Žilinu generál Kraffa s vojskom, smutne preslávený z prešovských jatiek.

V roku 1678 povstalecká armáda v počte 10.000 vojakov vedená Tökölym tiahla cez Žilinu údolím Rajčanky na Prievidzu.

V roku 1722 myši urobili takú škodu po poli, že sa musela popisovať. V roku 1787 bola taká zlá úroda, že sa zakázalo varenie piva a pálenie pálenky.

V roku 1848 prišli na naše územie povstalecké oddiely Jozefa Miloslava Hurbana a Ľudovíta Štúra. Dňa 10.I.1849 prechádzal jeden prúd tohto vojska cez Rajecké Teplice, Rajec do Nitrianskej doliny a Turca, druhý prúd cez Strečno do Turca. V Žiline a v Rajce zostali prejavy Hurbana a Štúra bez ohlasu, nik sa k nim nepripojil, lebo o nich sa tu umele šírili hrozné správy. Nazývali ich zástupom lotrov. (Výpis z Vlastivedného zborníka Žilinského kraja zv. I. strana 11 až 58.)

V roku 1871 začala premávať trať Košice-Bohumín,

V roku 1883 začala premávať trať Považská,

V roku 1899 začala premávať trať Žilina-Rajec,

V roku 1890 začala činnosť súkenky v Žiline,

V roku 1905 začala činnosť celulózka,

V roku 1901 začala činnosť cementáreň Liet.Lúčka.

V histórii Rajeckých Teplíc okrem dr. Šmialovského a Alojza Pichla o ktorých je reč inde, treba spomenúť ešte Ladislava Hausera, ktorý prišiel do Rajeckých Teplíc z Fačkova v roku 1907 ako nadlesný lesov baróna Poppera a potom u grófa Mikuláša Ballestréma. Pôvodne pochádzal z Poľska, z Lvova (vtedy Lemberk). Bol to veľmi energický a agilný muž. Dlhé roky spravoval Rajecké Teplice. Mal ich aj v prenajme a v roku 1919 nahovoril svojho zaťa Pongrácza, aby predal majetky vo Vadičove a odkúpili kúpeľný komplex Rajeckých Teplíc od Novozámockej banky. Podiel kúpeľného komplexu, ktorý mala v dražbe Tatra banka v Žiline, táto nechcela predat'. V roku 1925 odkúpila od všetkých spoločníkov kúpeľný komplex Rajecké Teplice Revírna bratská spoločnosť Moravská Ostrava. Tento bohatý podnik prebudoval Rajecké Teplice na moderné kúpeľné mesto.

Do doby Ladislava Hausera pričinením okolitých obcí a občanov spadá výstavba gotického kostolíka v roku 1909. Dňa 15. augusta 1909 bol vysvätený nitrianskym biskupom Battyányim. Priviezol sa na koči ťahaným dvoma pármí bielych koní. Prišiel z Nitry po ceste cez Nitrianske Pravno – Kľak – Fačkov – Rajec. Kostol vystaval stavitel' Mikoletta za 10.000 zlatých

V roku 1920 bol založený cintorín, lebo do roku 1920 Rajecké Teplice boli len osadou obce Kanská a na jej cintorín sa aj pochovávalo. Murovanú hrobku na cintoríne postavil Ladislav Hauser. Leží v nej on s manželkou, svokrou a synom Ďulom. V novom cintoríne bol prvý pochovaný 22 ročný Martin Sandanus v roku 1922.

Pred kostolom bol vystavaný z fondov príslušných 6 obcí pomník padlým z I. svetovej vojny. I tento pomník vystaval stavitel' Mikoletta. V roku 1923 odovzdal ho verejnosti vtedajší zástupca okresného náčelníka Jozef Smieško, hlavný komisár politickej správy.

Ladislav Hauser dal vybudovať z Kuneradu vodný splav na zvoz siahovice z Kuneradskej doliny až do Rajeckých Teplíc. Sklad siahovice zvezenej po splave bol na mieste pred starou školou, terajšou školskou jedálňou. Splav je teraz už zahádzaný, lebo na ňom je už výstavba obytných domov. Dal tiež

vybudovať rybníky na dochov pstruhov na miestach, kde je teraz bývalý mlyn Rudolfa Knošku.

Rudolf Knoško pôvodne zo Závodia - Žiliny, prešiel do Kuneradu, kde viedol poldruha roka obecný mlyn. V roku 1920 odkúpil od Hausera rybničný komplex na Kuneradke a vystaval tam mlyn. Mlyn bol v prevádzke až do zrušenia vodného práva a malých mlynov v roku 1949.

Za Ladislava Hausera sa vybuďovala v rokoch 1921-1922 regulácia Rajčanky od cestného mostu po železničný most zo strany kúpeľov. Ladislav Hauser zomrel v roku 1928.

Ďalej je nutné spomenúť i MUDr. Flamma, kúpeľného lekára, ktorý prišiel do Rajeckých Teplíc v roku 1903. Podľa mena zdá sa byť Francúz, ale občania, ktorí sa naň pamätajú tvrdia, že bol z Moravy, vedel dobre slovensky aj česky. Prvú ženu mal z Francie, kde študoval. Bola veľmi bohatá. Kúpil pozemok, ktorý obkolesuje cesta od rybníka ku chate ONV, od nej popod cintorín cestou až zase k rybníku. Na tomto pozemku vystaval 5 víl a to:

- 1.) Eletra vila, kde teraz býva Alexander Šujanský a Mäsna.
- 2.) Talisman vilu, kde býval Ján Masár, teraz zotavovňa Drogéria.
- 3.) Salamba vilu, ktorá je už zvaláná. Lebo zavadzala novovybudovanej ceste v križovatke ulíc.
- 4.) Mein kastel (môj zámok) s kohútom, v nej býval majiteľ Flamm, teraz býva Záh. Na mieste, kde je teraz dom Nývltky mal prírodné jazierko.
- 5.) Rustikan vilu, kde teraz býva Záh.

Na mieste pred cintorínom vybuďoval tehelňu. Mal prvý velocipéd v Rajeckej doline. Bol to vzdelaný, inteligentný a humánný človek, ľudí z dedín liečil zdarma. Prvá manželka mu zomrela a potom sa druhý raz oženil s Moravankou. V roku 1930 zomrel vo Viedni pri dcére učiteľke.

Kastelánom a záhradníkom u dr. Flamma bol Adam Súľovský. Ten prišiel do Rajeckých Teplíc z Lietavy s JUDr. Valérom Šmialovským. Keď Adam zomrel, prevzal službu kastelána jeho syn Filip Súľovský. Polia za horeuvedenými poliami boli nezastavané opatroval a obhospodaroval ich Filip Súľovský až asi do roku 1950.

Tulipán vilu, kde teraz býva Ondrej Židek, dal postaviť fotografista Manc.

Keď sa v roku 1899 dostavala železnica Žilina – Rajec, prišiel do Rajca Alfonz Hölbling, vo funkcii traťmajstra tejto železnice. V roku 197 prišiel do Rajeckých Teplíc.

Železnica bola postavená anglo – francúzsko – holandskou akciovou spoločnosťou.

Odborné práce predvádzali Taliani, hrubé práce naši robotníci z okolitých dedín. Koľajnice boli dodané z Brezna nad Hronom, stroje a vagóny, mosty z Budapešti. Vlak prevážal trikrát denne, mal tri vagóny. Zaujímavé je, že zo začiatku pravidelne z tohto vlaku vypadlo ročne 5-6 ľudí.

15.august, od vysviacky kostola, bol dňom hodov. V tomto dni sa konala až do konca II. svetovej vojny v Rajeckých Tepliciach púť, predvádzali sa rôzne zábavy a hry.

Do I. svetovej vojny okrem púte a rôznych zábav a hier sa konali na lúkach vyše Rajeckých Teplíc konské preteky, letné hry a zábavy. V Rajeckých Tepliciach sa schádzala vždy smečka fabrikantov, boháčov, vysokých úradníkov, a preto do I. svetovej vojny bývali strediskom nespútaných zábav, hýrenia a špekulácie. Deväťčlenná cigánska kapela zlatomoraveckých cigánov hrala v kúpeľnom hostinci v letnej sezóne od júna do 15.septembra každý rok.

Notárky úrad sa v roku 1904 presťahoval z Kamennej Poruby do Rajeckých Teplíc (14.3.1904). Notár Riecky dal postaviť budovu terajšieho Miestneho národného výboru. Za budovou bola kočiareň a koniareň. Po dedinách chodil v rajetkách na koni. Karol Gajdošík bol obecným sluhom, bol mu vždy po ruke a všetko, čo bolo treba vybaviť písomne, hneď tento doručil na patričné miesto.

Nemecký gróf dr. Mikuláš Ballestrém kúpil asi v rokoch 1907-1910 od baróna Poppera a grófa Pongráca lesy Malá Fatra a Strážovská hornatina. Dal vystavať zámok v Kuneradskej doline. Doň prichádzal s rodinou na poľovačku tetovov na jar a na poľovačku jeleňou na jeseň. Rodina sa v zámku zdržala na jar obyčajne mesiac a na jeseň zase mesiac. Pri zámku dal vystavať budovy pre lesníkov. V Rajeckých Tepliciach dal vystavať budovu pre nadlesného, bol tam nadlesný Riedl, potom Pendráš. Teraz je v tomto dome Lesná správa v Raj.Tepliciach.

Drevokupec Popper mal poschodovú drevenú vilu na mieste, kde je teraz dom MUDr. Jána Zemana, ale okolo 1930 bola zvalaná a odvezená.

Pred kostolom pod cestou stála vila Ficht. Neskôr tam bola škola, jedna trieda. Vyučovala tam učiteľka Maďarka, Margit Stüssel. Pri novom budovaní kúpeľov a parkov Revírnou bratskou pokladnicou v roku 1929 bola táto budova zbúraná.

Flóru vilu pri rybníku a tesne pri lesíku postavil Zigmund Pollák, veľkostatkár, krčmár a obchodník v Stránskom. Na jeseň 1918, pred hnevom vojakov, ktorí sa vrátili po I. svetovej vojen z frontov, opustil krčmu, obchod a hospodárstvo v Stránskom a v noci sa presťahoval s celou svojou rodinou do tejto vily. Tu dočasne pobudol a odišiel do Žiliny. Role, dom a všetko od neho odkúpili obyvatelia v Stránskom. V tejto vile teraz býva Horčíčák na dôchodku.

Budovu, kde je predajňa Potraviny (vedúci Martinec) dal postaviť generál Hubert. Odišiel do Viedne. Bývali tam potom lesní inžinieri Parpart a spol. Parpart bol Hauserov zať.

Encyán dal vystavať Szás. Hotel Seidler dal postaviť advokát Lajoš Holcman, teraz je tam holičstvo, predtým škola. Elektrárenskú budovu dal postaviť Karol Grün, vlastník žilinskej tehelne. Ten mal prvý v Raj.Tepliciach auto, i Holcman.

Juhovýchodne rybníka stáli Hámry, kde sa lialo železo. Rudu dovážali furmani na vozoch koňmo, ale niet záznamov odkiaľ. Do hámrov šla voda z Kuneradky, ktorá napájala malý rybník – vodnú nádrž. Tento malý rybník dr. Valér Šmialovský dal rozšíriť a vybudovať v roku 1883 do terajšieho stavu.

Za okružnou cestou Žilina – Rajec, ktorá ohraničovala kúpeľný komplex, bola na mieste terajšieho ihriska hotela Veľká Fatra papieren, ktorú založil a vybudoval okolo roku 1786 barón Madnyanský. Za dr. Šmialovského bola papieren prebudovaná na vilu Štefaniu. Pred touto vilou bola veľká košatá lipa a pod touto lipou sedávali dvaja maďarskí žandári, ktorí mali poriadkovú službu nad celou hornou Rajeckou dolinou od Poluvsia po Čičmany. Strážili tiež, aby v letnej sezóne sedliak v krpcoch a huni nevstúpili do parkov.

Vila Štefánia bola v roku 1928 pri prebudovávaní Rajeckých Teplíc zvalaná .

Na mieste hotela Veľká Fatra okolo Kuneradky bola agátová aleja, kolmo na aleja od cesty bola kolkáreň. Tá bola tiež odstránená.

Južne od vily Štefánie bol majster – veľkostatok, pozostatok to ešte z lietavského panstva. V roku 1928 majer a budovami i so všetkým čo v nich bolo vyhorel do základov. Hasičské striekačky z okolitých dedín, ručne hnané, pod dozorom a vedením notára Vilčeka neubránili celkovej skaze, všetko ľahlo popolom. Od tohto času sa tu majer neobnovil, začali sa tu stavať obytné domy, učiteľ Ján Ďurian a ďalší. Stavba obnoveného majera sa preniesla k potoku Konštianka na západ od Rajeckých Teplíc. Poľnohospodársky majetok potom spravoval veľmi aktívne a rozumne Jozef Bartík, bývalý poľnohospodársky a ľanársky inšpektor v Žiline. Býval tu v Rajeckých Tepliciach, lebo na mieste, kde sa teraz buduje poľnohospodárska rekreačná chata mala postavenú svoju vilu, bol členom agrárnej strany, ktorá vtedy mala silné postavenie vo vláde. Po rozbití prvej ČSR odišiel do Čiech.

Za okružnou cestou bol ešte Hauserov dom, ktorý vystaval dr. Beňovský.

Na mieste budovy terajšieho Ústavu národného zdravia mal Mahrer krčmu a mäsiarstvo. Na terajšej autobusovej stanici mal jatku. Mahrer sa zveľadľoval. Dával lacné a kvalitné mäsité jedlá. V jeho pohostinstve mal robotníkov a dedinského ľudu vždy plno, preto v roku 1928 malú drevenú mäsiareň a krčmu prestaval na terajší stav budovy, ktorá slúži teraz ÚNZ a iným. Mahrer sa z prenasledovania židov zbláznil. V roku 1942 bol zobratý s celou svojou rodinou aj s inými židovskými občanmi: Pollák Alexander, Rosenzweig, Orvan atď., spolu 19 občanov. Zobratý bol aj notár Büchler. Na jeho miesto nastúpil notár Klobušický Zoltán, ktorý prišiel do Rajeckých Teplíc zo zabratého územia Maďarmi.

Za týmito domami boli lúky a pasienky. V roku 1907 prišiel do Rajeckých Teplíc Alfonz Höblbling, ten odkúpil časť polí, vystaval dom, držal páru koní a okrem zamestnania aj hospodáril. V roku 1913 vykrojil časť svojho pozemku pod stavbu školy. I Jozef Sandanus dal časť svojho pozemku pod školu a

Rakúsko – Uhorská monarchia pričinením občanov školu postavila. Teraz táto budova slúži ako školská jedáleň pre žiakov Základnej deväťročnej školy.

Za majerom bol mlyn a snád' i pila pri mlyne.

Okrem týchto domov bol ešte dom Alexandra Polláka, z ktorého zostal ešte jeden diel, je tam miestnosť pre schôdzky mládeže a miestnosť pre materiál civilnej obrany. Tento dom ako aj Jasingerkin dom vystaval Ďurana, obuvník z Kysuckého Nového Mesta. Dlžobu nemohol splatiť, preto odišiel do Ameriky. Domy prišli do predaja a spomínaný dom kúpil Alexander Pollák, druhý obchodník, krčmár a veľkostatkár zo Stránskeho, ktorý odišiel z tejto obce v tú istú noc ako aj jeho brat Zigmund.

V dome, kde teraz býva Romsauer, býval Gejza Borčický, veľkostatkár z Kamennej Poruby, ktorý pre všelijaké životné pánske výkyvy a schudobnel a v starobe viedol na matričnom obvode matriku.

Na jeseň 1926 prišiel z Malej Černej Jakub Slyško. Odkúpil od obce Konská pozemky, vystaval na nich dom, hospodárske staviská a začal aktívne a racionálne poľnohospodáriť, tu v centre Rajeckých Teplíc, ako sa nám to teraz zdá, ale vtedy to bolo na okraji obce. Teraz sú už tieto pozemky zastavané.

Okrem týchto domkov boli tu ešte malé drevené domky ako: Karola Sandanusa pri rybníku, Šimčekov na terajšom mieste, kde stojí dom Miroslava Sandanusa, dom Filipa Súľovského pri vile Mein kastel, dom Slamkovej, ktorá prišla zo Stránskeho v roku 1907 a vystavala si drevený domek, v ktorom teraz býva pani Škrivánková na všíšku za Urbancom. Murovaný dom, kde je ešte.

Na lúkach južne Rajeckých Teplíc bola továreň na detské hračky. Továreň zbudoval Flammov dobrý priateľ akýsi Hoffman. Výroba sa v tých časoch nevyplácala, a preto továreň prestala pracovať.

V roku 1907 bolo v Rajeckých Tepliciach ako 150 obyvateľov. Boli to zamestnanci kúpeľov, krčmári, obchodníci, mäsiari, zamestnanci obce a roľníci. Obyvatelia boli členovia vtedy tu bývajúcich týchto rodín:

1. Jozef Sandanus, roľník a robotník, s týmito deťmi: Jozef, Karol, Martin, Anton, Peter, Valent, Mária, vydatá za Filipa Súľovského a Františka.
2. Martin Sandanus, hájnik - horár u Šmialovského, s týmito deťmi: Štefan, Michal, Júlia vydatá Grupáčová, Antónia, Johana, Mária vydatá Tokáčová.
3. Ján Sandanus, robotník a horár, u Pongráca.
4. Karol Funk, prednosta železničnej stanice v Konskej, syn Ernest Funk.
5. Michal Polaček a manželka Alžbeta s deťmi Vincentom a Máriou – robotníci.
6. Filip Súľovský, kastelán u dr. Flamma s deťmi: Rudolfom a Ruženou.
7. Viktor Slamka, krajčír a roľník, s rodinou.
8. Forbergerová, poštmajsterka,
9. Popper, bankový úradník v Žiline,
10. Cík, penzista,
11. Leopold Andrie, kúpeľný záhradník, býval pri rybníku,
12. Zigmund Jassinger, bankový úradník v Žiline, manželka obchodníčka s dcérami Herminou a Šarikou,
13. Róbert Forberger, prednosta žel.stanice v Rajeckých Tepliciach.
14. Kóhnová, krčmárka,
15. Mágner vedúci píly,
16. Jozef Lateine, úradník na pile,
17. Dr. Viktor Šujanský. Lekár obvodu,
18. Ignác Taub, obchodník,
19. Adam Gajdošík a Karol, robotník,
20. Jozef Miieresz, kočiš na majeri u dr. Šmialovského,
21. Štefan Holub, pôvodne murár, potom hajdúch a naposledy poštmajster,
22. Haáska, krčmárka,
23. Goók, hostinský v spoločenskom dome pri kúpeľoch,
24. Alexander Donáth, mäsiar,

- 25. Gašpar Šimček, roľník,
- 26. Balžej Martinec, železničiar,
- 27. Gejza Borčický, pôvodne veľkostatkár v Kam. Porube, po príchode do Rajeckých Teplíc asi v roku 1903 bol zamestnaný na MNV ako kanc. sila a matrikár.

Čary, čarodejníctvo, začítovanie.

O čarodejnicích, bosorkách, vešticiach v našej obci Rajecké Teplice niet v histórii žiaden záznam, ale v Konskej, ktorej naša obec bola do roku 1920 osadou boli, boli aj v blízkej dedine Zbyňove. Záznamy o ich práci, o ich existovaní je dokumentačný záznam v Slovenských pohľadoch XIII z roku 1893, strana 377-386, potom v Národnostných prácach dr. Jozefa Holubyho 1958 vydaných Slovenskou akadémiou vied Bratislava, ďalej vo Vlastivednom zborníku Žilinského kraja zv.II.str.61 vydanom v r. 1959 Osvetou Bratislava.

Pre zaujímavosť doslovne uvádzam:

„Keď superintendent Daniel Krman dňa 19.februára 1707 vizitoval konštiansku faru neďaleko Rajeckých Teplíc, vpísal pre cirkev 34 bodov na zachovávanie, medzi ktorými sa daktoré vzťahujú na čary a povery. Tie tu podávam v doslovnom odpise:

Kdo se dobrovolne diablovy odda a po tretikrat presvecen (t.j. bude mu vina dosvedčená) vude, da fl. 3.aneb trikrat v Trlici sedet bude. (fl. skratka starej meny floreny).

Kdyby nektera šla na mravce jestli se kupe, nechat jej v Trlicy aneb do kletky aneb fl.1.

Ktera urobi križ z kolomazu na Luciu da groší 10. Kdobykoli na Svateho Yana Vajana palil pruti karan bude.

Kdoby Slamene vanoce svetil, retazmi stu vazal ut supra jako čarodejnik da fl.1“.

Tenže superintendent Krman do vizitačného protokolu cirkvi fryvalskej (južne od Rajca) z 18.marca 1707 vpísal daktoré ustanovenia s výslovným podotknutím, že ostatné body touto cirkvou prijaté, pri konštianskej cirkvi poznačené sa nachádzajú- Tieto fryvaldské body znejú:

„Kdoby z kostnice něco bral a čaroval do fl.1.

Kdoby čaroval zvona srdcem, provazem, z krstelnicy etc –da den.50.

Kteraby žena v čtvrtek nepradla, dojiva ven nedala

aneb ohně v čtvrtek da den.5.“

Čitateľ nech rozumie tak, že tieto cirkve vtedy boli poväčšine evanjelické. V histórii vtedy platilo heslo: „čie kráľovstvo, toho aj náboženstvo. Juraj Thurzo na Lietavskom zámku bol prísny evanjelik, teda jeho všetky obce museli byť evanjelické.

Žilinská generálna kongregácia sa na svojom zasadnutí dňa 16.februára 1667 zaoberala vešticami zo Zbyňova. Keď totiž superintendent Joachim Kalinka vizitoval 28.okt.1666 rajeckú cirkev, proti týmto vešticiam rozhodol, že rajecký farár má ísť k mestskému richtárovi, spolu s ním prísne napomenúť usvedčené veštice, aby sa chránili akýchkoľvek pohoršujúcich výčinov, lebo ich nepripustia k večeri Pána. Zrejme, že tieto nedbali na napomenutie, lebo sa nimi zaoberala aj generálna kongregácia a rozhodla, odovzdať všetky obvinené osoby žilinskému mestskému právu. Ako sa celý prípad skončil, nemáme nijakých záznamov.

V tých časoch sa čarodejnice a bosorky trestali svetskou mocou, obyčajne upálením zaživa, preto cirkev vopred napomínala a svojsky trestala tieto zlozvyky ľudí, ale niekedy darmo. Všetky tieto zlozvyky len pomaly, odumieraním starých ľudí sa zmenšovali a vykoreňovali.

Dobytok napríklad liečili čarodejnice takto:

„Drevo sladké devatorie, napríklad z deviatich sladkých jabloní a z deviatich medzí trávu a z deviatich mravenísk smeti varili vo vode nabratých z 9-tich brodov, 9-tich močidiel a 9-tichstudienok do východu slnka nabranej a týmto odvarom kravu zmývali, aby bola zdravá, aby sa jej od nikoho „z očí“ nedostalo a dávala mnoho mlieka. Ostatok vylejú na šíp, aby krave čary nepoškodili.“

Dievka alebo malá vdova, chtivá vydaja, alebo muža, takto si ho k sebe privolávala: Podobne ako hore varila tu spomínané dreviny a pri varení hovorila túto formulu:

„A ty vaz-ty ho viaž,
a ty dub-ty ho ľúb, (hub),
a ty hrab-sem ho hrab!

a ty bez-za ním bež!
 a ty šíp-ty za ním štíp!
 a ty trn-sem ho hrň!
 a ty klen-sem ho žeň!
 a tá lieska-za ním vrieska,
 a ty oman-ty ho omám!
 a ty oves –sem mi ho dovedz!

Vedeli naši ľudia všelijaké čary. Keď išiel gazda na jarmok kravu predať, musela gazdiná nad ňou lyžicami pohrkať, aby ju dobre predal. Vedeli krave vrátiť mlieko, ak jej ho niekto odobral. Keď mal bradavicu na ruke, šiel do kostola, a keď kňaz povedal „oremus“, bradavicu treba počúvať o stenu a povedať: „Bradavica dolu už“. (Kedysi, až do roku 1968 sa cirkevné obrady robili latinsky a oremus znamená po slovensky , modlíme sa.)

Škoda, že týchto čarov sa doteraz ústnym podaním málo zachovalo, tí, ktorí ich vedeli, už pomreli a zapísaných máme málo.

Všetky súdy a tresty nad bosorkami, čarodejnicami a vešticami boli zrušené tolerančným patentom osvietenského panovníka Jozefa II., syna Márie Terézie. (Vlastivedný zborník Žilinského kraja II. strana 62).

Tento osvietenský panovník Jozef II. hneď pri vstupe do funkcie panovníka nedal sa korunovať. Korunovačné zlaté klenoty dal odviezť do múzea. Šľachta ho preto posmešne nazývala „Klobúkový kráľ“. Zobral vrchný dozor nad cirkvou. Zrušil vyše 700 kláštorov, spoločnosti a dedinskému ľudu neúčinných a ich majetok použil na školské ciele. Všade tam, kde nebola ešte škola, dal postaviť školu, na väčšej obci aj kostol a faru a začal medzi ľuďmi šíriť osvetu a vzdelaním ľudu na dedinách bojovať proti poverám, bosorkám a čarodejniciam. Na bratislavskom seminári sa klerici neučili len teológiu, ale prednášali sa im aj prírodné vedy, poľnohospodárstvo a základy zdravotníctva. Šlo mu predovšetkým o kultúrne povznesenie dedinského ľudu. Vtedy bola postavená škola, fara a kostol v našej doline vo Fačkove a v Čičmanoch. (Podľa knihy Slovensko I.- dejiny, vydané SAV Bratislava 1971 str. 406-409, a podľa Kanonickej vizitácie Fačkov z roku 1831.)

Drevoindustria, np. Žilina, závod Rajecké Teplice 2

Krátká história

Tohto závodu podľa písomných dokumentácií a podľa údajov bývalých starých zamestnancov a terajších pracovníkov tohto závodu.

Historik Andrej Kavuljak píše v knihe Lietava - podnik feudálneho hospodárskeho systému na strane 166 toto: "Píly boli obyčajne zariadené pri mlynoch. Kde bol mlyn, spravidla tam bola aj píla. Píly teda sú takého starého pôvodu ako mlyny. Na lietavskom pánsťve boli dve píly a to jedna v Rajeckých Tepliciach a druhá v Rajci. V roku 1607 „we mlyne raieczkem bola ze wsseckym strogem zuplna....Na Teplicich pyla ze wsseckym strogem zuplna“. Pánske drevo píľilo sa nielen na pánskych píľach, ale i na píľach šoltýskych (rozumej richtárskych – obecných). Roku 1621 pre potreby pánsťva napíľili na teplickej píľe 1071 dosák, na píľe rajeckej 859, na píľe v Konskej a v Stránskom 200, spolu 2130 kusov. Časom píla v Tepliciach bola zrušená, vlastne preložená do Frývaldu (teraz Rajecká Lesná)".

Píla v Rajeckých Tepliciach bola v miestach , kde je teraz Malá Fatra. Náhon vody bol kanálom z Konšťianky pozdĺž terajšej lipovej aleje. JUDr. Valér Šmialovský, majiteľ kúpeľov, v roku 1882 so svojím strýkom Alojzom Pichlom založil park, rybník, obnovil kúpeľný dom, papiereň pretvoril na parný kúpeľ, a starý kanál, ktorým šla voda do píly, dal zahádzať a nad kanálom vybudoval terajšiu lipovú alej. Prechodne bola len píla Kanis s mlynom na hornom konci obce Konská. Po Kanisovi prebral pílu i mlyn v Konskej Baránek. V rokoch, keď sa malé píly a mlyny likvidovali, bola zastavená prevádzka i tohto mlyna aj píly.

Okolo roku 1900 vybudoval Barger parnú pílu na terajšom mieste závodu. Táto píla bola označená veľkým nápisom: „Parná píla Berger“. Píla bola vybudovaná na parný pohon. Veľký parný kotol poháňal tri gátre. Jeden bol veľký, druhý menší a tretí najmenší. Ďalej poháňal ešte dve cirkulárky, jednu omietačku, hobľovačku a dlážkovicu. Drevo skupoval väčšinou z Rajeckej doliny a Čičmian. Všetko, čo sa v okolí vyrubovalo, zakupoval. Dosky rozvážal po Rakúsko – Uhorskej monarchii i do zahraničia. Len malé množstvo dosiek a reziva sa predalo doma na mieste. Obsluha gátrov, navážka klátoviny, odvoz dosiek, nakladanie na vagóny a ostatné všetky práce robili sa len ručne. Parný kotol

sa vykuroval pilinami a celkom drobným odpadom z dreva. Vtedy na pîle pracovalo okolo 40 zamestnancov. V čase potreby, keď bol silný prísun dreva dedinskými furmanmi, vtedy boli zavolaní ešte 24 chlapi (dve partie po 12 chlapcov) na navaľovanie dreva na legáre.

Vartášom na tejto pîle bol Filip Folovský. V roku 1909 bol poslaný do Rajeckých Teplíc na pivo. Keď sa s pivom vracal, pila horela. Všetko padlo popolom. Berger ešte pilu znovui postavil a predal ju Zigmundovi Donáthovi. Zigmund Donáth bol z Vrábl'ov (Slovensko), oženil sa údajne s vidiečankou, bohatou židovkou. Mali, alebo kúpili vo Viedni vilu. Celá rodina bývala vo Viedni, len občas sa sem niekto z rodiny prišiel pozrieť. Donáth ponúkol pilu štátu, len aby ho nechali na pokoji. V roku 1942 boli odvezení z Rajeckých Teplíc všetci židovský občania, spolu 19 osôb a odvezený s nimi bol aj Donáth.

Za I.ČSR bola taká bieda o prácu, že naši ľudia sa chodili ponúkať, prosiť, aby dostali na tejto pîle prácu. Vtedy muž zarobil na tejto pîle 12.-15.-Kčs. Počet zamestnancov bol ešte stále taký istý ako bol za Bergera.

Po odvezení Zigmunda Donátha do roku 1945 prešla pila do rúk nemeckého majiteľa Heinricha Schranca. Tento v Rajeckých Tepliciach nebýval, pilu mu spravoval Gejza Varga až do znárodnenia 1948.

V roku 1948 bol závod prehlásený za národný majetok a pridelený bol do podniku Drevoúnia so sídlom v Žiline. Správcom pily bol Ján Mazanec, po ňom Pavol Brosman a Gabriel Adamica. Od roku 1950 do 1952 pilu viedol Ján Grieger.

Od 1952 do 1958 viedol pilu Rudolf Tomančák, bývalý jej zamestnanec. Za jeho vedenia parný kotol bol odstavený – dostal vlastne inú funkciu. Vyrábala elektrinu pomocou generátora a touto elektrinou sa stroje poháňali až do roku 1960.

Od 1958 do 1960 viedol pilu Milan Kanis. Za jeho vedenia závod bol zapojený na elektrickú sieť, kotol len vyhrieva haly.

Od 1.3.1960 do 1970 viedol pilu Narcis Mikunda. Za jeho vedenia boli obnovené výrobné haly, pílnice, debnárne, postavený

bol žeriav na nákladku a výkladku z vagónu ČSD.

Od roku 1970 spravuje pílu Milan Kanis. Za jeho vedenia sa závod zmechanizoval, zaviedol sa vývoz materiálu a výrobkov vysokozdvížnými vozíkmi a zaviedla sa elektrolejová doprava.

Dnešný stav 1.I.1975):

Riaditeľ závodu: s. Milan Kanis,

Predseda ZO KSS: s. Milan Fuzák,

Predseda ZV ROH: s. Július Bemš.

Celková tržba závodu v roku 1974 bola 20 806 100,-Kčs

Celkové náklady závodu v roku 1974 boli 11 635 000,-Kčs

Celkový počet zamestnancov v roku 1974 bol 100, z toho 45 žien a 55 mužov.

Ako sa líši kronika Rajeckých Teplíc od kroník okolitých obcí.

Kronika okolitých obcí spočíva v celoročných zvykoch dediny, ktoré sa prepletali v minulosti pomedzi ich prácu pri rôznych sviatkoch, pri krstinách, svadbách, pohreboch.

Kronika v Rajeckých Tepliciach sa úplne odlišuje od kroník okolitých obcí. Vyplýva to z toho, že naša obec, ako veľmi mladá, bola samostatnou obcou len od roku 1920 mala svojich obyvateľov od prvopočiatku, rôzneho zamestnania, rôzneho vzdelania, rôznych záujmov, rôzneho náboženstva, zvykov a preto tu nemôže byť o spoločných zvykoch, plynúcich zo spoločného zamestnania ani reči. Rajecké Teplice bývali na jednej strane centrom pánskej aristokracie, na druhej strane chudoba, ktorá ich obsluhovala. Rajecké Teplice žili celkom odlišným spôsobom. Nielen Rajecké Teplice ako osada – ako celok, ale i každá rodina žila svojsky tak, ako jej to najlepšie vo svojich vlastných záujmoch vyhovovalo, kým ľudia v okolitých dedinách žili ako jedna rodina. Keď sa niekto ženil, celá dedina sa veselila, muzika na husliach a base hrala, rozveselila každého aj malé deti. Ak niekto ochorel, navštevovala ho rodina, občania, zhovárali sa, obveseľovali, znášali zeliny a radili všelijaké lieky. Keď zomrel, celá rodina a dedina ho odprevádzala na poslednej ceste.

V prípade akéhokoľvek nešťastia, či ohňa, či povodne, aj bez zavolania pomoc sa rýchlo dostavila, aby sa predišlo väčšiemu nešťastiu.

Ľudia žili svojsky. Teraz povieme, že žili v biede a drine. Áno, z terajšieho pohľadu by to bolo tak, ale vtedy to ľudia necítili. Mysleli, že to inak byť nemôže, boli zvyklí na spôsob života takého, aký bol, inak si ho ani predstaviť nevedeli. A preto cítili sa šťastnými, veselými. Bola to taká veselá bieda. Tá kultúra, ktorú mali im stačila. Načo hodiny. Mali slnko, bolo ráno a bol večer. Večer s ránom sa striedali. Ráno ich budil kohút, večer zapadajúce slnko ukončovalo ich celodenné lopotenie, to im stačilo, to boli ich hodiny.

V nedeľu sa sviatočne vyobliekali. V lete vyšívaná

slovenská košeľa, vyšívané súkenné nohavice, v zime kožuch a baranica. Ženy vyšívané rukávce, sukňa, krpce. Chlapi poobede sedávali pred domami na dlhých brvnách (vtedy bolo skoro pred každým domom navozené dlhé drevo), odpočívali a debatovali. Ženy sa schádzali po domoch, skupinkovali na dedine a klebetili. Mládenci dlho do noci chodili po dedine a spievali.

Na našich okolitých dedinách sa ľudia živilí poľnohospodárstvom, ale za Rakúska – Uhorska sa dozvedeli o chlebe len z Otčenáša. Za I. ČSR o chlebe už vedeli, poznali aký je, ale ho bolo málo. Poľnohospodárom sa začína rok nie 1. januára, ale jarom, keď zmizne sneh, pôda sa obsuší, slniečko zohrieva. Vtedy začínala dedina žiť. Gazdovia zapriahli kravy, majetnejší kone, voly, na bič a do chvostov dobytku priviazali červenú kystku stravec, gazdiná uvarila 4-5 vajícok oráčovi, pokropila svätenou vodou kone, zápraž, siatiny a oráčov. Oráč podvihol klobúk, prežehnal sa, urobil krížik pred zápražou a odchádzal orať. Pri oračke rozbili vajička, zjedli a škrupiny v hromádke zakopali do role, aby sa rodina a dobytok celý rok pohromade držal. Keď oráči prišli z oračky domov, museli sa pred dverami vyzuť, hlinu z krpcov vytriasť a gazdiná ich obliala studenou vodou, aby na poli nezaspávali.

Sotva sejbu dokončil už vyvážal na roľu z dvora hnoj a sadil zemiaky. Po jarných robotách mal do kosenia trochu času. Tento čas využil na chystanie palivového dreva a jeho dovoz z hory. Doviezol a hneď zasa seno kosil, sušil, zväžal do stodôl. Po senách už obilie dozrelo, pripravuje kosy, voz, všetko, čo je k žatve - najdôležitejšej práci v roku potrebné. Na dobrej žatve záležalo jeho celoročné šťastie, preto využil každú chvíľku pekného počasia na to, aby obilie suché zviezol do stodoly. Roľník beží alebo leží. Keď pršalo odpočíval, keď slniečko hrialo pracoval na poli deň nocou. Obilie zväžal do stodôl aj v noci. Najväčšiu radosť mal, keď bolo všetko obilie zvezené doma v suchu. Po žatve prišla kopačka zemiakov. Zemiaky a kapusta bola hlavná časť výživy. Zemiaky si vyžadovali najviac práce. Ručne sa rušali, prekopávali, okopávali, vykopávali. Po vykopení zväžal z polí burgyňu, kapustu, a hneď pripravoval ozimné sejivo. Takto sa celý rok obracal, mordoval, dokiaľ nenapadol sneh. Ani potom neodpočíval. Všetko zvezené obilie musel za Rakúska – Uhorska ručne

cepami vymlátiť na mlatovni, za ČSR mlátil už pomocou mláťačiek, rezal slamu na ručnej sečkovici. Ľud na dedinách bol zvyklí stále pracovať. Len vtedy bol šťastný a spokojný, keď bol tak ustatý, že si večer nevládal ani chleba alebo osúcha odkrojiť. Ustatý zaspal aj na kožuchu na lavici za stolom. Zavčas rána zase do roboty a to bol jeho celý život.

Jeho lopotenie bolo celý rok prepletené rôznymi zvyklosťami počnúc od Nového roku až do Silvestra. Každá taká zvyklosť mala u nášho ľudu svoje kúzla. Boli to tieto pravidelné sviatky, sv. Ján, sviatok Petra Pavla, žatva, 1.október – rukujú regrúti, sv. Mikuláš, Lucia, Vianoce, Silvester.

Narodenie a hlavne svadby majú na našich okolitých dedinách zvláštnu históriu so všetkými zvykmi. Trebárs sa na každej dedine zvyky pri svadbe v hlavných rysoch podobajú - vedú k jednému cieľu, predsa jednotlivé zvyky sú na každej dedine iné. „Čo vršok prejdeš, iný zvyk nájdeš.“

V Rajeckých Tepliciach pri rôznorodosti ľudí sa rýdzosť zvykov v ničom nezaužíval. Jedine zvyklosti pri pohrebe sa poväčšine jednotne konajú, preto táto zvyklosť je v kronike uvedená.

Na poslednej ceste krásia človeka len dobré skutky.

Pohreb a zvyky pri pohrebe

V roku 1935 pri ceste z Rajca do Porubskej doliny na vršku Hájik našli sa popolnice. Pri budovaní vodovodu z Porubskej doliny do Rajca našli v blízkosti toho istého miesta ďalšie popolnice. Takých popolnicových miest je v Rajeckej doline viac. (Bánová, Bytarová, Brezany, v okolí Žiliny atď.) V dobe predkresťanskej mŕtveho na hromade dreva spálili. Popol dali do popolnice, vložili do zeme, na vrch nahromadili hromadu hlíny, kamenia, okolo takto nahromadenej mohyly sa potom príbuzní a pozostalí zabávali, veselili, pili, spievali, tancovali, aby na nebožtíka rýchlo zabudli.

Tieto popolnice sú najvernejším a najdokázateľnejším svedkom, že v Rajeckej doline a teda aj v okolí Rajeckých Teplíc mŕtvych spaľovali, popol zhrnuli do hlinenej nádoby a vložili do zeme. Mohli by sme tvrdiť, že tak sa pochovávalo až do príchodu vierozvestov Cyrila Metodeja v roku 863. Naši otcovia ťažko prijímali novoty. Mohlo sa takto pochovávať ešte i po príchode vierozvestov niekoľko desaťročí, ale prijatím kresťanstva sa už pochovávalo tak, ako pochovávame teraz.

Roľníci, akými boli naši občania v okolitých dedinách Rajeckých Teplíc, stále sa stýkali s rodením a odumieraním životov. Toto malo istý vplyv na ich náhľady o skonávaní a smrti. Po týchto dedinách ľudia a hlavne starší, veľmi ľahko zomierali. Niektorí starci si aj sami žiadali smrť. Verili v posmrtný život, čakali, že na druhom svete im bude lepšie, lebo tu na zemi si už veľa vytrpeli. Verili, že tento svet je len prípravou pre ten druhý. Dívali sa na smrť celkom rozumne, ako na vec samozrejmu – prirodzenú. Ich posledná žiadosť bola, aby ich kňaz pripravil na druhý svet.

Ľud späť s prírodou videl v rôznych prírodných úkazoch predzvest' smrti. Napríklad: Kuvika na strome kuviká, niekto z domu zomrie. Pes v noci zavýja, vidí prichádzať smrť s kosou na pleci. Krt vyryje pod prahom krtinu, otvorí sa dvere, zrkadlo spadne a rozbije sa, v snách vidí vozit' hnoj, sen o vypadnutom zube atď. Neumrie u nás človek, o ktorom by sa potom nehovorilo. Tomu na povale zabúchalo, ten zase videl, že v sne, ako

prichádza do domu biela pani atď.

Pri skonávaní zhromaždia sa okolo chorého všetci domáci ľudia, zažnú hromničnú sviečku a modlia sa. Keď zomiera otec alebo matka, deti sa s nimi po jednom lúčili.

Dedina, len čo počuje zvonit', povráva o nebohom, aký to bol dobrý človek, škoda ho, chudák, už je tam atď'. V tom čase povolajú z dediny obliekačku alebo niekoho z rodiny a oblečú ho. Obliekačka ma na starosti, ak to neurobili domáci, aj to či má mŕtvy oči zatlačené. Oči sú obávaným ľudským údom a u starých Rimanov bo dokonca zákon, podľa ktorého mŕtvym treba oči zatlačiť'. Mŕtvy sa umyje, aspoň tvár, zastavia sa hodiny, zrkadlo sa zastreie, aby sa duša v zrkadle neukazovala. Otvoria sa okná, aby duša mala kade vyletieť'. Mŕtvy sa vystrie ako to najstarší pamätníci hovorili, prišiel mladý gazda do maštale a dobytku ohlásil: "Už vám gazda zomrel, máte druhého."

Večer do domu nebohého zide sa celá rodina, prídu aj susedia. Modlia sa a pri mŕtvom sa vymieňajú, aby nebol sám cez noc. Sviečky horia po obidvoch stranách nebohého, dokiaľ ho nedajú do truhly. Rodina a známi rozprávajú o rôznych znameniach, ktorými sa mŕtvy s nimi lúčili. Keď dovezli truhlu, či už kúpenú alebo v dedine robenú, túto obliekačka alebo niekto z rodiny svätenou vodou vykropil a mŕtveho položili do nej. Nebohému kedysi dávali do truhly peniaz, aby mal čím zaplatiť prevozníkovi za prevoz na onen svet, odkiaľ už niet návratu. Dávali mu tiež do truhly najobľúbenejšie jeho predmety a potreby, ako tabak, fajku, fľašku s páleným atď'. teraz už tieto vkladané predmety pri nových hrobách vykopávajú.

Rodina svoj smútok prejavuje oblekom. Kedysi biele košele, dnes čierny oblek.

Mŕtve dievky a mládencov obliekajú do svadobných šiat, ako by šli na sobáš. Ak zomrie niekto pred sobášom, pozostalá jeho sľúbenica ide za rakvou oblečená ako mladá nevesta. Keď opačne, mladá ide za rakvou ako mladý zať.

Vykladanie nad mŕtvym najatými ženami „plačkami“, u nás sa snád' nerobilo, pamätníka ešte v starých časoch nebolo. Cirkev vykladanie nad mŕtvym ešte v roku 1589 zakázala (Slov.

vlastiveda II. strana 69 vydaná 1943 Slov.akad.vied).

V hodine pohrebu zide sa celá dedina na dvor. Rodina sa rozlúči so zosnulým podaním ruky, u blízkych príbuzných aj bozkom. Po rozlúčke sa víko zaklincuje a mŕtvy v truhle sa vynesie von na dvor, nohami dopredu. Nad prahom sa trikrát o prah buchne truhlou. To je starý pohanský zvyk odlúčenia sa od domáceho bôžika.

Na dvore položia rakev na dve lavičky, alebo dnes na dve stoličky, nohami von z dvora a obrad sa začne. Do roku 1968 náboženské obrady pri zosnulom sa konali pri katolíkov latincky, pri evanjelikovi biblickou češtinou, Kňaz sa postavil vedľa rakvy a zanôtil: „Oremus pro fidelibus defunctis“ (modlime sa za všetkých zomrelých). Organista alebo ľud odpovedal: „Requiem aeternam dona eis Domine“ (odpočinutie večné daj im Pane). Potom sa spievalo: „circum dederunt.....“ (Už ma obkľúčili.....)

Od roku 1968 cirkev podľa slov slovanských vierozvestov Cyrila a Metodeja, že každá reč je jednako Bohu milá a každou rečou sa jednako môže oslavovať Boh, zaviedla na žiadosť ľudu a štátnej moci obrady v slovenskom jazyku.

Po náboženských obradoch sa sprievod pohne na cintorín. Obyčajne vpredu idú deti, potom chlapi a kňaz. Za ním truhla, rodina a ženy. Na cintoríne rodina zaujme miesto okolo vykopanej jamy, za ňou občania. Po spustení truhly do jamy, príbuzní hádžu na ňu hrudy hlíny na znak lúčenia sa. Toto je tiež pozostatok z pohanských čias, keď nad hrobom museli pozostalí postaviť mohylu.

Rodina po zahrabaní lúči sa takto s mŕtvym: Tri razy obídu hrob, aby mŕtvy namáтал. Po tomto je návrat smútiacich domov. Doma je pripravená hostina – kar, na počesť nebohého. To je tiež pohanský zvyk, keď pri mohyle sa hostili, tancovali, pili, aby zabudli na smútok za nebohého. Samozrejme kedysi za zomrelým otcom, matkou deti aj viac smútili ako dnes. Hrala tu do istej miery aj finančná stránka. Odchodom otca odišla aj výživa a všetka finančná starostlivosť o deti. I manželka viac plakala. Teraz odumretím otca sa finančne nič nezmení. O deti aj manželku je finančne postarané. Štát dá manželke

dôchodok po manželovi a na deti prispieva. Nik necíti fin. zmenu.

Samovrah sa nesmel pochovať do cintorína, ale mimo neho, alebo na križných cestách. Taký nesmel mať ani cirkevný pohreb.

V dnešnej dobe sa každý zomrelý musí pochovať do cintorína, i ten, kto nemá cirkevný pohreb. Niet tu žiadneho rozdielu. Sú ľudia, ktorí si nežiadajú cirkevné obrady, týchto pochovávajú vedúci obce a občania. Takýto pohreb sa menuje občiansky pohreb. Moderný pohreb býva spaľovaním, ako kedysi v predkresťanskej dobe, len s tým rozdielom, že sa mŕtvy nespáľuje na hromade dreva, ale v krematóriu.

Socialistická doba prejavila sa aj na cintorínoch. Dostatok financií, zmenil aj cintoríny. Na hroboch boli kedysi len drevené krížiky, niekde len znak, že tam bol hrob. Teraz sa cintoríny zmenili na nepoznanie. Je to záhrada krásnych mramorových pomníkov. Tunajší ľudia si ctia svojich mŕtvych.

Výpis z knihy Urbára feudálnych pánstiev na Slovensku zväzok II.(XVII.stor.) vydala Slovenská akadémia vied Bratislava v roku 1959, strana 240.

Urbár nie je datovaný a nemá titulný list. Zo samého textu urbára a z dejín lietavského pánstva však možno usúdiť, že bol napísaný najneskôr v roku 1626, a to ešte za života Alžbety Czoborovej, vdovy po Jurajovi Thurzovi.

K o n s k a .

Fojt Konščiansky Jirik fur vinny cely odbyva. Od mlyna brava krmi aneb plati fl.5. Robotnika k zamku kdy treba drži. Pilu také svu ma, od ktorej plati každý rok dukat no 1. Muže vysiat na sve richtarstvi okolo 36 liken, sena muže mat do 13 vozov. Tomuto richtarovi jest naddanna skrz neboštika pána (rozumej Juraja Thurzu) jedna pustia rola, Dvorskyh řečena, za ty zeme co k teplickemu (rozumej Rajecké Teplice) majieru vzali a na pansku stranu obratili.

Jest tam i pila dedinska, od ktorej podle dokonani davaji každý rok desek no 75 a na stranu Priniho desek no 25.

Ze zbrojiu povstati, dary daruvati, desatek od ovec davati; item sol, kapry, haringy panske v jistej cene brati jest povinen.

Sedlakov jest no 11:

1)Michal Adamek, 2)Marthušk Diuriš, 3)Michal Diurkov, 4)Baránek Martin, 5)Mišo Nemec, 6)Mičo Škabrna, 7)Baltazár Nemec, 8)Gašpar Kavecky, 9)Diuro Bučko, 10)Melicher Michalek, 11)Jano Machuth.

Tito sedliaci, ponevadž jednako role maji, pojednaku vysevaji každý okolo 20 luk. Sena po dvoch aneb po čtyrech vozích i vic mavaji.

Hoferuov jest no 8:

1)Mikolaš Moravčík, 2)Martin Kovač, 3)Katrenka Koprnska, 4)Martin Zán, 5)Diuro Pinka, 6)Melicher Bednar, 7)Lacko Podpan, 8) Gašper Andrisek. Tito pešu poriadku odbyvaji.

Spoločne cinz davaji: dluch svatojirsky per d.57=fl.6, 27, hlasky per f.8%d.88; dluch svatomichalsky fl.6 d.27, hlasky d.88; solneho furu per d.35=fl.3 d.85, vinneho furu per

fl.1,50=16 fl d.50 krčemneho per fl.5=fl.55.

Ileš: žita davaji luk.14, kor.1 $\frac{3}{4}$, ječmene luk.14, kor.1 $\frac{3}{4}$; ovsu luk. 14, kor.1 $\frac{3}{4}$;hrachu kor.3, semenca kor.3, krup kor.3, tvarohov no 15, masla holby no 4 $\frac{1}{2}$, slaniny poult no 1 $\frac{1}{2}$, braba no 1; item bola no 1, kapunov no 22, slepic no 22, husi no 11, vajiec no 150, patruhov no 100.

Ze zbrojiu povstati, dary daruvati, zamek opravovati, destek od ovec davati i od včel duchodek dati; ktomu kapry, haringy, sol a dojivo panske brati su povinni.

Hotovej sumy vychodi fl.89 d.65, od pily dukat no 1.

Právo poľovky, rybolovu a chytania vtákov.

Karol Rebro: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.
Kniha vydaná Slov. akad. Vied Bratislava 1959 str. 464.

Tereziánsky urbár úplne rezervoval pre zemepánov právo poľovať na divú zver, chytať ryby a vtákov, prevezmúc v tomto smere predošlé ustanovenia zák. čl. 18/1504 (Vladislavov dekrét) a zák. čl. 22/1729. Šľachta pri presadení týchto zákonných článkov uvádzala, že poľovačka, rybolov a chytanie vtákov zvädza poddaných na zanedbávanie poľnohospodárstva a náboženských povinností a že je teda v hospodárskom a náboženskom záujme poddaných, aby im poľovačka a rybolov boli pod trestom celkom zakázané. A to dokonca zrejme aj vtedy, keď hynuli hladom. Dá sa pochopiť, že šľachta začiatkom 16. storočia si takýmto dôvodením zmonopolizovala poľovačku a vylúčila z nej poddaných, lebo podľa jej predstáv predsa všetci zemepáni a poddaní, nemohli mať čas poľovaním, ktosi musel aj pracovať. Zdá sa, že osnovatelia tereziánskej urbárskej regulácie si k týmto pohnutkam pripojili aj ďalšie, totiž rezervovať zemepánom poľovku ako prameň majetkového zisku. Pokiaľ išlo pri poľovke o skutočné nebezpečenstvo, ako to bolo pri poľovke na vlkov a inú dravú zver, tam boli poddaní povinnými účastníkmi poľovky, ako naháňači; ale tam, kde poľovka bola zábavou alebo priamo hmotným ziskom, ako pri poľovke na jelene, srnce, zajace, bažanty, jarabice, prepelice, alebo pri lovení rýb, to všetko podľa zákona mohol iba zemepán alebo ten, komu zemepán tieto práva na dobré árendovné prenajal. Táto majetková stránka poľovky a rybolovu v druhej polovici 18. stor. vystupovala do popredia, a preto bolo treba jej využitie zabezpečiť zemepánom ako výron ich vlastníckeho práva. Pre šľachtu to malo aj tú výhodu, že pod rúškom poľovky sa poddaní nemohli ozbrojovať. Ba aj držanie a chovanie poľovných psov bolo poddaným zakázané pod trestom kontrabandu a trojdňovej ručnej roboty.

Odpis originálu zápisnice z prvého zasadania Miestneho národného výboru v Rajeckých Tepliciach 3. 1. 1951.

ZÁPISNICA

Napísaná dňa 3. januára 1951 z príležitosti utvorenia a zahájenia činnosti Miestneho národného výboru osamostatnenej obce Rajecké Teplice.

Schôdza sa konala dňa 3. januára 1951 o 20. hodine v Liečebnom ústave. Schôdzu zahájil starý podpredseda obce Kanská -Rajecké Teplice s. Michal Sandanus, ktorý spomenul predošlé úsilie o osamostatnenie sa Rajeckých Teplíc, čo sa podarilo až teraz v dnešnom ľudovodemokratickom zriadení. Potom sa ujal slova a predseda Okresného národného výboru s. Emil Stáňai, ktorý v krátkosti popísal históriu a vývin Rajeckých Teplíc a úsilia o osamostatnenie sa. Spomenul, že v nedávnej minulosti Rajecké Teplice ako kúpele slúžili iba maďarským feudálom a že dnes slúžia iba pracujúcej robotníckej triede. Spomenul zapojenie sa Rajeckých Teplíc do slávneho Slovenského národného povstania, spomenul hrdinov povstania s. Súľovského a s. Kašjaka, tunajších učiteľov, ktorí za Povstanie v boji za oslobodenie položili svoje životy.

Podakoval starému výboru za jeho činnosť a prečítal mená členov nového výboru za jeho činnosť a prečítal mená členov nového výboru schválených MOKSS, MAV, OAV a OV KSS.

Po prejave predsedu bol všetkými hlasmi zvolený s. Ján Sandanus, ktorý po zvolení ujal sa slova a prevzal ďalšie riadenie celej schôdze. Vo svojej reči po poďakovaní za jemu prejavenu dôveru, poznamenal, aké úlohy čakajú dnes na všetkých členov nového výboru, sľúbil, že sa vynasnaží všetky zverené mu úlohy svedomite plniť a žiadal o pomoc ONV a všetkých zvolených funkcionárov, aby Rajecké Teplice nezaostávali, ale aby sa i naďalej po každej stránke rozvíjali.

Nasledovala voľba ďalších funkcionárov.

Za podpredsedu a poľnohospodárskeho referenta bol zvolený všetkými hlasmi Jozef Jakubčík, za finančného referenta bol zvolený Jozef Pokorný, za referenta školstva, osveta a telesnej výchovy bol zvolený Ján Rostaš a za referenta výživy

zvolený bol Mikuláš Geľatka.

Za členov pléna boli všetkými hlasmi zvolení: Ignác Folovský, Bohuš Grupač, Ferdinand Igonda, Jozef Leskovjanský, Mikuláš Píala, Božena Súľovská, Jozef Mikolka, Mária Ftoreková, Michal Jakubčík a Stanislav Nemec.

Všetci zvolení funkcie prijali a hneď zložili sľub do rúk predsedu Jána Sandanusa. Predseda ONV blahoželal všetkým referentom a členom nového výboru a sľúbil podporu ONV.

Potom sa ujal slova predseda MO KSS s. Vincent Krištof, vyzval všetkých členov MNV k spolupráci a želal mnoho úspechov celému výboru MNV.

Po slovách V. Krištofa ujal sa slova vedúci Krajskej politickej školy s. Otto Ončák, ktorý poukázal na veľký politický význam MNV za dnešného ľudovodemokratického riadenia. Želal veľa úspechov novému MNV a ďalšiemu rozvoju obci Rajecké Teplice.

Predseda J. Sandanus nakoniec podľať všetkým za prejavy a schôdzu ukončil o 11,10 hod.

Zápisnica prečítaná, schválená a podpísaná.

Vlastnoručné podpisy všetkých tu
v zápisnici prítomných.

Do školy, do školy, to mi znie po vôli,
Vždy sa dobre cítim, keď sa učiť chytím.

Socializmus potrebuje vzdelaných ľudí.

Škola v Rajeckých Tepliciach

Do roku 1908 v Rajeckých Tepliciach školy nebolo. Tých pár žiakov, ktorí tu boli, chodilo do školy v Konskej a v Stránskom.

Založenie školy v Rajeckých Tepliciach:

Podľa originálu zápisnice, písanej v maďarskom jazyku zo dňa 31. augusta 1908, začalo sa v rajeckých tepliciach prvýkrát vyučovať dňa 1. septembra 1908. Trieda bola zriadená vo vile Dépandans, (pod schodmi, ako sa prichádza od starej železnice do parku ku Sanatóriu). Prvou učiteľkou bola Košťály Ester, 20 ročná diplomovaná učiteľka z Čadce. Počet žiakov podľa zápisnice bol 18. Vyučovalo sa len maďarsky. Učiteľka dostala ročne 900 korún. Na udržiavanie školy, okur, svetlo, čistenie a učebné pomôcky bolo 130 korún. Sumu 1080 korún poskladali občania – od každého žiaka sa platilo ročne 60 korún. Dvaja chudobní dali len po 30 korún, za to majetnejší dali zase o niečo dobrovoľne viac ako 60 korún.

Druhou učiteľkou bola Sedreši Anna, tá tiež ešte učila vo vile Dépandans, ale tretia učiteľka Štüssel Margit z Vesprému už učila vo vile Ficht pod cestou pri kostole.

V roku 1913 Rakúsko-Uhorská monarchia vystavala školu na Kuneradskej ceste, kde tohto času je školská jedáleň a Štüssel Margit prešla učiť do tejto školy. Tu učila až do roku 1919. Po odchode tejto maďarskej učiteľky prevzal školu Ján Ďurian, ktorý prišiel z Kuneradu. Tento učil na tejto škole ako učiteľ-riaditeľ školy až do roku 1934, kedy odišiel do dôchodku.

Po Jánovi Ďurianovi prevzala školu učiteľka z Valašského Meziříčí – Moravanka. Po jej odchode prišla Kata Čillíková, tá sa vydala tu za vedúceho notára Hančina. Po odchode Hančinovej prevzal školu Karol Kašjak. Ten spravoval školu až do 29. augusta 1944 – do odchodu do SNP. Karol Kašjak v boji v chotári obce Lipovec pri Martine padol a po ňom riaditeľkou školy zostala jeho manželka Mária Kašjaková do 31. augusta 1953,

vtedy sa 1.-5. ročník zlúčili so 6.-8. ročníkom pod jedného riaditeľka Osemročnej školy v Rajeckých Tepliciach.

Založenie Strednej školy v Rajeckých Tepliciach:

V roku 1950 bolo už potrebné, aby sa v Rajeckých Tepliciach založila Stredná škola pre ročníky 6 až 9. Ján Hollý, riaditeľ školy v Turí dostal za úlohu túto školu zriadiť, zorganizovať. Podarilo sa mu to všetko zorganizovať a dňa 7. septembra 1950 sa začalo už aj v tejto škole učiť. Zaškolili sa tu 6. – 8. ročníky z týchto obcí: Rajecké Teplice, Konská, Kamenná Poruba, Kunerad, Stránske a Poluvsie. Zapísaných bolo 214 žiakov. Boli rozdelení do piatich tried (dve prvé, dve druhé a jedna tretia)

Prvý učiteľský zbor bol tento:

1. Ján Hollý, riaditeľ školy,
2. Štefánia Fridrichovská, triedna I. A (6. ročník),
3. Mária Weidlichová, triedna I. B. (6.ročník)
4. Anton Hajdúch, triedny II. A (7 ročník),
5. Alexander Formánek, triedny II. B. (7. ročník)
6. Anna Hollá, triedna III. triedy (8 ročník).
7. Alexander Miloslavský, bez triednictva, učil ruský jazyk.

V školskom roku Alexander Formánek odišiel do Tvrdošína a na jeho miesto prišiel Ladislav Szabo.

Škola bola umiestnená v bývalom pohostinstve Jozefa Siedlera, invalidného dôchodcu. Vyučovalo sa polodenne.

V roku 1951/52 bolo už 10 učiteľov, počet žiakov v kronike neuvedený.

V šk. roku 1952/53 je už na škole 310 žiakov, 8 tried a 11 učiteľov. Dňa 1. februára 1953 škole bol pridelený drevený pavilón SSE a po jeho úprave zriadili sa tam 8 miestností- tried, okrem toho zborovňa. Žiactvo prešlo tam. Škola dostala nové pomenovanie „Osemročná stredná škola v Rajeckých Tepliciach“, ku ktorej sa začlenili aj ročníky 1.-5. Bola to už jednoliata škola s 8-mi ročníkmi, dve triedy sa vyučovali v bývalej Nár. škole, dve triedy zostali v pohostinstve a ostatok sa vyučoval v drevenom pavilóne.

V šk. roku 1953/54 boli zmeny vo vedení. Riaditeľom školy

bol menovaný František Greguš. Od 1. septembra vznikla v týchto školách aj nová funkcia „zástupca riaditeľa školy“, ním bol menovaný Jozef Ziman, bývali riaditeľ Nár. školy v Stránskom. Škola mala vtedy už 354 žiakov, 11 tried a 14 učiteľov.

V šk. roku 1954/55 bolo 369 žiakov, 11 tried, 15 učiteľov. V šk. roku 1955/56 bolo už 388 žiakov, 12 tried, 15 učiteľov. V šk. roku 1956/57 bolo 407 žiakov 15 tried, 17 učiteľov.

V šk. roku 1957/58 František Greguš bol preložený do Rajeckej Lesnej a riaditeľom bol menovaný Jozef Cabala. Na škole bolo 431 žiakov, 14 tried, 18 učiteľov. V školskom roku 1958/59 bolo 449 žiakov, 14 tried a 18 učiteľov. V šk. roku 1959/60 bolo 507 žiakov, 16 tried, 20 učiteľov. V tomto školskom roku sa položil základný kameň pod stavbu novej terajšej školy, bolo to slávnostne dňa 29. mája 1960. Od tohto roku žiakom sa dávajú zdarma všetky učebnice a školské potreby. Školská dochádzka sa rozširuje na 9 rokov.

V školskom roku 1960/61 bolo 573 žiakov, 18 tried, 23 učiteľov. V tomto školskom roku dňa 26. júna prišiel do Rajeckých Teplic prezident Antonín Novotný s vládnymi a stranickými predstaviteľmi ČSSR. Žiaci ich vítali kyticami kvetov.

V školskom roku 1961/62 bola slávnostne otvorená nová krásna škola 20 triedna umiestnená v dvoch pavilónoch. V novej škole bol nový nábytok, nové všetko, žiaci pri príchode sa prezúvajú do čistej obuvi, vykuruje sa ústredne, nastala celkom krajšia práca, rozdelili sa kabinety na každý predmet, zakúpili sa nové učebné pomôcky atď. Školu stavali Pozemné stavby v Žiline. Celá stavba aj s nábytkom stála 2 milióny 300 tisíc korún. Počet žiakov bol 666, počet tried 17, učiteľov 24. Doteraz boli tu zaškolení piatáci z Poluvsia, Kuneradu, tohto roku sú tu zaškolení aj piatáci zo Stránskeho.

V šk. roku 1962/63 bolo 675 žiakov, 17 tried, 23 učiteľov. V šk. roku 1963/64 bolo 689 žiakov, 19 tried, 24 učiteľov. V šk. roku 1964/65 bolo 732 žiakov, 24 tried, 28 učiteľov. V šk. roku 1965/66 bolo 806 žiakov, 24 tried, 32 učiteľov. V tomto školskom roku podľa počtu tried bol menovaný druhý zástupca riaditeľa školy Ján Hojo, bývali riaditeľ školy v Divine, a kancelárska sila Tamara Vandlíková. V šk. roku 1966/67 bolo 871 žiakov, 27 tried, 36 učiteľov.

V šk. roku 1967/68 boli odškolení žiaci z Kamennej Poruby, lebo sa tam zriadila nová Základná deväťročná škola v Kamennej Porube, odišlo 98 žiakov. Zostalo ešte 747 žiakov, 23 tried, 31 učiteľov. Šk. roku 1968/69 bolo 792 žiakov, 25 tried, 31 učiteľov. V šk. roku 1969/70 bolo 813 žiakov, 25 tried, 31 učiteľov. V školskom roku 1970/71 bolo 800 žiakov, 27 tried a 35 učiteľov. V školskom roku 1971/72 bolo 772 žiakov, 26 tried a 36 učiteľov.

V šk. roku 1972/73 nastupuje do funkcie nový riaditeľ školy Ján Hojo, lebo Jozef Cabala odišiel do dôchodku. Počet žiakov je 759, tried 26, učiteľov 35.

V šk. roku 1973/74 bolo 750 žiakov, 35 učiteľov.

*Vložka do kroniky***Oslobodenie obce Rajecké Teplice**

Rajecké Teplice boli oslobodené vojskom I. českoslov. Zboru dňa 30. apríla 1945. V oslobodzovacích bojoch padlo sedem rajeckoteplických občanov,

Dňa 29. apríla naše oslobodzovacie vojská prišli do obcí Stránske a Poluvsie, rumunskí vojaci do Kuneradu.

V Rajeckých Tepliciach boli dve rotý Nemcov a dve rotý Ukrajincov- vlasovcov. Tieto rotý mali každá okolo 100 mužov. Okrem toho bola tu ešte jednotka s 12 horskými delami 7,5 – 8 cm. Bolo tu ortskomando s generálom Panierom a nemocnica – poľný lazaret, umiestnení v Baníku.

Nemci pred útekem z Rajeckých Teplíc ešte dňa 29. apríla ostreľovali z mínometov obec Poluvsie, lebo v Stránskom a v Poluvsí bolo plno našich vojakov. Mínam padli na obeť dvaja občania. Poškodené boli dva domy a dva kone zabité. V tento deň vyhodili železobetónový most vedúci cez Rajčanku pri starej železničnej stanici. O 5. hodine po vyhodení mostu posledných 9 vojakov odišlo horou na Svinnú, ráno 30. apríla naše oslobodzovacie vojská postupovali v pätách nepriateľa na Rajecké Teplice.

Presne 10,30 hod. prišlo prvé vojsko I. čisl. Zboru do Rajeckých Teplíc. Most bol vyhodенý, pred Rajeckými Teplicami prešli cez Rajčanku a do obce prešli spevom:

Kolo našej záhradôčky idú vojaci,
Majú modré vyloženia, to sú Slováci.

Videla som milého, volala som na neho,
on nemohol z radu vyjsť do domu môjho ...

Naši vojaci sa dlho v Rajeckých Tepliciach nezdržali. Prenasledovali nepriateľa, hnali ho pred sebou na západ, veď bolo treba oslobodiť ešte Moravu, Čechy, Prahu. Postupovali dvoma smermi. Jeden prúd šiel cez Rajec na Považskú Bystricu a druhý prúd cez Zbýňov na Súľov a do Považia.

Oslobodení naši občania hneď začali odstraňovať stopy vojny v obci. Hneď na druhý deň dali sa do stavby provizórneho dreveného mostu cez Rajčanku, aby mohli prechádzať vojská aj s ťažkými zbraňami. Prišla na pomoc aj čata sovietskych vojakov a z okolitých obcí chlapi. Drevo sa dovážalo z miestnej pily. Práca im šla ta odborne a šikovne, že už 1. mája bol most schopný prevozu ťažkých zbraní.

Jozef Ziman, kronikár
Rajeckých Teplíc

Oslobodenie obce Rajecká Lesná

Oslobodenie prichádzalo od východu. Boj o oslobodenie si vyžiadala aj z Rajeckej Lesnej 11 životov.

Dňa 12. apríla 1945 oslobodzovacie vojská už prechádzali horstvom Malá Fatra, aby vyhli nepriateľa z Rajeckej doliny. Rajeckú Lesnú sa ponáhľali oslobodiť rumunské vojská. Obyvatelia obce brali so sebou dobytok a všetko, čo mali najdrajšie a uchodili do hôr Malej Fatry, aby sa čím prv spojili s oslobodzovacím vojskom. Nemci to spozorovali, nahrnuli sa do obce a hneď dali bubnom vyhlásiť, aby sa ľudia vrátili do hôr domov, kto sa do večera nevráti, bude zastrelený. Väčšia časť ľudí sa vrátila. Niektorí neposlúchli, odišli do Kláštora pod Znievom a tam dočkali na oslobodenie. Nemci sa hneď v doline postavili bunker (dekung) a rozostavili si obrannú líniu, ťažko bolo potom pomedzi nich prejsť na oslobodené územie. Predsa sa niektorí preplížili pomedzi Nemcov ako Fero Husár, Peter Hulín, Imrich Pekný. Aj naši občania mali v doline vybudovaný bunker. Boje tu trvali celé tri týždne (od 12. do 29. IV.) Krava Gašpara Zvrškovca veľmi bučala. Jej bučanie sa ozývalo celou dolinou. Ľudia v bunkri sa báli, že ich najdu Nemci, preto poslali Gašpara Zvrškovca domov do dediny. Na ceste v Žiari pri Kammennej ho stretli Nemci a zastrelili. Zastrelili aj Jozefa Bôtoša pri oraní. Miku Petra chytili v doline a aj toho zastrelili. Zacko Žigmund padol na cintoríne. Míno bol zabitý Dominik Ševčík. Dňa 26. apríla Rumuni obsadili hradsú pri Koceri. Nemcom už hrozilo v Rajeckej Lesnej obkľúčenie, preto dňa 27. IV. Ustúpili cez Suchú dolinu na Domanižu. Posledné jednotky Nemcov s ošetrovňou od Pečeňu odišli 28. IV.

Dňa 29. apríla dočkala sa Raj. Lesná oslobodenie. Vojaci 18. rumunskej divízie valili na dolu dolinou do obce. Schádzali dolu kalváriou a rybnou, lebo hlavná cesta bola na viacerých miestach zamínovaná. Na vrchu Bánovis 8 zastrelených Rumunov odviezli do Martina.

Jozef Ziman, bývalý kronikár
obce Fačkov a uč. na dôch.

Oslobodenie obce Fačkov

V oslobodzovacích bojoch padlo 31 fačkovských občanov. Je to na takú malú obec veľa. Padli za nás, za naše oslobodenie, sami od nás nič nežiadajú iba ak kyticu na hrob, postavme im pomník v našom srdci.

Sovietske a rumunské vojská tlačili Nemcov na západ. Obec žila v napätí. Dňa 28. marca 1945 partizáni za pomoci fačkovských občanov zamínovali a zatarasili cestu pri Gajdlíanke, aby Nemcom zabránili prechod z Nitrianskej doliny do Fačkova. Dňa 30. marca prišli z Rajca nemeckí vojaci a prinútili fačkovských občanov cestu odmiňovať a očistiť. Pri týchto prácach zahynul výbuchom míny občan Ján Panák. Bolo to na Veľký piatok. Na druhý deň občania položili mínu späť a zamaskovali. V nedeľu o 10. hodine na mínu narazilo nemecké auto s poľnými žandármi. Dvaja boli hneď na mieste usmrtení a dvaja ťažko ranení. Auto a celá kolona sa vrátila a do Nemeckého Pravna /teraz Nitr. Pravno/.

Dunenie delostreleckej paľby bolo už blízko a hrozivé. Dňa 4. apríla začali cez Fačkov prechádzať transporty ustupujúcich nemeckých vojsk. Občania sledovali transporty s rôznymi pocitmi, - s radosťou, že sa blíži oslobodenie, ale aj s obavou, keď videli v transportoch civilných mužov, celé krdle stáda, zásoby a rôzne náradia. Mnohí občania ešte v poslednej chvíli, tie malé zásoby čo ešte mali, schovávali, chlapi odchádzali s koňmi do hôr, aby si to najcennejšie, život a statok zachránili. Nemci po príchode do Fačkova akýkoľvek pohyb z obce zakázali. Dňa 8. apríla všetkých mužov od 16 do 65 rokov zohnali do školy /teraz MNV/. Chlapi boli v škole ako ich rukojemníci.

Dňa 11. apríla dopadali granáty do obce, zasiahli aj školu, kde bolo asi 600 občanov. Pavol Balvan bol ranený. Na príhovor starostu obce a farára Cibulku boli chlapi premiestnení zo školy do kostola. Ženy s deťmi zostali v pivniciach, 50-60 ľudí v jednej. V domácnostiach boli už páni Nemci, hydina, ošípané a pod. zmizlo. Utrpenie nemalo konca. Muži museli Nemcom nosiť muníciu, proviant a všetko čo potrebovali až do predných línií fronty, kopali bunkre, nosili ranených. Akýkoľvek pokus o útek na druhú stranu bol zakázaný pod trestom vystrielenia celej jeho rodiny. Po celý čas bola hustá delostrelecká a mínometná paľba. Okolo kostola bola nemecká stráž a ženy nosili do kostola stravu svojim mužom- Sovietski a rumunskí vojaci boli tej mienky, že ženy zásobujú stravou Nemcov, preto začali kostol ostreľovať. Dňa 12. apríla boli črepinami granátov zasiahnutí a usmrtení: Štefan Kulich, Anton Chúpek, Štefan Solčík z Cách. Ranení boli Valér Gazdík, Jozef Hudák, Jozef Zúbek a Alojz Gamboš, ktorý zraneniu podľahol. – 14. apríla boli na dvore pred vlastnou pivnicou črepinami granátu usmrtení Ján Vríčan- Bartek, a Pius Vríčan- Bartek. Ťažko zranený bol Jozef Babčan a Agneša Gabajová, obidvaja zraneniu podľahli.

Tragicky zahynul aj Ondrej Paríšek. V jeho dome Nemci našli zbraň. Ortskomando ho odsúdilo na trest smrti. Musel si vykopať hrob, prosil, nebolo zmilovania, z jamy vyskočil a ušiel pod pílu. Gajdl'ajčan- Handrbulec ho tam zastrelil a prihádzal pilinami.

Dňa 14. IV. Nemci zastrelili Gašpara Očku a jeho manželku 68 ročných vo vlastnom dome. Jozef Mucha so svojimi synmi Jozefom a Ondrejom i s koňmi ukryl sa v hore. Nemci ich chytili a v Domaniži všetkých troch zastrelili.

Občania už túžobne očakávali, kedy už bude koniec toho utrpenia, veď strelba bola už skoro v dedine. Dňa 16. apríla ruskí a rumunskí vojaci obsadili pri Koceri /severne od Fačkova/ hradskú. Prvý bol oslobodený Imrich Vrábeľ so ženou. Nemci už nemali po hradskej cestu úniku, odhodlali sa ustúpiť cez lesný prechod Huboč. 28. apríla posledné nemecké jednotky odišli smerom na Domanižu, zapálili na ortskomande vo Fačkove písomnosti, občania oheň ešte v noci uhasili.

Ráno 29. apríla vchádzali ruskí a rumunskí vojaci do obce, bolo radostné víťanie, prišlo oslobodenie.

Jozef Ziman, bývalý fačkovský kronikár a vel. Roty na Fačkovskom sedle

Oslobodenie obce Stránske

V oslobodzovacích bojoch padlo osem občanov tejto obce.

Oslobodzovacie vojská hnali nepriateľa dolu Váhom. Dňa 11. apríla 1945 dosiahli východných úpätí pohoria Malej Fatry a to bol deň príprav na vyhnanie nepriateľa z Rajeckej doliny. Cestou okolo Váhu sa nedalo prejsť, polia boli podmínované a vojenská sila nasadená tak husto, že prechod bol nemožný. Pri takejto situácii I. československý zbor prechádzal k nám horskými cestičkami:

1. Vrútky cez Polom na Stráňany
2. Vrútky cez Polom na Višňové
3. Martin- Veľká lúka- Stránske- Rajecké Teplice- Rajec.

Postup bol neobyčajne náročný, horský, ťažko schodný terén. Na Veľkej lúke bolo až 2 m snehu, a čo bolo najhoršie, že sa vystupovalo za stálych bojov. Malá Fatra poskytovala Nemcom ideálne podmienky k obrane. Predné stráže a predsunuté bojové jednotky fašistov, ktoré udržiavali s našimi jednotkami dotyk, boli umiestnené na východných svahoch nad Martinom. Pod tlakom našich jednotiek museli vystupovať, ale rušivo zdržiavali postup I. čsl. zboru.

Úlohou postupovať v smere Martin- Veľká lúka- Rajec, dostala IV. Brigáda I čsl. zboru. Vo večerných hodinách dňa 12. IV. Dolinou Stranianka prišla až do západného predhoria Malej Fatry, obsadila Domčicu a pohorie pod Žiarom. Nemci už naučení od našich partizánov k rôznym partizánskym akciám, dali sa prejsť, prenikali lesom ďaleko pomedzi naše vojská a naše jednotky zozadu prepadávali. Preto naše jednotky mali hneď zo začiatku veľké straty v Domčici, na Kytovej, museli sa za ťažkých podmienok vrátiť, znovu organizovať a útočiť tak, aby sa už nedostali do nemeckého zostavenia. Boj v lese je veľmi ťažký.

Stravu donášalo civilné obyvateľstvo až z Martina. Ťažké boje tu trvali celé tri týždne od 12. do 29. apríla 1945. Nemci mali za úlohu nevypustiť naše jednotky do Rajeckej doliny. V Stránskom boli ubytované dva pešie roty Nemcov a dve pešie roty Maďarov. Ubytované boli v škole a po domoch. Vojenskú kuchyňu mali na školskom dvore.

Dňa 28. apríla Nemci v Stránskom zobrali 32 koní i s povozmi a odišli smerom na Rajec a Považskú Bystricu.

Prišiel predsa ten deň, na ktorý občania tak túžobne čakali. Dňa 29. apríla zavčas rána prišli z hôr Malá Fatra vojaci I. čsl. zboru.

Naša odrastlá mládež nemohla sa zdržať doma. Šla oproti našim vojskám až do doliny Stranianka. Na škole visel až československá zástava, pod ňou veľký nápis:

„Vítaj nám dávno čakaná sloboda,
vítajte naši osloboditelia!“

Zvony vyzváňali pol hodiny.

Aká to bola radosť pre našich občanov. Povybehávali z domov a ticho, skromne, ako to bolo vtedy na našich ustráchaných dedinách, že nebozkávali, neobjímali, ale skromne vo svojom srdci prejavovali radosť usmíatymi tvármi. Pred svojimi domami stáli matky s deťmi na rukách, mávali osloboditeľom mladí, starí i starci, deti, a tie maličké v košielkach, bosé vybehávali z domov a radovali sa, lebo radovali sa všetci!

A čo tí padlí?

Padli za nás, za naše oslobodenie, sami od nás nič nežiadajú iba ak tú kyticu na hrob, postavme im pomník v našom srdci!

V bojoch o naše oslobodenie padlo od 12. do 29. apríla v celej Malej Fatre 1328 vojakov. V Kuneradskej doline padlo 15 Rumunov, v doline Stranianka padlo na Kytovej 17

vojakov IV. brig. I čsl. zboru v Domčici 5 vojakov. Koľkí boli pochovaní na mieste kde padli ďaleko v horách nevieme.

V Stránskom na cintoríne je pochovaný:

1. Kapitán Ladislav Kuštan
2. - 4. Nadporučík Ján Ondrejčák s dvoma po boku pochovanými vojakmi, ktorých mená sa nezistili, lebo Nemci doklady padlým brali.
5. Vojin Štefan Karchňák

Jozef Zima, kronikár